

НИКОЛА ЦВЕТКОВИЋ

ЖИВОТ
КАО
ДЕЛАЊЕ

Политичка делатност
Сергија Димитријевића

ОД ИСТОГ ПИСЦА

ПЕСНИЧКА ПОЕТИКА МИЛОША
ЦРЉАНСКОГ, 1993.

КЊИЖЕВНО-ПОЕТИЧКЕ СТУДИЈЕ, 1993.

ПОЕТИКА МИЛАНА ДЕДИНЦА, 1993.

КЊИЖЕВНО-ПОЕТИЧКО У ДЕЛИМА
ПРВИХ СРПСКИХ СОЦИЈАЛИСТА, 1994.

ПОЕТИКА ПИСАЦА - КЊИЖЕВНО-
ПОЕТИЧКЕ СТУДИЈЕ III, 1994.

КЊИЖЕВНО-ПОЕТИЧКЕ
СТУДИЈЕ II, 1995.

СТИЛСКО-ИЗРАЖАЈНЕ ОДЛИКЕ
НАРОДНИХ ПЕСАМА
ОСЛОБОДИЛАЧКОГ РАТА I, 1995.

СТИЛСКО-ИЗРАЖАЈНЕ ОДЛИКЕ
НАРОДНИХ ПЕСАМА
ОСЛОБОДИЛАЧКОГ РАТА II, 1995.

ЖИВЕТИ ПУНИМ ЖИВОТОМ-
ЖИВОТОПИС О СЕРГИЈУ
ДИМИТРИЈЕВИЋУ, 1996.

ЗАПИСИ О СЕРГИЈУ
ДИМИТРИЈЕВИЋУ, 1997.

НОВИ И СТАРИ ПОВОДИ-КЊИЖЕВНО-
ПОЕТИЧКЕ СТУДИЈЕ IV, 1997.

У коауторству са Блажојем Глигоријевићем
БУЛАВКА - БОРБЕНИ ПУТ БОРИСАВА
СТАНКОВИЋА, 1967.

ПЛАМЕНИ ОДСЕВИ - МОНОГРАФИЈА
О ЖИКИ ИЛИЋУ ЖУТОМ, 1984.

Збирке песама

СВЕ ЈЕ ЉУБАВ, 1979.

СВЕТЛОСТ ЗЕМЉЕ, 1992.

СРПСКО МИШЉЕЊЕ, 1993.

ЧУВИДНЕ МИСЛИ, 1997.

ПЛАВЕТНО ДОБА ДЕЧАШТВА, 1995.

КОСОВИЈАДА, 1997.

Никола Цвејковић је рођен 21. јуна 1939. године у Лесковцу, у коме је завршио гимназију. На Филолошком факултету у Београду, где је дипломирао, одбранио је магистарски рад "Поетика Милана Дединца" (1973) и докторску дисертацију "Поезија и поетика Милоша Црњанског" (1981).

Са првим, раним песмама, есејистичким и критичким прилозима јавља се у освић неосимболизму (1956), о чему сведочи и књига песама "Плаветно доба дечаштва". Објавио је неколико збирки песама, четири књиге књижевно-поетичких студија и више монографија.

За више од четири деценије бављења књижевно-критичким студијским и пријоводачким радом, објавио је 450 библиографских јединица ("Библиографија радова насловника и сарадника Универзитета", 1990-1995, књ. IV, Крагујевац, 1996).

Посебно је истраживао животи и дело Серђија Димитријевића. Ово је шрећа књига о врском историчару, научнику, колекционару и великану српске националне нумизматике.

Библиотека Народног музеја у Лесковцу
КЊИГА 45

Уредник
Верољуб Трајковић

Рецензент
Др Славољуб Цветковић

НИКОЛА ЦВЕТКОВИЋ

ЖИВОТ КАО ДЕЛАЊЕ

(Политичка делатност Сергија Димитријевића)

Лесковац 1997

Живей̄ӣ й̄уним̄ живо̄й̄ом

За С. Димитријевића

II

Живей̄ӣ као да је обасјање вечности у нама
Винӯй̄ӣ се у бели све̄й̄, у њред̄џорје оносӣрано
Блажен ко не зна да му је џрудима Јадова јама,
Док вр̄й̄ свој обделава и уџари њоље узорано.

Бӣй̄ӣ њо̄й̄й̄ун човек ко ја̄й̄ка у неубраном њлоду,
Небески лук шӣо њоноре њремос̄й̄ӣ
Са т̄врдом вером у живо̄й̄, џласовӣй̄ у роду
Ране болноме вида, џолу кожу и кос̄й̄ӣ.

Преживей̄ӣ све, а не изџубӣй̄ӣ смер.
Само̄й̄ном чувс̄й̄ву не цве̄й̄ају руже.
Леденим заџр̄љајем свемири круже
У њакленој цичи цвокоће север.

Заблудно је џонӣй̄ӣ ма̄лу и речи њразне.
Проживљена мудрос̄й̄ одџовором занеми.
Бездани њонор жамори ис̄й̄ине њрезне
Зарудело џрожђе на врби Наду калемџи.

Н.Ц.

СЛОВО О ПОЛИТИЧКОЈ ДЕЛАТНОСТИ СЕРГИЈА ДИМИТРИЈЕВИЋА

Књига „Живот као делање” аутора др Николе Цветковића својеврстан је зборник прилога и биографских записа о животу и политичком раду др Сергија Димитријевића (19. март 1912 – 12. августа 1987.). Она, поред животописа „Живети пуним животом” (Лесковац, 1996), из пера истог аутора, и „Записа о Сергију Димитријевићу” (Лесковац, 1997) представља саставни део триптиха, чинећи тематску целину.

Др Никола Цветковић (1939), већ је неколико деценија присутан у јавности као студијски радник, али и као књижевни критичар, есејиста, путописац, песник и приповедач. (Члан је Удружења књижевника Србије). Поред тога скоро петнаестак година бави се наставно-научним и педагошким радом, најпре на Универзитету у Приштини, краће време на Универзитету у Нишу, а сада на Универзитету у Крагујевцу.

Дуже време присутан је у културном животу завичајног Лесковца, где је био управник Народне библиотеке „Радоје Домановић”, а од почетка осамдесетих година живи и ради у Београду.

За плодну културно–просветну активност добио је Златну значку КПЗ Србије (1982).

Прве књижевне радове у неосимболистичком духу објавио је далеке 1956. године. Поред неколико књижевних награда добитник је и признања „Драгојло Дудић” (1981).

Књига „Живот као делање” која употпуњује представу о животворној делатности Сергија Димитријевића саздана је од неколико организованих целина. На почетку се налази занимљив прилог за биографију овог неуморног делатника што се целином свога живота и стварања нашао на звезданом трагу будућности. А потом следе разматрања што се односе на Димитријевићеву партијско–политичку делатност: од опозиционих борби у међуратном периоду на Београдском универзитету и деловања у илегалној студентској организацији, преко

радничко–студентских демонстрација у Смедереву, до учешћа у раду IV покрајинске конференције КПЈ за Србију (београдски део).

Посебан, други одељак посвећен је активности Сергија Димитријевића у међународном радничком и студентском покрету у Француској. Књига се завршава избором аутентичних прилога из богате архиве Димитријевића о којој је аутор детаљније већ писао.

Истакнути југословенски историчар антифашиста и револуционар рођен је у Пироту. Школовање је започео у Лесковцу где је 1930. године завршио гимназију и започео политичку активност као пропагатор комунистичких идеја. Од јесени 1930. године студирао је на Правном факултету у Београду где се поред успеха на студијама истицао и у студентским демонстрацијама 1930/31. године као члан илегалне студентске комунистичке организације. Као студент 1932. године обнављао је организацију комунистичке омладине у Лесковцу а у Београду је годину дана касније постао прочелник студентске комунистичке групе.

Први пут је хапшен у лето 1933. године са редакцијом илегалног листа „Млади бољшевик”, а у децембру исте године поново је ухапшен због учешћа у демонстрацији и демолирања немачког посланства у Београду на дан почетка Лајпцишког процеса.

Као редовни студент и члан илегалне комунистичке партије Југославије од 1933. године Сергије Димитријевић са успехом полаже испите на факултету и илегално ради на организовању партијских организација у лесковачком крају и Универзитету у Београду. Студије Правног факултета са одличним успехом завршио је у року 1934. године и исте године учествовао је у раду IV партијске конференције КПЈ за Србију као делегат Окружног комитета КПЈ из Лесковца.

По налогу руководства КПЈ Сергије Димитријевић крајем 1934. године одлази за Француску где се ради припрема за докторску тезу уписује на Институт светских међународних студија на Правном факултету у Паризу. На овом Институту дипломирао је 1938. године а за читаво време студирања Сергије Димитријевић се у Паризу бавио организовањем антифашистичког покрета и илегалним радом међу југословенским комунистима у Француској. Био је секретар југословенске комунистичке студентске организације у Паризу (1935–1937), представник је југословена у Међународној студентској организацији, председник Удружења југословенских студената и од пролећа 1935. члан руководства југословенске партијске организације у Француској, односно секретар ове организације од септембра 1935. до средине 1937. године. У својству секретара ове организације под

псеудонимом „Робер”, директно је био повезан са ЦК КПЈ и ЦК КП Француске. У време шпанског грађанског рата југословенски је представник у Међународном комитету за формирање интернационалних бригада и помоћ Шпанији, којим је руководио Андре Марти, члан Извршног комитета Коминтерне.

Са посебним рефератом Сергије Димитријевић учествовао је на Међународној омладинској конференцији против рата и фашизма одржаној фебруара 1936. године у Брислу, а био је и делегат на Међународној студентској конференцији за помоћ Шпанији. Својим политичким ставом међу југословенским комунистима у Француској Сергије Димитријевић је 1937. године пружио отпор покушајима разбијања југословенских комунистичких организација у Француској због чега је од стране новог руководства КПЈ са Титом на челу поново именован за секретара југословенске студентске партијске организације у Паризу 1938–1939. године. Учествовао је и у раду II међународне конференције против рата и фашизма у Паризу 1938. године а био је и југословенски представник у Антифашистичком Балканском комитету (1938–1939), чији билтен „Балкан Демократије” и уређује у Паризу.

На почетку II светског рата 1939. године Сергије Димитријевић у Паризу ради на спасавању антифашистичких руководећих кадрова комунистичких партија Југославије, Чехословачке и Бугарске све док 25. октобра 1939. године није ухапшен и послат у концентрациони логор. У логору Ролан Гарос постао је члан прве партијске групе, са Луиђијем Лонгом на челу из које ће се развити логорска партијска организација. Касније постаје представник логорске југословенске комунистичке партијске организације у Међународном партијском комитету. У концентрационом логору Бухенвалд 1944. године у југословенском блоку руководи са три организације југословенских комуниста и 17 симпатизерских група. Радио је и на формирању илегалне војне логорске организације која је са оружјем ослободила овај концентрациони логор. По повратку у земљу признат му је непрекидни партијски стаж у КПЈ и додељена му је споменица борца од 1941. Био је резервни подпуковник југословенске армије.

Нарушеног здравља, са богатим интернационалним искуством револуционарне борбе, високим образовањем и научним интересом за политичку економију Сергије Димитријевић се са ентузијазмом прихватио рада на обнови и социјалистичкој изградњи Југославије. Прво је у Лесковцу 1946. године био повереник за индустрију Окружног народног одбора а затим директор Економског института Привредног

савета ФНРЈ 1946–1951. Учествује у припремању и спровођењу првог петогодишњег плана и изграђивању економског система социјалистичке Југославије. Истовремено ради као наставник политичке економије на Правном факултету у Београду (1946–1952), а од 1951. године углавном ради на докторској дисертацији у Економском институту Србије (1951–1955) и историји економије у Историјском институту Србије (1955–1965). Докторирао је на Правном факултету у Београду 1957. године са тезом „Страни капитал у привреди бивше Југославије”. Радио је као спољни сарадник Одељења за историјске науке Института друштвених наука (1958–1961), а затим научни саветник у Институту за изучавање радничког покрета односно Института за савремену историју где је и пензионисан 1966. године.

Као научни радник Сергије Димитријевић је имао свестрани интерес за хуманистичке гране науке, економску историју и нарочито за историју радничког и комунистичког покрета. Написао је приближно око 300 научних и стручних радова који се односе на привредну историју Србије и Југославије, историју Савеза комуниста Југославије, историју средњовековне српске нумизматике и историју лесковачког краја. Његов научно стручни и историјско публицистички опус прелази више од 6.000 објављених страница штампаног текста. Научни и стручни прилози Сергија Димитријевића заслужују посебну библиографску обраду и требало би да обухвате и његова учешћа са саопштењима на научним скуповима у земљи и иностранству.

Сергије Димитријевић спада у онај број научних радника кога су заобилазила јавна признања и награде и занимљиво је да је као један од најпознатијих акрибичара и присталице фактографије у савременој југословенској историографији добио НИН–ову награду за публицистику 1978. године и то за историјску монографију „Радован Драговић” Југословенску историографију др Сергије Димитријевић нарочито је обогатио прилозима из историје комунистичког покрета и покретањем иницијативе и постављањем основа истраживачком раду на историји југословенског радничког и комунистичког покрета. Био је један од аутора и члан редакције „Историје СКЈ” (1963) и један од најактивнијих учесника у раду на колективном делу „Историје СКЈ” Београд 1985.

Научној и широј јавности мало је познато да је организовани рад на прикупљању и изучавању извора за историју СКЈ отпочео формирањем Историјског одељења ЦК КПЈ, октобра 1948. године. Одељење је било формирано на основу одлуке Политбироа ЦК КПЈ са задатком да прикупља, сређује и објављује архивску и другу грађу за историју

КПЈ. Поред тога, Одељење је имало и обавезу да организује научну обраду питања из историје КПЈ и припрема материјале и студије за израду једног уџбеника историје КПЈ.

Међу малобројним стручним кадровима који су се у то време могли бавити овим послом, нашао се и Сергије Димитријевић који је дао свој стручни допринос у концепирању и припремању за штампу вишетомног „Историјског архива КПЈ”.

Интересовање Сергија Димитријевића за рад на историји партије тешко се усклађивало са његовим радним обавезама у Економском институту и Привредном савету и научним радом на пољу економске историје где је својом дисертацијом о страном капиталу у Југославији отворио путеве за истраживање економских односа и њиховог утицаја на друштвена и политичка збивања у Југославији између два светска рата. Ерудиција, истраживачка страст и револуционарно искуство омогућили су С. Димитријевићу да сагледа научни интерес и друштвену потребу да се максимално ангажује у научним припремама за оснивање Института друштвених наука 1957. године, и посебно за одређивање научног програма Историјског одељења тога Института. Замишљен као академија друштвених наука, ИДН је првенствено био научноистраживачка установа, који је у реализацији програма научног рада формирао и прве кадрове – специјалисте за историју радничког, комунистичког покрета и историју Југославије у XX веку.

Као научни сарадник у Одељењу за историјске науке ИДН, осим што је непосредно истраживао, С. Димитријевић је као искусни научни радник посредно и непосредно утицао на научно формирање млађих кадрова и са Драгославом Јанковићем и Богумилом Храбаком сачињавао је научно језгро које је утемељило рад на историји Југославије и СКЈ.

Док су се у ИДН постављале основе научног рада, формирали кадрови и појављивали први научни радови Комисија за историју ЦК СКЈ довршавала је посао на *Прељеду историје СКЈ*, који је објављен 1963. године. На основу дотадашњих сазнања а пре свега резултата личног истраживачког рада, Сергије Димитријевић је као члан редакције био и аутор појединих делова *Прељеда* и научни ауторитет за методологију, социјал–демократски период развоја радничког покрета и економску историју. Поред тога, као члан редакције, С. Димитријевић је са Д. Јанковићем допринео да се у *Прељед* уграде и најновији резултати истраживања до којих се дошло у раду на историји Југославије.

У току рада у ИДН 1958–1961. показало се да је због стања у историографији и научних проблема који су се отварали било неопходно да се као посебна област истраживања развије историја радничког покрета и КПЈ. У том смислу оквири и кадрови у Историјском одељењу ИДН били су недовољни да покрију истраживачке проблеме и нарасле друштвене потребе за научном интерпретацијом и историјском валоризацијом радничког и комунистичког покрета. Зато се ишло на решење да се кроз новоформирану Високу школу политичких наука – данас факултет, путем редовних и постдипломских студија формира и кадровска основа за рад на историји СКЈ, а да се од дела Историјског одељења ЦК и нових кадрова формира научноистраживачка установа која је као Институт за историју радничког покрета Југославије започела са радом 1961. године.

На Високој школи политичких наука Сергије Димитријевић развио је широку педагошку и предавачку активност а као непосредни организатор научног рада и ментор кадровима који су припремали магистарске и докторске дисертације директно је утицао на формирање и научно опредељење већег броја истраживача. Овај рад С. Димитријевића био је тим значајнији што је истовремено непосредно сарађивао и у раду новог института у коме је од 1965. године засновао и радни однос. У организационом и научном смислу, Сергије Димитријевић је дао и свој лични допринос спајању Одељења за историјске науке ИДН и Института за историју радничког покрета у јединствену научну установу Институт за савремену историју 1969. године.

Нераздвојни део научног рада Сергија Димитријевића на историји СКЈ био је и рад на покретању и обликовању периодичних публикација „Историја XX века”, „Историја радничког покрета” и „Прилози за историју социјализма”. Као аутор, рецензент, члан редакције или консултант и учесник у расправи о појединим прилозима С. Димитријевић је дао свој допринос научној вредности прилога и афирмацији новије историје народа и народности Југославије.

Из области историје радничког покрета и СКЈ Сергије Димитријевић је написао неколико десетина монографија, научних расправа, прилога и саопштења, што се може видети из библиографије његових радова. О сваком од ових радова може се посебно говорити и сваки од радова може издржати научну критику иако се научно интересовање Сергија Димитријевића кретало од обраде појединих догађаја, историје радничког покрета у Лесковцу до историје СКЈ и међународног радничког покрета у целини. Историјски приступ и метод у сваком од ових радова омогућава да се и наизглед маргиналне теме истичу као

крупан допринос историјској науци јер су свестрано анализирани и дате у контексту времена и историјских збивања која изражавају природноисторијски процес друштвених промена на историјском простору наших народа.

Из обиља научних и стручних радова С. Димитријевића о историји радничког покрета и СКЈ могу се запазити посебна интересовања: за Октобарску социјалистичку револуцију и њен утицај, историју српске социјалдемократије и историју СКЈ у ужем смислу. При том ваља нагласити да су радови С. Димитријевића о овим питањима представљали пионирски подухват у нашој историографији и да су до данас остали као научно сазнање на коме се темељи историјска свест најширих слојева становништва.

Без обзира на научна признања, стручну критику и широко коришћење радова С. Димитријевића од стране историчара, желимо овом приликом да скренемо пажњу на поједине радове који су знатно утицали на историјска сазнања и формирање научног мишљења а остали су у стручним часописима, слабо приступачни широј јавности.

Од радова о српској социјалдемократији скренули бисмо пажњу на прилог „Српски социјалисти и уједињење Југославије”, Архивски алманах, Београд 1960, 2–3, стр. 180–193, који је и до данас остао актуелан и научно непревазиђен, затим на чланак „Балкански социјалисти и први светски рат”, Прилози за историју социјализма 1, 1964, стр. 68–78, и чланак „Српски социјалисти и стварање СКЈ” са научног скупа поводом педесетогодишњице смрти Димитрија Туцовића, објављено у Зборнику српска социјалдемократска партија, Београд 1965, стр. 27–37. Наведени чланци синтетичког су карактера и имају енциклопедијски значај. Сличан карактер имају и прилози „Учешће балканских социјалиста у II интернационали (1889–1910),” Прилози за историју социјализма 3, Београд 1966, стр. 1–63, и чланак „Развитак марксизма у Србији до 1919”, Глас САНУ, Београд 1973, стр. 35–64.

Од радова о Октобарској социјалистичкој револуцији посебно би истакли студију под насловом Велика октобарска социјалистичка револуција и развитак класне борбе и револуционарног покрета на југословенским територијама у току првог светског империјалистичког рата и у новоствореној заједничкој држави (Прилози за историју социјализма 5, Београд 1968, стр. 1–118) која представља основу за разумевање настанка комунистичког покрета у нашој земљи. Допуну овој студији на одређени начин представља прилог „Усвајање искуства октобарске револуције у југословенском радничком пок-

рету”, ЛИЧ 3–4, Београд 1968, стр. 71–99, у коме је синтетизована идејна основа на којој је дошло до уједињења југословенског пролетаријата и стварања КПЈ.

Од заборава би требало сачувати и научно саопштење „Центрумаши у Србији и Босни и Вуковарски конгрес”, објављено у II конгресу КПЈ, Славонски Брод 1972, стр. 47–84. у коме су дате основе за разумевање идејних разлика у КПЈ двадесетих година. Посебно бисмо скренули пажњу и на научни прилог „Акција за формирање интернационалних бригада у Француској и одлазак југословенских добровољаца преко Париза” објављен у књизи Шпанија 1936–1939, Београд 1971, стр. 314–322, у коме је сублимирано лично револуционарно искуство Сергија Димитријевића са историјским чињеницама и архивским изворима.

На крају скренули бисмо пажњу на необјављени рукопис Сергија Димитријевића о Историји КПЈ у легалном периоду који је предат за штампу. Ова историјска студија има око 1800 страница машином куцаног текста и збуњује својом прецизношћу, свеобухватношћу и свестраношћу у коришћењу извора. Изузетна акрибија истраживача навела је Сергија Димитријевића да мозаички прикупи и најситније детаље који у јединственом склопу представљају комплетну слику историјских збивања и постојања легалног комунистичког покрета у Краљевини СХС 1919–1921. године.

Својим четрдесетогодишњим научним радом на историји радничког и комунистичког покрета Сергије Димитријевић је поставио основе на којима се развила посебна научна област у савременој југословенској историографији, и зато ће његов досадашњи научни допринос остати трајна вредност у развоју историјске науке.

Књига „Живот као делање” др Николе Цветковића стваралачки дограђује малу монографску трилогију о богатом, свестраном и разноликом животу и политичкој активности др Сергија Димитријевића.

Славољуб Цветковић

Пролог

ЧОВЕК НА ЗВЕЗДАНОМ ТРАГУ БУДУЋНОСТИ

Прилог за биографију Сергија Димитријевића

Сергије Димитријевић је значајна личност и појава у нашој историјској науци; али је то и човек који је непосредније суделовао у стварању историје као активиста и револуционар у периоду између два рата. Био је врстан интелектуалац и ерудита широких интересовања, свестране културе и марксистичког усмеравања, са обухватним и разуђеним научним делом.

Напредном покрету приступио је још у ђачким данима, а као студент активно и непосредно је учествовао у обнови илегалног студентског комунистичког покрета на Београдском универзитету, потом и као борац у југословенском и међународном радничком покрету. За више од шест деценија плодотворног рада и деловања овај научни радник и истраживач, првоборац, конспиратор и заточеник Главњаче и многих злогласних логора у Француској и Немачкој, био је учесник значајнијих партијских скупова и члан бројних међународних партијских форума у међуратном периоду. Као човек великих идеала, доследан етичким начелима, као врстан мислилац и несустали научни прегалац у неколико значајнијих области, утицао је на многе млађе научне раднике.

Бројни су његови нови продори у домену привредне историје (област из које је докторирао), потом у историји социјалистичког и комунистичког радничког покрета (до 1918) и Југославије (до 1941); незаобилазан је његов допринос у изради споменица–монографија везаних за локалну историју, као и у методолошком заснивању једне врсте тоталне историје ужег регионалног подручја (Лесковац и околина), па у стваралачком концепирању сабраних дела, најпре Димитрија Туцовића (до IV књиге), а потом и Душана Поповића, уз обликовање више зборника архивске грађе и значајног концепцијског прилога у писању „Прегледа историје СКЈ” и „Историје Савеза кому-

ниста Југославије”. Поред тога дао је видан допринос археолошком, етнографском, фолклорном, па чак и минералолошко–геолошком изучавању лесковачког краја.

Посебно је значајан његов студијски рад на српској средњовековној нумизматици где је дао непроцењив допринос. (Његова збирка средњовековног новца Србије, Босне и Бугарске обухвата око 2000 врста, подврста и варијанти). Споменимо овде да се бавио најразноврснијим колекционарским радом коме је пришао студијски (делом објављена збирка разгледница „Поздрав из Београда”), истраживачки.

Димитријевићев опус обухвата више од двадесетак књига већег формата, од којих су поједине преведене; потом више од деведесет студија и монографија. Стваралачки је суделовао на близу четрдесетак симпозијума у земљи и иностранству; а научни скуп у Лесковцу (1983) са преко 20 реферата, био је посвећен његовом богатом животу и плодној научној активности. Знатан део научног скупа Напредни студентски покрет југоисточне Србије, у Нишу маја 1987, био је упућен његовој политичкој активности у илегалном студентском покрету.

Гледано у целини његов научни, студијско–публицистички и монографски опус обухвата више од шест хиљада објављених страница. Чини се да нећемо погрешити ако овде поменемо и Димитријевићеву трагалачко–документаристичку и архивско–сакупљачку активност која је трајала више од шест деценија и допринела стварању различитих збирки драгоценог изворног материјала, сваковрсне историјске, етнографске и друге грађе. Архивска збирка С. Димитријевића представља незаобилазно дело упорног и марљивог научног радника и тек када буде адекватно друштвено ситуирана, а потом и стручно обрађена, моћи ће на прави начин да се оцени његов допринос и на овом пољу.

Растао је и развијао се у познатој комунистичкој породици Милана Димитријевића из које је понео прва класно–револуционарна сазнања и подстицајна борбена прегнућа. А стасао је као политички борац у црвеном радничком Лесковцу из кога је потекла и у коме је деловала плејада револуционара коју су чинили, у претходном периоду, Михајло Јовановић, Душан Цекић Лешњак, а потом Благоје Николић, учесник октобарске револуције, Коста Стаменковић, Влада Ђорђевић, Трајко Стаменковић и други. Његов отац Милан Димитријевић, који је био социјалиста још из времена пре првог светског рата, свесрдно се определио за комунистичке идеје и покрет, због чега је био прогоњен и осуђиван. Први пут је ухапшен 1919. због противљења војним властима, а потом и 1921, када је тамновао са комунистичким општи-

нарима и Благојем Николићем. У родној кући, још од најранијих дана, млади Сергије се сусрео са напредном литературом, радничком и партијско–политичком штампом коју је набављао, читао и коментаришао његов отац. Упадљиво је да су још Миланови преци (прадеда Ђорђе) путовали у Русију, што је касније урадио и Сергијев отац који је о Русији говорио „на сав глас” и збуњеност лесковачке чаршије. Уз то, Милан је путовао у Цариброд, Софију, Букурешт у време сељачких устанака у Румунији, где се и повезао са социјалистима. Под притиском прогона и терора прешао је у Русију (крајем 1906), боравећи неко време у немирној Одеси, а потом и у Петрограду. Ту у годинама револуционарног врења упознаје Софију Караулову, будућу супругу, којој су браћа страдала на барикадама, и са њом, у време прогона левичара, крајем 1910, бежи у Србију, у Пирот, где се Сергије и родио 19. марта 1912. године. Милан је учествовао у првом и другом балканском рату, као и у првом светском рату.

Додајмо овде да је Сергијева мајка Софија (из Вологде), заједно са браћом Николајем и Јевгенијем, припадала борбеној младој генерацији која је учествовала у првој руској револуцији. Мајка га је још у најранијем детињству запојила руским народним песмама о сибирским прогнаницима. Она је, према сведочењу Светозара Крстића, певала те и друге борбене песме и Сергијевим друговима окупљеним у њиховој кући. Ова класно–политичка усмереност родитеља младог Димитријевића, поред осталог, била је и од великог уплива на идејно политичку изградњу, усмереност и развој сина, који је још као дете учествовао на првомајским манифестацијама (1920) и постао члан пионирске групе „Будућност”.

Многострука интересовања и даровитост млади Сергије Димитријевић је испољио још у раним ђачким данима. Напредна схватања исказивао је нарочито као ученик лесковачке Гимназије, која је била непресушно извориште партијско–политичких кадрова у периоду илегалног рада и деловања. Активно је суделовао у раду врло прогресивне литерарне дружине „Вуловић”, као и у Историјском друштву Гимназије, истичући се већ тада темељном обрадом друштвено–економских и социјалних аспеката француске буржоаске револуције. Због активног ширења напредних идеја и због комунистичке пропаганде коју је као и његов отац спроводио у свакој прилици, полиција је захтевала од школских власти да искључе овог ученика из завршног, осмог разреда. (Занимљиво је да је касније и као студент, због учешћа у антирежимским демонстрацијама, извођен пред дисциплински суд на Универзитету и кажњаван.)

Као студент Правног факултета у Београду Сергије Димитријевић, већ на самом почетку тридесетих година, веома активно делује у политичко–опозиционим борбама на Универзитету; учествује у антирежимским демонстрацијама и на другим протестним скуповима, који су испрва, у пролеће 1931. били донекле спонтани, или само делимично организовани. Бројни и политизовани студенти Правног факултета, са раније изграђеним напредним опредељењима, били су на челу револуционарног покрета у Београду и шире. Димитријевић је већ у новембру или децембру 1931. био укључен у илегалну студентску комунистичку организацију на овом Универзитету. Тада је ушао у једну од илегалних комунистичких студентских група, из које ће касније произићи одговарајуће подгрупе. У оквиру рада тих илегалних група, антирежимским протестима и политичкој борби, припремала се кадровска основа за организовање скојевске и партијско–политичке делатности у унутрашњости. Тако је С. Димитријевић, обогатен овим практично–политичким искуством, у пролеће 1932. године формирао прву скојевску организацију из које је убрзо, произишло више скојевских група, које су поред ученика обухватале и младе раднике. Те исте године непосредно је суделовао у обнови Удружења студената у Лесковцу. Осим тога, тада живо политички учествује у раду студентских семинара, докторантских курсева и расправа на Правном факултету, и то са изразито класно–марксистичких позиција.

Наредне 1933. године С. Димитријевић, који је био под непосредним утицајем Благоја Николића учесника октобарске револуције, и Косте Стаменковића, као проверени студентски активиста и организатор скојевских група, бива примљен у КПЈ. У то време успоставља везу између руководства лесковачке партијске организације и Покрајинског комитета у Београду; уз то, одржава партијске везе између поменутог Покрајинског комитета и организација у Јагодини (Ђуприја и Параћин) и у Куманову (Велесу), користећи, поред осталог и своје студентске партијско–политичке везе. Напредни студентски покрет имао је велики утицај не само на оживљавање скојевских и партијских организација у Србији већ је био од изузетног значаја и за успостављање поузданих партијских веза, као и у пословима преношења илегалног партијско–политичког материјала, популарисања и растурања марксистичке литературе. Димитријевић је лично, али и преко курира, радио на пребацивању партијске штампе, одговарајућих брошура и партијских летака, из Београда у унутрашњост, укључујући у ту активност и своје колеге. При том је радио

врло интензивно и на популаризацији и пунијој афирмацији марксистичке литературе, ангажоване публицистике и књижевних дела са наглашеном социјалном тематиком.

Због напредне политичке активности Димитријевић је био неколико пута ислеђиван и хапшен. По затворима је проводио дуже или краће време, све док у Француској није отеран у концентрациони логор. У лето 1933. године био је ухапшен у Београду и неко време мучки ислеђиван у вези са листом „Млади бољшевик”. Поводом осуде монтираног Лајпцишког процеса и учешћа у нападу на зграду Немачког посланства на дан изрицања пресуде (децембар 1933) поново је ухапшен и ислеђиван од стране познатих батинаша Вуковића и Космајца. Исте године саслушаван је у Среском начелству у Лесковцу због напредних социјално–борбених песама упућених часопису „Литература”, које је управа полиције у Загребу пронашла и почетком октобра, са читавим предметом, доставила државном тужиоцу. Упадљиво је да сва та ислеђивања, хапшења и тамновања нису ни најмање утицала на интензитет његове политичке активности.

Значајно је истаћи да је С. Димитријевић први на југу Србије у лето 1934. године формирао сеоску партијску организацију у Вучју, и то у време када је био затајио партијско–политички рад на селу. Убрзо после ове прве партијске организације која је у време оснивања имала пет чланова, формирао је и другу сеоску партијску групу од три члана, у оближњем селу Чуљенику („Партија и Ској у Лесковцу од 1931–1934”).

Исте године С. Димитријевић врло интензивно пише и сарађује у лесковачким „Недељним новинама”, критички указујући на потребу борбе против капитализма, на дубину и последице привредне кризе, на тадашњу агонију привреде, улогу финансијског капитала и морални пад банкарских кругова, о проблему високих цена. Поред политичке активности на трибини Народног универзитета у Лесковцу где је смело, са великим познавањем и ерудицијом, осудио фашизам, у неколико чланака пише о беди хитлеризма, о облацима фашизма над Аустријом, о порасту антифашистичких снага и сл. подстичући револуционарно–политичко расположење. Написе који су због напредних политичких схватања одбиле „Недељне новине”, као што је случај са чланком „Рат и његова економска позадина”, у коме између осталог пише о узроцима рата, грамзивости силних, носиоцима ратне опасности, али и о борби за мир, објављивао је у пожаревачком „Нашем листу”. Познати су његови чланци и написи о Совјетској Русији, о колективизацији, машинизацији и културном напретку села

у СССР–у, на којима су се идејно–политички усмеравале тадашње генерације скојеваца и младих комуниста.

Крајем септембра 1934. С. Димитријевић као делегат Окружног комитета Лесковац, непосредно суделује у раду IV покрајинске конференције за Србију (београдски део).

Крајем 1934. године, по директиви ужег партијског руководства, одлази у Париз где се убрзо укључује у живу политичку активност, учествујући у међународном и студентском радничком покрету, најпре као стални југословенски представник у Међународном студентском комитету против рата и фашизма (можда се звао и Светски студентски комитет против рата и фашизма). Почетком 1935. године створио је илегалну комунистичку симпатизерску групу у коју су ушли Бора Барух, Р. Миловановић, Љ. Илић и др.; а средином те исте године формирао је и југословенско студентско партијско руководство. Поред осталог, постао је члан КП Француске, припадајући хелији коју је испрва водио Жак Соломон, а ту је деловао и афирмисани марксиста Шарл Рапопор. Од пролећа 1935, када су комунисти освојили Удружење југословенских студената у Паризу, био је потпредседник, а убрзо потом и председник овог Удружења. У то време, или нешто касније, постао је секретар југословенске илегалне студентске партијске организације у Француској (југословенска подсекција КП Француске – секција Коминтерне. Секретар те југословенске подсекције је од јесени 1935. до јесени 1937. Приликом Кидричевог задржавања у Паризу у септембру 1935. године, Димитријевић га је упознао са радом југословенске комунистичке омладине у Француској, када је примио и одговарајућа упутства за даљи рад.

Додајмо овде да је захваљујући његовом ангажовању као председника у Управи удружења југословенских студената остварено више акција на културно–уметничком пољу: држана су предавања, организована је изложба слика југословенских уметника у Паризу, оформљена је музичко–хорска секција и сл. А на ширем политичком плану вођена је борба против покушаја цепања студентских редова које су подстицали студенти профашистичке и националистичке оријентације, као и акције за правилнију доделу стипендија сиромашним студентима.

Као секретар југословенске подсекције КП Француске С. Димитријевић је суделовао у раду бројних југословенских радничких партијских и синдикалних група. При том обезбеђивао је и слао партијске материјале, растурао партијску и исељеничку штампу. (уз помоћ Боре Баруха), одржавао партијску везу са организацијама у унутрашњости

Француске и сл. У 1935. и 1936. години издавао је „Организациони билтен” (четири броја) са директивама и упутствима за рад и деловање партијских и синдикалних организација у провинцији. Тада је према писаном извештају с почетка 1936. године, деловало 6 југословенских партијских радничких група у унутрашњости Француске, потом две радничко–симпатизерске групе са око 70 чланова. Ту се могу укључити и југословенске синдикалне групе, затим масовне организације: Исељеничко удружење, радничко певачко друштво „Слога” и др., које су биле предвођене од стране комуниста. Све организационо–политичке и техничке послове испрва је обављао сам Димитријевић, а касније је техничке работе преузео Б. Барух. У том периоду Димитријевић је похађао и завршио партијску школу за руководеће кадрове страних подсекција, као и курс за политичке говорнике.

Од септембра 1936. непосредно суделује у организованом упућивању добровољаца из Француске, Белгије, СССР–а, на шпанско ратиште доприносећи тако стварању међународних бригада у шпанском грађанском рату. Он је тада био југословенски представник у илегалном Међународном комитету за формирање интернационалних бригада у Шпанији. Као члан тог међународног тела, којим је руководио Андре Марти, један од секретара Извршног комитета Коминтерне, лично је учествовао у овом послу, формирајући групе Југословена и припремајући њихов одлазак и то све до средине 1937. године. Уз то, учествовао је са Лолом Рибаром на Међународној конференцији омладине за мир од 29. фебруара до 1. марта 1936. године у Бриселу, као и на Међународној студентској конференцији за помоћ републиканској Шпанији, почетком 1937. у Паризу.

Половином 1937. године, након оштрог сукоба и размимоилажења са секташком групом Марић–Кусовац скинут је са свих функција. У писаној изјави упућеној Политбироу КПЈ он је у 22 тачке изложио отворено неслагање са И. Марићем, Л. Кусовцем и Р. Увалићем и њиховом линијом која је била супротна одлукама VII конгреса Коминтерне. Партијска комисија коју су чинили Тито, Б. Кидрич и В. Влаховић је после преиспитивања искључила фракционашку групу Марић–Кусовац из партије, а Димитријевић је, једини без партијске казне, школке 1938–1939. враћен на дужност секретара југословенског студентског партијског руководства у Паризу. Тада је постао и представник КПЈ у Балканском комитету (1938–1939) и члан редакције и уредник југословенског дела билтена „Balkan democratie”. На Другој међународној конференцији против рата и фашизма (1939)

учествује заједно са Мијалком Годоровићем, као делегат придодат из иностранства, што је још један показатељ и потврда партијско–политичког угледа који је уживао.

И у тешким условима живота у концентрационим логорима Француске и Немачке С. Димитријевић наставља своју политичку активност. Због те активности у Француској ухапшен је 23. октобра 1939. и затворен у логор Ролан Гарос у Паризу, где су углавном били концентрисани комунисти–странци. Ту је одмах ушао у партијску ћелију од пет чланова, углавном функционера иностраних партија, коју је водио Луиђи Лонго. Из састава те партијске ћелије произашли су кадрови који су чинили основу међународне партијске организације у логору Вернет, где су били пребачени крајем новембра исте године. Касније, по доласку интербригадиста у овај логор, Димитријевић улази у састав југословенског партијског руководства кварта „Б” на чијем се челу налазио Душан Кведер, који је био и члан руководства Међународног партијског комитета. Након Кведеровог одласка у земљу, Сергије, који је испрва био представник у Међународном економском комитету, преузео је вођство југословенске партијске организације кварта „Б”, као секретар, а ушао је и у Међународни логорски партијски комитет. Поред тога лично је одржавао и везу са централним југословенским партијским руководством које је тада било у кварту „Ц”, као и са иностраним партијским руководством. У логору Вернет учествовао је у организовању демонстрација против логорских власти и неподношљивих услова живота, због чега је батинашки ислеђиван од специјалне петеновске комисије. Као тежи плућни болесник пребачен је у децембру месецу 1941. у логор Лагиш где је било понајвише Француза, а неко време потом у логор Рецебеду и Ное. И у овим логорима Сергије се партијски повезао и све време политички радио и деловао, док јула 1944. године није био пребачен у по злу познати немачки концентрациони логор Бухенвалд.

У Бухенвалду се преко Руди Супека, ранијег представника једне симпатизерско–партијске групе у Паризу, повезао са југословенском партијском организацијом, и поред лошег здравственог стања непосредно радио „као члан руководства актива илегалне организације КПЈ”. Он је у блоку 40 био партијски одговоран за веома бројну групу до 120–130 Југословена; а водио је три партијске и 17 симпатизерских група. Поред рада на политичком уздизању чланова, организовано и систематски је бринуо о спашавању и збрињавању партијских кадрова и група које су стизале у логор. Поред тога, учествовао је заједно са друговима, у формирању илегалне војне организације која је имала

задатак да врши разне саботаже, да брани логораше, да изврши припреме за ослобођење логора и да борбено делује у моменту ослобађања. Захваљујући тим припремама, значајном наоружању које су сами обезбедили, ова војно–политичка организација је у тренутку ослобођења логора сама напала и разоружала СС страже и радила на чишћењу терена за бржи продор америчких тенковских јединица. Тако је С. Димитријевић, заједно са својим друговима логорашима, члановима партијских и симпатизерских група, учествовао у завршним војним операцијама на подручју Тирингије.

После ослобођења Бухенвалда С. Димитријевић као представник југословенске партијске и скојевске организације улази у Међународни партијски комитет санаторијума у Бланкенхајму, где остаје до августа 1945. године. Тада активно сарађује у листу „Наш глас” – гласилу Југословена у Немачкој, правилно информишући заробљенике и цивилне раднике о НОБ–у у Југославији, залажући се за њихов повратак у домовину.

Из Бланкенхајма С. Димитријевић се вратио у земљу преко Прага и Будимпеште. Након краћег задржавања у Суботичком прихватном логору, у Београд је стигао бродом. Ту се одмах јавио ЦК КПЈ и Вељку Влаховићу кога је упознао са партијско–политичким радом у Паризу и у концентрационим логорима, па му је Контролна комисија ЦК КПЈ већ сутрадан потврдила континуитет и чланство у партији.

Убрзо по доласку у Лесковац почиње 1. октобра 1945. да ради као један од уредника листа „Наша реч”, пишући уводнике (о Октобарској револуцији, на пример), аналитичке прилоге о аграрној реформи, о културним и просветним приликама у старом Лесковцу. Та плодна сарадња у „Нашој речи” траје непуну годину дана, уз свестрано друштвено политичко ангажовање, предавачку активност и обилажење лесковачког краја. За то време стручно је деловао као повереник за индустрију при Извршном Окружном народном одбору Лесковца, чији је члан био од марта месеца 1946.

Половином 1946. на захтев и иницијативу Бориса Кидрича, прелази у Београд где је изабран за наставника политичке економије на Правном факултету; а крајем августа те исте године постављен је за директора Економског института Привредног савета владе ФНРЈ. Гледано у целини С. Димитријевић је од септембра 1946. године па све до пензионисања (1966) непрекидно радио у научноистраживачким установама које су се бавиле друштвено–економском проблематиком, историјом XIX и XX века, као и проучавањем развоја српског и југословенског радничког и комунистичког покрета.

Радећи скоро пола деценије као директор Економског института ФНРЈ (1946–1951) он је у ствари научно–методолошки засновао ову значајну југословенску институцију. Лично је организовао сва одељења и службе овог Института и то на основу сопствених замисли и концепција.

У оквиру Економског института зналачки је оформио и стручно организовао најкомплетнију економску библиотеку у земљи, са око 35.000 књига, као значајну полугу научноистраживачког рада у овој области. Касније је та стручна библиотека постала основа за стварање библиотеке Института друштвених наука. Ову библиотеку Димитријевић је организовао и утемељио од инвентара, преко каталога, до процеса обраде и начина рада. У томе му је значајно помогло искуство које је стекао у организовању велике сопствене библиотеке од око 27.000 књига. Његова библиотека је после извесних сужавања и редукција онога што се односило на сферу природних наука, специјализована за привредну историју Србије и Југославије, за аграрно питање, историју радничког покрета, као и за историју Лесковца и околине. За неке од ових области он је израдио алфabetске, предметне и хронолошке картотеке. Уз то, радећи у многим библиотекама у земљи и иностранству он је стекао драгоцену сазнања која су му касније послужила.

Нагласимо овде да је у вези са историјом српског, југословенског и балканског радничког покрета, прегледао фондове следећих библиотека: поред библиотека свих института за историју радничког покрета (Загреб, Сарајево, Београд, ЦК Словеније и др.), прегледао је Научну библиотеку у Сплиту, Свеучилишну библиотеку у Загребу и Љубљани, Библиотеку Матице српске у Новом Саду, Библиотеку Земаљског музеја Босне и Херцеговине у Сарајеву и др. А у иностранству: Bibliotheque Nationale у Паризу, затим Centre de Documentation, библиотеку Винсенске тврђаве, потом одговарајуће библиотеке у Женеви и Амстердаму, Софији, библиотеку у ЦК КП Бугарске и Народну библиотеку В. Коларов. То се, поред осталог, може видети како из његове документације тако и из објављених студија и књига.

Увидом у Димитријевићеву документацију уочили смо да је написао и неколико елабората о организацији специјализованих библиотека за историју југословенског радничког покрета. Посебно је вредан помена обиман „Елаборат о неким питањима библиотеке ИРП” из априла 1965. год. А почетком марта 1962. написао је „Извештај о стању библиотеке Одељења за изучавање радничког покрета Југославије и историје СКЈ”. Уз то, посебно се бавио шемама

предметних и систематских картотека. Најпре је израдио елаборат: „Шема картотеке библиотеке Економског института”. Та шема обухвата поделу на 32 систематске групе које се деле на 356 подгрупа. Касније, радећи у Историјском одељењу Института друштвених наука, организовао је даљу разраду ове шеме. Тада је уобличио „Скицу предлога за допуну шеме за разврставање књига у библиотеци Института друштвених наука”, са 10 нових група и великим бројем подгрупа. Најзад за библиотеку Института за раднички покрет израдио је елаборат: „Класификациона шема за разврставање књига о југословенском радничком покрету”. Та класификациона шема се састојала из два дела; у првом делу били су изложени принципи разврставања; а други део чинила је шема разврставања за општа и конкретна питања периода од 1941. године.

Димитријевић је постао универзитетски наставник у време када се заснивао нови Универзитет у социјалистичкој Југославији и када су због недостатка марксистички изграђених предавача наставници марксисти били преко потребни. Његова увек добро посећена предавања из политичке економије унела су нови дух у изучавању ове проблематике и имала су одјека и ван Правног факултета. У августу 1949. постао је заменик шефа катедре економских наука, када му је признат статус и ранг ванредног професора. Предавања и испите држао је све до краја 1952. када је из здравствених разлога и због велике личне преоптерећености напустио ову дужност.

Од друге половине педесетих година па до почетка шездесетих година био је наставник историје, привредне историје и историје радничког покрета на трећем степену студија историје, као и већ дипломираним историчарима или полазницима једне високе школе. Из прегледа тих предавања и курсева види се да је на течајевима за наставнике историје у јануару 1957. држао предавање на тему „Страни капитал у привреди бивше Југославије”. У децембру месецу 1960. држао је предавања и семинаре на тему „Привредни развитак Југославије 1918–1941”. А на постдипломским студијама на историјској групи Филозофског факултета у Београду, у оквиру смера Социјалистичка револуција Југославије, држао је наставу из предмета „Раднички покрет Југославије” и „Привредна историја Југославије”. При том је говорио на тему „Српски социјалисти и први светски рат” (1958/1959), потом „Балкански социјалисти и први светски рат” (1959/1960). Исте године, у летњем семестру, држао је предавања о „Положају радничке класе у старој Југославији”, а наредне 1961/62 о „Привредној историји Југославије између два рата, са посебним

освртом на аграрно питање”. (О предавачкој активности која следи, писаћемо у другој прилици.) И на овај начин у оквиру универзитетске наставе, као предавач на постдипломским студијама, Димитријевић је доприносио подизању више генерација историчара и студијских радника у овој области.

Поменимо овде узред и нека важнија научна звања која је имао. После звања вишег економисте (новембар 1947) и научног саветника од августа 1960, које је касније било укинuto, он добија једино тада постојеће звање самосталног истраживача – научни сарадник. Од 1. фебруара 1960. добија звање вишег научног сарадника, а априла 1963. изабран је за научног саветника, са чиме се сагласио Савет историјског института и Одељења за друштвене науке САНУ.

У време док је руководио Економским институтом ФНРЈ и држао наставу на Правном факултету у Београду, овај човек велике стваралачке енергије, радио је и у Библиографском институту и био члан Редакционог одбора за Библиографију радничког покрета. Из те активности је убрзо проистекла обимна „Библиографија социјалистичког и радничког покрета у Србији” (Београд, 1953) и друге. Значајно је да је Димитријевић од самог почетка бављења историјом радничког покрета систематски радио на библиографијама из ове области. Основу за тај његов рад представљала су четири тома рукописног регистра свих радова посебних издања која се односе на економска питања и раднички покрет. Ту су и многобројне посебне специјализоване свеске и свежњеве података и чланака из те области, што је све проистекло из систематског прегледавања библиотечких фондова и других библиографских извора. Додајмо да је Димитријевић учествовао и у раду Савезне комисије за израду Библиографије југословенског радничког покрета, о чему сведочи и његово суделовање у опширној дискусији на састанцима и саветовањима од 27. маја 1963. и с краја октобра исте године.

Ослобођен руководеће функције и бројних административних и других обавеза, Димитријевић од априла 1951. службује 5 година као стални сарадник Економског института Привредног савета владе НР Србије (до марта 1955). У то време често побољева, лечи се како у Београду тако и у Дубровнику, где проводи више од шест месеци ради опоравка, после дужег лечења на Институту за ТБЦ, и то крајем 1953. и почетком 1954. Иако тешко болестан тада припрема и објављује више студија, окрећући се изразитије историјским наукама.

Од априла 1955. скоро пуних десет година ради као сарадник Историјског института. А од маја 1958. до половине 1961. је хонорарни

научни сарадник Историјског одељења Института друштвених наука. Уз то, од почетка 1962. па до 1963. дела и као хонорарни сарадник Института за изучавање радничког покрета и то у својству руководиоца секције за изучавање историје Савеза Комуниста Југославије до 1941. Наредних годину дана је стални сарадник Института за изучавање радничког покрета у Београду када, такође, руководи Одељењем за историју југословенског радничког покрета до 1941. Пензионисан је на лични захтев 1966, али је још неко време као пензионера радио у овом Институту хонорарно, у својству руководиоца поменуте секције за изучавање историје СКЈ.

Од половине педесетих година па такође све до смрти С. Димитријевић је радио на припремању и издавању изабраних текстова и сабраних дела најпре Радована Драговића, потом Димитрија Тучковића (завршно са III томом) и Душана Поповића (IV тома), а припремао је и зборник Грађе за легални период КПЈ.

Стваралачко присуство овог вредног научног посленика осећало се и у научним саветима свих поменутих института, као и у стручном савету Архива Српске академије наука и уметности и Историјског архива СР Србије.

Уз све остало, Димитријевић је био и члан редакције више угледних часописа и зборника. Поменимо овде часопис „Економист“, „Историјски часопис“, „Зборник за историју XX века“, „Зборник југословенског радничког покрета“, Зборник „Токови револуције“ и др.

Сергије Димитријевић не само што је поникао у једној комунистички опредељеној породици, већ је касније и себе уградио у биће разуђене и многобројне фамилије, окупљајући око себе генерације и „породицу“ људи сличних гледања, младе ствараоце, историчаре, хуманисте, које је мудро усмеравао, оданички неговао и уздизао до својих врлетних висина умности, марксистичког промишљања стварности, концепцијског и методолошког разрастања, до једне „школе“ самосвојних стваралаца.

У свим стваралачким, животним и људским подухватима, кроз више деценија богатог и плодотворног научног рада, али и борења са болештинама, и отимања од смрти, која се често и погубно надносила – нераздвојни друг, истински одан саборац, неуморни делатник да стигне свуда где то он не би могао – била је и остала животодавно и подстрекачки свенприсутна супруга Нада, из породице неимара Анђелковића. Она је истински и непосредно суделовала у његовом раду и стварању: да му на домак руке учини приступачном архивску и другу често недомашну грађу; да прва чује и мудро просуди још обнажену,

тек написану реч; да умери и одмери размахнуту полемичко–критичку страст; да стрпљиво и преданички саслуша и нову верзију, и да најзад, све те често нечитљиве хијероглифе, дуговрате и испретуране редове – посложи у читљиве речи на старој „ремингтон” машини, која је и сама била део борбене историје од „Младог бољшевика” до „Историје Лесковца”. Његова „другарица” Нада, са породицом, посветила му је себе и цео један век радног истраживања; и сада јој је потребан читав један живот и дуговеко опстајање да заокружи, објави, у задужбину, фонд, или легат, садене све те по богатству несамерљиве, по досегу неисцрпне, по обухвату скоро недохватне архивске и друге збирке које су епохално завештање човека на звезданом трагу будућности.

*ОРГАНИЗАЦИОНО И
ПАРТИЈСКО-ПОЛИТИЧКО
ДЕЛОВАЊЕ*

ПОЛИТИЧКО–ОПОЗИЦИОНЕ БОРБЕ НА БЕОГРАДСКОМ УНИВЕРЗИТЕТУ

После шестојануарске диктатуре неко време је замро политички живот на Београдском универзитету. Настало је извесно затишје у политичком окупљању и организованом деловању напредне студентске омладине. Под притиском диктатуре и полицијског прогона само су привремено биле затајиле неко од ранијих политички акција и иницијатива. Међутим, убрзо после тога, већ 1931. године, захваљујући придолажењу нових генерација, почиње поново да оживљава политичко–опозициона делатност на Универзитету. Према појединим указивањима литературе о напредном студентском покрету¹, као и у мемоарским присећањима, текстовима и изјавама појединих учесника у тим процесима, 1931. године се на Београдском универзитету развила динамична политичка борба напредне и комунистички оријентисане омладине.² Велики број младих људи који је долазио из унутрашњости, из разних крајева земље, а нарочито из Црне Горе и са југа Србије, као и из неких других средина, где је био развијен и јак раднички покрет, носио је у себи напредне идеје новог времена, нека нова искуства и сазнања у погледу организованог и опозиционог деловања која су дошла до изражаја у политичком активизму на Београдском универзитету.

Млади Сергије Димитријевић, који је поникао у једној старој лесковачкој социјалистичкој породици, и од најраније младости био однегован на руским револуционарним народним песмама и казивањима о Совјетском Савезу, а још као дете са породицом учествовао на

---

1 Милица Дамјановић, Напредни покрет студентата Београдског универзитета: Нолит, Београд, 1974, стр.

2 Писана изјава Бранка Д. Јевремовића, Савезног јавног тужиоца од 14. јануара 1955. год., у Београду.–Оригинал у архиви С. Димитријевића; ксерокс копија у збирци Н. Цветковића.

првомајским радничким прославама, пратећи радничку штампу („Радник”, „Организовани радник”, децји лист „Будућност” и сл.), био је скоро у свему политички опредељен и усмерен. Јер, све што се догађало у радничком Лесковцу у време његовог школовања све се на одређен начин са социјалистичког становишта коментарисало у оквиру породице, од стране родитеља и широког круга пријатеља, углавном познатих радничких првобораца. Полетни Сергије је и сам на одређени начин учествовао у тој атмосфери ондашњег Лесковца, посећујући оца у затвору, позивајући Благоја Николића на састанке са друговима који су долазили из Београда у кабинет његовог оца. А у једном моменту, због разговора о Совјетском Савезу, хтели су да га избаце из VIII разреда Гимназије, што се није догодило углавном захваљујући директору В. Росићу. Све ово је без сумње, условило његово рано укључивање у политичко–опозиционе борбе на Универзитету, а нешто касније и у илегални комунистички студентски покрет.

– У време када сам дошао на Правни факултет, није постојала никаква јавна политичка активност, сећа се С. Димитријевић. – Први дани и месеци били су везани само за студентске обавезе, за посећивање предавања, каже, па застајући подвлачи: – Посећивао сам сва предавања нарочито у почетку, на првој години, а касније од друге године и све курсеве за докторанте. Али, убрзо затим отпочеле су опозиционе политичке борбе, демонстрације против диктатуре и разни протестни скупови. Испрва све је то било прилично спонтано, бар за већину учесника, казује обазриво и уз извесне ограде, додајући да су оне можда делимично биле и организоване! Но њему, како сам каже, у том првом периоду није било познато да ли је постојала нека организациона позадина, њен обим и карактер.

– Организационо залеђе тих демонстрација од стране КП Југославије остајало ми је непознато, изјављује Димитријевић. – Ми млади студенти били смо обухваћени тим таласом и учествовали смо у демонстрацијама већ по својим претходним и раније изграђеним политичким опредељењима и на неки начин спонтано. Док је међу старијим студентима вероватно било и раније организованих.

У току свих тих демонстрација испољавала се политичка орјентација појединаца, њихови класни ставови када се показивало ко је какав као човек и која су му политичка убеђења. Опредељеност тих младих људи могла се препознавати већ и по томе иза којих су парола стајали. А било је онда врло различитих парола, као што је: „Доле

диктатура!"; док су неки захтевали нови устав; убациване су пароле о Совјетском Савезу; тражило се признавање СССР–а од Југославије...

Прве антирежимске демонстрације на Београдском универзитету вероватно су почеле у касно пролеће 1931. Оне су испрва, пре него што је створена илегална студентска комунистичка организација, биле израз спонтаног антирежимског расположења свих различитих опозиционих елемената – подвлачи С. Димитријевић у више махова. Биле су уперене против диктатуре Петра Живковића, осиноности ненародне власти, полиције и сл., а нису имале неки изразитији антимо-нархистички или републикански карактер. Општа друштвено–политичка атмосфера била је врло напета, нарочито после распуштања свих политичких партија, што је изазвало шири отпор и огорчење. Поред комунистички усмерених студената у демонстрацијама су учествовали и припадници грађанских партија као и синови локалних и националних лидера из радикалне, демократске, земљорадничке и других партија, па су у првом моменту сви заједно наступали у спонтаном али политички обојеном отпору диктатури. Касније значајни делови грађанских партија почињу да подржавају диктатуру, што се одразило на ставове њихових синова студената. То у неколико мења карактер демонстрација, јер комунисти добијају изванредан приоритет, постајући водећа снага у тим процесима. Међутим, касније, већи број појединаца из лидерско–страначких породица укључио се у државне странке и њихове организације, одвајајући се од напредног студентског покрета.

– Те прве демонстрације су биле спонтане, поново наглашава С. Димитријевић, у првом реду за то што тада још увек није постојала илегална студентска комунистичка организација, која је, поред осталог, израсла из тих демонстрација у којима су се студенти међусобно политички препознавали и узајамно чвршће повезивали. И то активно учешће у демонстрацијама било је подручје на коме су људи отворено испољавали своја напредна схватања, што је омогућило одговарајућу политичку диференцијацију међу студентима различите оријентације, убрзавајући процес стварања илегалне студентске комунистичке организације.

У првим демонстрацијама које су имале шири опозициони карактер и биле политички осмишљене најчешће су узвикиване пароле: „Доле диктатура!“, „Доле Петар Живковић!“, „Доле Полиција и Божа Кундак!“ и сл. Учесници у њима су се на неки начин диференцирали према паролама које су узвикивали. Ако је неко узвикивао „Живео Совјетски Савез!“, или тражио признање Совјетског Савеза, могао се

препознати као комунистички симпатизер, јер такве пароле нису истицали они који су били блиски радикалима, демократима или земљорадницима. Уз то, догађала се извесна диференцијација и по борбености учесника у тим протестима. Најборбенији су увек ишли у првим редовима и најгласније извикивали пароле које су биле радикалне у захтевима. А било је и оних који су при том били само пасивно присутни, повлачили се у страну и избегавали, јер нису хтели да се компромитују; као што је било и појединаца које је захватио одређени талас, а сами су били неодређени.

Напоменимо овде да је, поред демонстрација, и учешћа на студентским семинарима била прилика за распознавање политичке припадности. Јер ставови које појединац заступа и брани, представљали су својеврсну „легитимацију” и огледало идејне и политичке усмерености. А дискусије које су започињале на семинарима званично, преносиле су се касније и на међусобне другарске разговоре у ужем кругу, када су се колеге зближавале.

– На сличан начин и онај борбени део демонстраната се међусобно упознавао и још више зближавао у приватним разговорима, када су на свој начин политички интерпретирали поједине пароле, заступали, бранили или порицали одређена становишта. Тако је мало–помало настало груписање људи према одређеним политичким опредељењима која су се управо уобличавала и кристалисала у тим студентским демонстрацијама, јавним иступањима, семинарским и другим расправама. Кроз све те студентске опозиционе борбе долазило је до узајамног упознавања и појединачног афирмисања. Тако су касније илегалне студентске комунистичке групе некако израсле из тих политичких борби и демонстрација, обухватајући оне који су се претходно политички афирмисали и међусобно зближили, а уз то и испуњавали услове за илегални рад.

Говорећи нам о овоме С. Димитријевић у једном моменту прави поређење са радничким штрајкашким борбама које су такође отварале могућности за дубље идејно–политичко препознавање, диференцирање и одабирање.

– Радничке штрајкашке борбе су исто тако биле врло погодна прилика за врбовање и окупљање нових присталица и симпатизера на јасно истакнутом и формулисаном програму и одређеним захтевима. И у тим штрајкашким борбама издвајају се одважнији појединци спремни за акцију, показују своју опредељеност, идејну позицију, па их према томе човек партијски или синдикално организује, припрема и упућује...

Почетком тридесетих година студенти Правног факултета, који су били веома бројни и политизовани, у много чему су иницијатори револуционарног комунистичког студентског покрета на Београдском универзитету, па и шире, изван њега. Правници су заједно са студентима Филозофског факултета у Београду били инспиратори и покретачи многих и различитих политичко–опозиционих акција, протестних скупова, марксистичких трибина, антирежимских и других демонстрација. Они су први повели борбу за освајање студентских стручних удружења од стране комуниста, што се касније проширило и на сва стручна специјалистичка удружења, клубове, културно–уметничка и друга прогресивно оријентисана друштва и секције. Неке од првих илегалних студентских комунистичких група биле су организоване од стране студената правника којима су се придружили најборбенији појединци са Филозофског факултета. Једном речи, захваљујући акцијама и иницијативама које су углавном потицале са Правног и Филозофског факултета у Београду, које су касније прихватане и оствариване и на другим факултетима (Медицинском, Пољопривредном, Грађевинском и сл.) – београдски студентски покрет је добијао у размаху, тако да је убрзо изашао из својих оквира, проширио се на поједине развијеније градске центре у унутрашњости, као и на друга универзитетска места и средишта.

Прве антирежимске демонстрације на београдском Правном факултету, негде у касно пролеће 1931. почињале су у великој сали, (данас Сала хероја у згради Филолошког факултета). У тој сали која је могла да прими врло велики број студената окупљали су се они најборбенији, који су са собом повели и по неколико другова и другарица. Ту би се најпре почело са извикивањем парола против режима и диктатуре. Они најгрлатији узвикивали би већ помињане пароле „Доле диктатура”, које би онда сви прихватили уз скандирајуће повике. У тренуцима затишја одважнији појединци би убацили по неколико реченица у смислу протестног говора, које су осуђивале ненародни режим, полицијску диктатуру, недостатак политичких слобода. А онда би се појавила велика карикатура са изобличеним ликом Петра Живковића у пози дупедавца, што би изазвало буру смеха, поруге и добацавања.

Одмах пошто би полиција блокирала Факултет студенти би излазили на прозоре и по више њих извирујући према улици, настављали са извикивањем парола. Тако су на себе скретали пажњу пролазника који су застајали да боље чују и виде шта се то догађа. Убрзо би се окупила гомила ради које су студенти настављали са још жешћим

протестима. Полиција би онда настојала да рашчисти трг, понекад би обуставила и саобраћај који се одвијао преко Студентског трга. Упркос томе грађани су застајкивали погледајући на прозоре окићене мноштвом глава. То је било више за публику која се скупљала по ивици Студентског парка и дуж целог трга.

Трудећи се да своје незадовољство и протест против режима, власти и полиције што бучније изразе, студенти забарикадирани у згради факултета, скидали су прозорска окна и заједно са оквирима бацали их одозго на улицу.

– Кад оквир тресне о земљу, експлодира као бомба, описује нам Димитријевић, а ситни комадићи стакла лете чак до спратова са којих су окна бацања... У појединим приликама студенти су кроз те прозоре бацали клупе, столице и други ситнији инвентар, који се, такође, са треском разбијао о земљу, привлачећи пажњу. Све је то била једна посебна врста студентског протеста и бунта.

– Центар и главно поприште тих првих студентских демонстрација био је Правни факултет у Београду – подвлачи С. Димитријевић.

– Али их је било и у студентском дому „Краљ Александар”, када је отпочела борба за студентска права, против увођења таксе, за повећање стипендија, за боље услове... Но, ове бучне демонстрације, за публику, или општенародне, како да кажем, са блокирањем факултета, обуставом саобраћаја, догађале су се и на Правном факултету.

Карактеристично је да су студенти Филозофског факултета, који су били ту у суседној згради, прелазили на Правни факултет и придруживали се демонстрацијама у којима су својски учествовали.

Међутим, разне манифестације незадовољства, сваковрсни протести, касније су се испољавали скоро на сваком поједином факултету, поготову на оним масовнијим.

– И Физичка сала на Филозофском факултету била је, такође, место студентских демонстрација, у каснијем периоду, када смо освојили удружења – прича нам Димитријевић, па обазриво додаје: – Чини ми се да је тај демонстративни скуп сазван од стране Акционог одбора који је испрва био полулегалан. На њему су учествовали представници појединих стручних студентских удружења. Те су демонстрације, колико се сећам, биле на неки начин организоване... За разлику од првих демонстрација које су биле без говорника, на овим у Физичкој сали, говорници су наступали припремљено, по одређеним питањима. – Па враћајући се на те прве демонстрације, поново наглашава. – све

оно што је у тим демонстрацијама било окренуто према улици, народу и публици, уз бучне протесте, почињало је на Правном факултету. Све је то кретало из велике сале, додаје.

У једној каснијој прилици Димитријевић се поново присећа демонстрација у студентском дому „Краљ Александар”, прецизирајући да су се и оне догађале на прозорима, уз врло динамичне манифестације незадовољства. При том не искључује да су оне имале и политичко–опозициони карактер, али су се углавном односиле на неповољне услове живота у дому, на ограничење посета на пример, или у вези са лошом исхраном, повећањем цена и сл.

– Имам утисак, каже после дужег премишљања, да су оне биле на известан начин организоване, можда преко неког домског одбора, или по собама, или на неки други начин; тек биле су претходно припремане, каже на основу информација које је у то време имао, будући да у њима није сам учествовао.

Тих демонстрација у студентском дому било је више пута и у првим годинама буђења студентског покрета као и касније. Занимљиво је да су се оне углавном догађале истовремено када и на Правном факултету, а у неким моментима су имале манифестациони карактер.

Демонстранти су инвентар бацали и унутар зграде факултета, низ широке и простране степенице, како би закрчили пролаз и онемогућили приступ. То се догодило у једном моменту, када је једна група националиста–провокаatora покушала да продре на више спратове онемогућујући нормално одвијање гласања.

– Али то је било само у једном моменту, подвлачи С. Димитријевић, помало грчећи лице у напору да се присети. – Сада не могу да прецизирам тачно у којим је демонстрацијама то било. Ипак, чини ми се да је то било приликом избора...

Било је и врло необичних видова демонстрирања, прича нам Димитријевић. Тако је на часовима гостујућег професора Струве, иначе руског емигранта против кога је Лењин полемисао, дошло до једне врсте мумлајућих демонстрација. Док је професор држао предавање студенти би почели затворених устију да мумлају, па би се тај бруј преносио читавом салом, пригушујући професорове речи. То мумлајуће брујање пратило је и истовремено лупање ногама о под што је стварало још већу буку у којој се губио сваки глас.

– Од тог мумлања и галаме професор није могао да дође до речи, па је био принуђен да прекине предавање, говори нам Сергије. – Ако би полиција дошла, никако не би могла да утврди које први почео,

нити да некога због тога казни, јер су сви, колективно ометали одржавање предавања. Ове особене демонстрације представљале су вид протеста против професора, белогардејског емигранта и реакционара.

Готово све бучне, општенародне и публици окренуте студентске демонстрације, тих првих година, догађале су се на прозорима Правног факултета. Само једном је, колико се Димитријевић сећа, била формирана поворка која је из зграде факултета изашла на улице Београда. Поворка је од Студентског трга кренула Васином улицом, поред Народног позоришта, ушла је у Македонску, и негде код Битољске улице била разбијена од јаких полицијских снага.

– То је, колико ја знам, било једини пут да је жандармерија интервенисала у уличним демонстрацијама и да их је разбила примењујући силу и притиске – прецизира Димитријевић.

Бележећи ове речи тражимо од њега да ближе одреди датум ових и неких других раније помињаних демонстрација.

– За прецизирање датума када су биле поједине демонстрације могу да се послужим сачуваним дневничким белешкама, у којима је нешто од тога назначено, или пак полицијским извештајима уколико они уопште постоје.

Димитријевић нам детаљније описује једне од најранијих студентских демонстрација с почетка тридесетих година, а о њима подробније пише и у студијско–мемоарском тексту „Партија и СКОЈ у Лесковцу...”³ Према његовом казивању, догодило се једном приликом да се са групом студената нашао у једној мањој просторији, у некој врсти лабораторије, и то на другом спрату зграде тадашњег Правног факултета, (сада Филолошки факултет). У тој групи лесковачких студената налазили су се, поред осталих, Синиша Тодоровић, Василије Митић, Олга Мазнић и неки други. Како су у то време били у току грађевински радови на данашњој згради Коларчевог универзитета, на једној платформи ове новоградње, били су се окупили грађевински радници. Видећи их, Димитријевић се издвојио из поменуте групе студената, пришао прозору и почео гласно да им држи говор, који су слушали и окупљени студенти, као и сви они до којих је могао допрети његов глас. Свестан важности да се револтираним студентима придруже и радници, он их је отворено позивао да приђу антирежим-

---

3 Др С. Димитријевић, Партија и СКОЈ у Лесковцу од 1931–1934, стр. 23.

ским студентским демонстрацијама, те да заједно са омладином крену у обрачун са диктатуром.

Грађевински радници који су застали и прекинули посао са пажњом су пратили сваку његову реч. А поменута група лесковачких студената није се ту случајно нашла, јер су неки од њих изразитије били опозиционо настројени, иако су се сами прибојавали отвореног антирежимског иступања. Сама чињеница да су се нашли ту у колотечини око демонстрација сведочи о њиховој опредељености.

Овај говор студента Димитријевића привукао је и будну пажњу агената и полиције која се одмах нашла ту чим је почињало студентско комешање.

Полиција се у овом случају посебно интересовала за појединца који је држао тај говор окупљеним радницима, и чинила је све да га некако открије и пронађе. Јер уистини била је велика опасност, могућност проширивања веза са радничком класом и њиховог непосреднијег укључивања у студентски револуционарни покрет. У том правцу полиција је покренула детаљно испитивање и истрагу како би утврдила ко је то држао говор радницима и тражио борбени савез са њима. „Извесно време, приликом хапшења сваке студентске групе, затворени студенти посебно су саслушавани о овом питању. Па ипак све је то остало нерасветљено, пошто нико од присутних лесковачких студената није говорио о томе” – пише Димитријевић у „Партији и СКОЈ–у...”

Међутим, свако ко је од политички организованих студената имао прилике да чује овај Димитријевићев говор и обраћање грађевинским радницима, или је слушао само интерпретације о томе, морао је запазити његову класну оријентацију, политичку зрелост и способност пропагандног деловања у масама. А то његово јавно иступање била је најбоља квалификација за сваки даљи вид и облик организованог деловања.

Особеност у настајању и формирању тих првих илегалних студентских комунистичких организација је у томе што су их чинили млади напредни студенти са прве и друге године студија, углавном они што су дошли на студије, доносећи са собом нешто ново и побуњеничко у односу на режим, на експлоатацију, социјалну раслојеност и сл. Они су већ на изванредан начин били припремљени у оквиру средњошколских ђачких прогресивно оријентисаних организација. Укратко, то је била једна нова генерација младих која ствара те прве илегалне комунистичке организације, у којима старији студенти имају незнатну улогу.

– Погледај ти нашу илегалну студентску комунистичку групу, то су све нови млади људи што су тек дошли на студије, све са прве и друге године, ту нема старијих, то нису припадници неких ранијих, већ постојећих марксистичких група, примећује Димитријевић.

Још једна специфичност је ту присутна: сви они који су се укључивали у те прве илегалне студентске организације на Београдском универзитету нису долазили са неким препорукама јер није имао ко да их да, пошто су партијске организације под ударима диктатуре биле углавном уништене и растурене. Али су се зато чланови тих група међусобно диференцирали, препознали и „нашли” у првим акцијама и демонстрацијама када се најбоље кристалисало идејно–политичко, класно и револуционарно опредељење.

Талас студентских акција, збивања и врења на Београдском универзитету с почетка тридесетих година врло брзо се пренео и на унутрашњост Србије, у развијеније градске центре, као што је Лесковац, на пример. Тамо се захваљујући драгоценим искуствима из формирања и рада илегалних студентских комунистичких организација, почињу формирати скојевске организације, групе и подгрупе, у јачким, средњошколским и другим срединама.

Светозар Крстић са којим је Димитријевић друговао и сарађивао и у време студентских акција и демонстрација на Београдском универзитету, у својој писаној изјави истиче да је Сергије за време студија на Правном факултету, још од првих дана био у редовима напредних студената. Активно је и непосредно суделовао у помагању многих студентских организација и демонстрација у којима је ангажовано учествовао. „Нема скоро ни једне демонстрације у којој друг Сергије није учествовао”, подвлачи С. Крстић у својој изјави.⁴

Овом сиромашном студенту из Вучја то је било познато, јер увек када би се у Београду нашао са Димитријевићем, био је обавештен о припремама за демонстрације у којима су потом заједно учествовали. Сећајући се тог времена Димитријевић бележи како се С. Крстић једном наљутио на њега што га овај у време када је требало да се одрже демонстрације није позвао у Београд.⁵ Крстић му је, и према нашим сазнањима из разговора, то озбиљно замерао и пребацивао, што га телеграмом о томе није обавестио, а он би допутовао из Лесковца и то

---

4 Писана изјава Светозара Крстића од 19. маја 1955. године. – Архивска збирка С. Димитријевића – ксерокс копија у збирци Н. Цветковића.

5 С. Димитријевић, Партија и СКОЈ у Лесковцу, стр. 23.

не сам, него са још неколико другова (Б. Глигоријевићем, С. Златановићем и др.).⁶ Овај детаљ само донекле показује у којој се мери и на какве све начине талас напредних струјања преносио у унутрашњост, и колико је било интересовање за све политичко–опозиционе акције на Београдском универзитету.

Поменимо овде узгред да је С. Димитријевић у то време Крстићу, као и бројним другим појединцима обезбеђивао и давао на читање напредну литературу, поједина дела класика марксизма и лењинизма (Енгелс „Анти–Диринг“; Лењин: „Аграрно питање“; као и Нолитова издања. А овај је ту литературу даље ширио и давао на читање учитељу Вукоју Божовићу⁷, Миливоју Перовићу, Славку Златановићу из оближњег Мирошевца и другима. Пошто је Крстић имао врло широке комуникације са људима из своје ближе и даље околине, успоставио је везу и са младим и напредним Миливојем Перовићем са којим је, такође, размењивао литературу. Иако се Димитријевић није непосредније дружио са М. Перовићем, ипак му је преко С. Крстића, скоро плански достављао напредну белетристику, Нолитова издања и друге сличне књиге и публикације, вршећи тако и посредно утицај на млађу генерацију, која је готово систематски припремана и упућивана у напредна схватања а после тога и политички ангажована.

Политичко–опозиционе борбе на Београдском универзитету, учешће у демонстрацијама и протестима, на студентским семинарима, у раду илегалних студентских комунистичких група и др. имало је велики значај за политичко уздизање и свестрану изградњу појединаца и будућих руководећих партијских кадрова. Ти масовни покрети припремали су људе, снажили их, организационо и делатно упућивали, стварајући широку основу за предстојеће акције и прегнућа. Да није било тих студентских антирежимских демонстрација – студентски комунистички покрет не би био тако масован, динамичан и активистички усмерен, нити би окупио тако бројне комунистички настројене симпатизере и друге опозиционо оријентисане студенте. Овако су све те поменуте политичко опозиционе и друге борбене акције створиле базу за формирање илегалних студентских комунистичких организација, које би без тога имале ужи карактер и идејно револуционарну платформу, неадекватан идејно–марксистички потенцијал и ограничен радијус политичког деловања.

---

6 Рукописне белешке аутора из периода рада на монографији о Борисаву Станковићу–Ђулавки.

7 Казивања Вукоја Божовића, новембар 1986.

Повезаност тог револуционарног покрета са различитим и многоврским видовима студентских борби, акција и прегнућа, веома је важна компонента и димензија која, чини се, није била присутна у другим универзитетским центрима и срединама.

Поред тога што су из демонстрација и протестних акција израсле илегалне студентске комунистичке организације, њихови учесници су били оријентисани на освајање стручних удружења и остварење студентских захтева око укидања семестралних такси, за повећање стипендија и побољшање животних услова, за помоћ сиромашним студентима и слично. Другим речима, није било све у томе да се освоје студентска удружења од стране комуниста и да се преко њих поведу организоване акције, већ да се остваре и одговарајући студентски захтеви који би ишли у прилог хуманизације и побољшања општих животних и радних услова, као и у смислу освајања већих политичких и других слобода.

ДЕЛОВАЊЕ У ИЛЕГАЛНОЈ СТУДЕНТСКОЈ КОМУНИСТИЧКОЈ ОРГАНИЗАЦИЈИ

Као што смо видели, С. Димитријевић је у периоду након 1929. године непосредно суделовао у обнови политичке активности и скоро свим видовима политичко–опозиционе борбе на Београдском универзитету. Касније је био обухваћен илегалном студентском организацијом и имао видног учешћа у развоју студентског комунистичког покрета у Београду. Према Брани Јевремовићу, још од јесени 1931. године на овом Универзитету почело је широко окупљање и партијско–политичко организовање студената и омладинаца.

За нас је посебно значајно да је управо у то време, негде у новембру или децембру месецу 1931. године, Сергије Димитријевић био обухваћен илегалном студентском комунистичком организацијом на Београдском универзитету и да је ушао у једну од илегалних студентских група, када је она била формирана. У састав те групе улазили су и Ерих Кош, Золтан Биро и још један друг.

И поред тога што Брана Јевремовић у својој изјави пише да је он организовао ову групу, С. Димитријевић у контексту студије „Партија и СКОЈ у Лесковцу од 1931–1934”, у једној напомени, децидирано тврди да је „руководилац групе било друго лице”, што значи да је оно било и њен фактички организатор.⁸

Након деценију и по од времена писања овог мемоарско–студијског текста, у једном од хварских разговора, који су се односили на допуну основног биографског текста о С. Димитријевићу, он нам са великим устезањем, водећи рачуна да не буде погрешно схваћен, напомиње да је у ствари Војин Куртовић основао ову илегалну студентску комунистичку групу на Правном факултету у Београду. Тада

---

8 Др С. Димитријевић, Партија и СКОЈ у Лесковцу од 1931–1934, Лесковачки зборник, 1969, IX, стр. 19.

је, овај потоњи отпадник покрета у време НОБ–а, имао позитивну улогу. Захваљујући њему, уз пуну подршку осталих напредних студената – освојено је студентско правничко удружење.

– Он је био кандидат на нашој листи и као такав изабран за претседника Удружења правника, каже Димитријевић. – А касније је, чини ми се, био и секретар СКОЈ–а за Србију, али то треба проверити и на основу архивске грађе утврдити... Немој то да записујеш! Ако ја будем писао о томе све ћу детаљно обрадити.

Па у тежњи да буде што прецизнији, поготову када су у питању појединости које су му лично знане, поново се враћа на текст изјаве Бране Јевремовића и на своју интервенцију у том контексту.

– Брана Јевремовић не помиње Војина Куртовића због његовог каснијег врло лошег издајничког држања, па у својој изјави каже да је он организовао ту групу, што није тачно. На једном месту у „Партији и СКОЈ–у...” ја сам тада, крајем 60–тих година записао да је руководиолац те групе било друго лице, не желећи да улазим у сва та питања. Али, када је реч о објективном историјском приказивању, за некога ко је у једном периоду имао позитивну улогу, онда то треба тако и рећи, наравно без прећуткивања лошег држања, уколико је оно касније уследило – подвлачи он као принцип, помињући још нека имена бивших партијских руководиоца, која са становишта датог тренутка могу донекле бити и спорна, али у историјској перспективи она имају своје одређено место и улогу.

Ова илегална студентска група, поново се враћамо на њен рад, деловала је у поменутом саставу све до децембра 1934. када је Димитријевић отпутовао у Париз. Активност В. Куртовића у оквиру групе знатно је била ослабила од момента када је почео да се ангажује у другим комунистичким организацијама, па је због тих послова и обавеза све чешће изостајао са састанака.

Касније, у 1933. години захваљујући деловању појединаца из састава основне групе дошло је до стварања подгрупа. Тако су се групе постепено гранале, обухватајући нове чланове, омасовљавајући илегалан студентски покрет.

– Једну подгрупу сам ја формирао и водио, прича нам С. Димитријевић. – У ту подгрупу је улазио Бошко Ђуричић, студент права из Јагодине, који је погинуо у НОБ–у и Милован Вукотић из Цуца, сада адвокат у Београду. Та новоформирана илегална студентска комунистичка група представљала је подгрупу која је произишла из оне наше основне групе, закључује Димитријевић.

Пишући о успостављању и одржавању партијских веза са Покрајинским комитетом на једном месту у мемоарско–студијском тексту С. Димитријевић помиње ову новоформирану студентску групу прецизирајући да је њоме руководио 1933/1934. године. Ту додаје да је преко Б. Ђуричића повезао привремени Покрајински комитет КПЈ са секретаром партијске организације у Јагодини или Ћуприји, и да је преко Димитријевића и Ђуричића одржавао везу све до краја 1934. године.⁹

У другом делу поменуте студије, Димитријевић, поред осталог, пише о укључивању припадника ђачких комунистичких група који су дошли на Београдски универзитет у постојећу илегалну студентску организацију. Из тих његових разматрања сазнајемо да је Бошко Ђуричић припадник београдске илегалне студентске комунистичке подгрупе, такође водио једну групу, у коју су улазили лесковчанин В. Цакић (претходно у Лесковцу организован у ђачкој скојевској групи), Мирко Давичо и неки Андра, сви студенти права. А Радмила Миловановић, припадник лесковачке скојевске групе, била је у 1933. години повезана са Војином Кртолицом, иначе организованим студентом комунистом, који је био заједно са Димитријевићем хапшен због напредног деловања.

После Димитријевићевог одласка у Париз (децембар 1934) Радмила Миловановић је укључена у источно–србијанску групу уједињене омладине коју је водио Радослав Боби Радосављевић. Овој групи су, према казивању Р. Миловановић, припадали и Љуба Нешић, Шуле Хаџић, Израјило Хазан, Живка Дамњановић и др.

Мало даље у истом студијско–мемоарском тексту Димитријевић помиње и лесковачку студенткињу Валерију Карио, која је 1933. почела да се активира, а убрзо потом је била и организационо повезана. Иначе, она је као другарица Павла Папа, једног од чланова Месног комитета Скоја у Београду, непосредније била укључена у београдски илегални студентски комунистички покрет. Према писаном сведочењу Тодора Вујасиновића, Валерија Карио је крајем 1934. и 1935. радила у омладинској техници у Београду.¹⁰

Прочитавајући овај пасаж из „Партије и Скоја...” Димитријевић додаје:

– Једина другарица која се укључила у илегални студентски покрет Београдског универзитета, а није ишла преко лесковачке илегалне

---

9 Ибид., стр. 22 и 30.

10 Т. Вујасиновић, Мучне године, стр. 94–95.

комунистичке групе, била је Валерија Карио; она је ангажована по линији Павла Папа... Међутим, иако није била повезана са лесковачком групом, ипак је на неки начин трпела њене утицаје, на пример, у контактима са Радмилом Миловановић, или са Цакићем...

Валерија Карио чију фотографију Димитријевић објављује међу водећим скојевцима и комунистима лесковачког краја, по свој прилици је припадала млађој генерацији, која је нешто касније дошла на Београдски универзитет и укључила се у илегални студентски комунистички покрет.

Подсећајући нас на чињеницу да су ујесен 1933. године створене две нове омладинске групе у Лесковцу, те да су се оне шириле укључивањем младих радника, као и да се из основних група гранају подгрупе, како у Лесковцу, тако и у Београду, Димитријевић врло сликовито закључује:

– То гранање и развијање групе, подгрупа и њихових огранака, што су потицали из основног језгра групе – доиста је било бескрајно. Указивао сам на ту везу између првобитно створених основних група и оних које су касније настајале... Фигуративно речено, ту се одвијао процес оплођавања и размножавања тих група: оно што смо оплодили у Лесковцу – развија се у Београду, и обрнуто... Ја сам створио групу, а Бошко Ђуричић организује своју подгрупу.

Већ из овога се може видети како се скоро ланчано развијала и умножавала илегална студентска организација београдских студената, и то из првих група које су постепено прерастале у неку врсту руководног политичког органа и расадника кадрова, што ће с временом сами формирати своје групе. Зато Димитријевић с разлогом закључује да је у „школској 1933/34. години дошло до наглог ширења илегалне студентске комунистичке организације у Београду.”¹¹ Ту он наводи и одломак из изјаве Золтана Бира који указује да се 1934. године првобитна група којој је, као што смо видели, припадао и С. Димитријевић, претворила у неку врсту комитета пошто је сваки члан групе формирао своју посебну групу.” У том контексту он напомиње да је Димитријевић управо био руководилац једне такве групе.¹²

Прелиставајући студију „Партија и СКОЈ” и присећајући се подгрупе коју је формирао, Димитријевић више узгред напомиње:

---

11 др С. Димитријевић, Партија и СКОЈ у Лесковцу од 1931–1934. стр. 38.

12 Ибид., стр. 38.

– Покушао сам да још једног друга уведем у подгрупу, јер је у свему имао добро држање и заузимао исправна становишта, али никако није прихватао организован рад у илегалној студентској комунистичкој организацији. Када сам га позвао да се укључи, он је налазио неке своје разлоге, а у ствари иза свега је стајао „зор“, каже помало у шали, јер у питању су били илегални услови рада... После рата приликом пријема у партију дао сам му изјаву о добром држању и исправним ставовима које је имао, додаје.

Подробније се интересујемо за видове, облике и садржај рада у тим илегалним студентским групама и подгрупама.

– Постојала су у основи два вида деловања: један који се односио на марксистичку изградњу чланова групе; и други у односу на студентске борбе у оквиру револуционарног покрета... После неког времена додаје и трећи вид: – растурање илегалне партијске литературе, штампе и летака.

У вези са изградњом партијског чланства одржавани су састанци, држани реферати и вођена дискусија о њима. За припрему су коришћена дела класика марксизма и лењинизма. Тада је колао и један Стаљинов шапирографисани текст „Питања лењинизма“, у одломцима, који је такође проучаван.

– Посебно је, на пример, прорађиван „Комунистички манифест“, прича нам Сергије. – То се претходно договори, онда се сви припремимо, један од чланова групе који је задужен – држи реферат, а сви остали дискутују. То је прорађивање, каже кратко, па додаје – На сличан начин смо прорађивали и партијске материјале, директиве, поједине чланке из листа „Комунист“ и слично.

Студентске борбе у то време обухватале су разне облике демонстрација и политичких манифестација, учешће у освајању студентских друштава, удружења и клубова, потом организовање протестних скупова по питању повећања школарине, такси или укидања неких студентских повластица.

– Како је све то изгледало видећеш из овог примера. У једном моменту влада је за све чланове Југословенског академског клуба, скраћено ЈАК–а, једне реакционарне и профашистичке организације, омогућила повластице на железници, како би повећала број чланова, обухватајући и оне неутралне студенте. Ми смо на то одговорили противмером: донели смо одлуку да се сви, по директиви, упишу у ЈАК. Тако смо изборили повластице на железници практично за све студенте; а са друге стране, нашом масовношћу преплавили смо тај клуб

тако да се појавила опасност од директног потискивања и најокобелих реакционара у њему.

На састанцима илегалних студентских комунистичких група и подгрупа задуживани су појединци за рад са симпатизерима који су тако припремани да би касније „обрађени” били укључивани у одговарајуће групе. Али, што је још важније, договорано је и о ангажовању појединаца за рад у студентском правничком удружењу и другим удружењима и установама.

– На овој основној групи решавали смо о раду Удружења правника на Београдском универзитету, чија је управа обухватала и представнике других политичких оријентација, на пример, леве земљораднике – каже Димитријевић. – При том смо се договарали о свему што је преко наших представника требало да спроводимо кроз Удружење. То је нарочито важно било када се, на пример, радило о изборима за управу Удружења, коју смо успели да освојимо. Успели смо да се изабере управа у којој су већину чинили наши људи – студенти комунисти. Међутим, ту управу, чини ми се, нису признавале универзитетске власти, па ипак ми смо деловали упркос свему, као да је она била ефективна, – застале, покушавајући да се присети па додаде – То је била управа Удружења студената правника, са Војином Куртовићем на челу, изабрана у јесен 1931. године...

Ту Димитријевић помиње и касније освајања удружења на Техничком – УСМЕТ, Медицинском, Филозофском и на другим факултетима. А студенти комунисти су се успешно инфилтрирали и у управу студентске мензе, као и у свим другим организацијама које су биле од виталног значаја за живот и рад студената.

– Занимљиво је, каже уједанпут, да су комунисти освојили чак и Удружење студената Технолошког факултета. А знаш како? пита па наставља са смешком. – Пошто су бројне црквене организације, одбори и други давали више стипендија, многи сиромашни студенти Црногорци примали су те стипендије, а овамо су политички радили, изграђивали се и комунистички деловали. Захваљујући њима успели смо да продремо и у ово удружење.

Посебно је значајно што је студентска комунистичка организација имала инфилтриране своје људе у организацијама и руководству других политичких партија.

– Видак Марковић, на пример, учесник у неким нашим акцијама, био је из радикалске породице и наступао као радикалски омладинац, а био је организован комуниста. Он је из Пећи, који је тада имао доста

јаку илегалну омладинску комунистичку организацију. У то време је лично контактирао са Стојадиновићем и другима, па смо преко њега имали увид и информације о деловању руководства радикала.

Димитријевић овде помиње и Мирка Томића, који је био вођа „драгољубоваца” на Правном факултету, али је увек сарађивао са комунистима; а у НОБ–у је припадао најужем војно–политичком руководству за Србију. Неко време потом, са доста колебања, каже како му се чини да је Мирко Томић био чак и потпредседник Удружења правника.

– Листа са Војином Куртовићем – поново се Димитријевић враћа освајању Удружења правника и изборима, али сада из другог угла, – била је јединствена опозициона листа свих антирежимских групација. И као таква је легално изабрана – па да би нам то још ближе и прецизније објаснио, додаје: – То је, упрошћено речено, била листа свих оних групација и оријентација обједињених у студентским демонстрацијама, укратко: – режиму опозициона листа. Зато су је универзитетске власти и оспоравале и нису нам давале просторије за рад и окупљање... Сада сам се сетио, рече након краће паузе – Састанке смо одржавали у просторијама студентске правничке библиотеке која се тада налазила на Обилићевом венцу. Касније је за ову врсту састанака коришћена и менза сиромашних студената.

– Приликом стварања општег студентског удружења које се звало можда Акциони комитет студената, или тако некако, што треба видети из докумената, а не овако напамет – Вељко Влаховић је био секретар, прича нам Димитријевић, настојећи да покаже како су студенти комунисти били свуда присутни. – То је било удружење у које су улазили организовани комунисти, а припадали су разним странкама. Таквих је било и код земљорадника, код демократа и других...

При помињању једних избора и кандидатске листе присети се:

– Говорио сам ти о изборима када сам био чувар кутије... Тада су комунисти наступили са листом сиромашних и напредних студената...

У разговор се укључује и један постарији Црногорац из околине Никшића који се ту нашао на клупи уз море, па Димитријевић више ради њега, а и да би донекле дочарао атмосферу око тих избора прича:

– Тада се побунило племе Васојевића да није консултовано око кандидатске листе. И како је то могло да прође мимо њих?! Одржи се састанак студената Црногорца, а пошто је већи број њих био обухваћен илегалном студентском комунистичком организацијом, они наравно прихвате листу, али за њих је било важно да буду консул-

товани. Међутим, такво се питање никада није постављало код Цуца или Бјелопавлића, говори више анегдотски, па у том смислу додаје још један детаљ:

– Тих година, у једној прилици, организовали смо митинг у „Физичкој сали”, како смо је звали. На том је митингу наступио и песник Мирко Бањевић, или Јанко Ђоновић, са социјалном песмом „Црнци и Црногорци”. У песми се говори о Црнцима и Црногорцима који улазе у рудник, а из њега излазе само Црнци, препричава нам садржај у кратким назнакама.

Питамо Димитријевића за место одржавања састанака тих илегалних студентских комунистичких група и подгрупа.

– Састанци су се одржавали у моме стану, или стану неког од чланова групе, – одговара нам кратко.

– Ко је руководио састанцима?

– Радом основне групе руководио је Куртовић... Сви смо имали приближно исти ниво идејно–политичке изграђености и били смо равноправни, а као другови добро смо се познавали... Није ту било много званичног, шаблонског, ми смо разговарали, износили своја мишљења и погледе...

– А у подгрупи ко је водио састанке?

– То је већ нешто друго. Тамо сам ја руководио састанцима, јер су то били студенти почетници, тек на првој години. У таквим случајевима су ипак старији водили те групе, они са већим искуством... И ту смо се договарали о учешћу у демонстрацијама, о протестним зборовима, подели задужења...

Додајмо овде да су се и поред све другарске повезаности и узајамног поверења, доследно држали правила конспиративности. И поред тога што су на састанцима разговарали о формирању нових група, укључивању и обухватању нових другова, нису међусобно откривали имена појединаца из њиховог састава.

– Нисам знао – подвлачи Димитријевић – да ли су Золтан Биро и Ерих Кош имали своје групе, ко је улазио у њихов састав? На пример, о тој вези између Радмиле Миловановић и Војина Кртолице и њеном припадништву групи коју је водио Боби Радосављевић, сазнао сам тек после рата. А како је она дошла у везу са Кртолицом, да ли су је и како проверавали након мог указивања да сам са њом радио, то је мени потпуно непознато.

О борбеној активности С. Димитријевића, о карактеру, видовима и ширини опсега његовог ангажовања у илегалном студентском кому-

нистичком покрету, поред осталог, сведоче и изјаве неких учесника и партијских руководиоца из тога времена, као што је Брана Јевремовић и други.

„У јесен 1931 године, тачније после избора Пере Живковића и састанака посланика изабраних на тим изборима, и то вероватно новембра или децембра друг Димитријевић је ушао у једну од ових група (...) Ово су биле илегалне омладинске групе студената марксиста на Универзитету. Оне су служиле као руководни политички орган међу студентима на Универзитету. Као члан ове групе друг Димитријевић је узео најактивнијег учешћа у свим облицима тадашње студентске борбе, како у широким протестним акцијама тако и у илегалном раду” – оцењује Јевремовић ову делатност.¹³

Золтан Биро, помињући у својој изјави студентске демонстрације против режима Пере Живковића, подвлачи да су на Београдском универзитету основане илегалне групе комунистичке омладине, које су, како пише, прерасле у организацију СКОЈ–а. Ту он, за разлику од Димитријевића, тврди да је на другој години формирана група од стране друга Бране Јевремовића, у којој су поред њега од почетка били чланови и С. Димитријевић и Ерих Кош. „Ова група у склопу Универзитетске организације омладине радила је непрекидно до краја школске 1934. год. када смо дипломирали. Активност организације се састојала у руковођењу и организовању свих легалних, полулегалних и илегалних акција на Правном факултету. Група је активно радила на организовању демонстрација којих је било више у том периоду и друг Димитријевић је активно учествовао у истима. Једном приликом је био изведен пред Универзитетско дисциплински суд и био кажњен. Радиле смо на растурању илегалне литературе и летака како на Универзитету тако и у вароши (...) Напомињем да је друг Димитријевић био један од најактивнијих студената целе наше организације и као такав је и сада познат нашим генерацијама. Последње године наша група се у ствари претворила у неку врсту комитета пошто је сваки члан групе формирао своју посебну групу па је и друг Димитријевић био руководиоца једне такве групе. За цело време радили смо и по линији Црвене помоћи. Прикупљали смо прилоге за помоћ друговима

---

13 Писана изјава Бранка Д. Јевремовића. Савезног јавног тужиоца, од 14. јануара 1955. год., у Београду. – Оригинал у архиви С. Димитријевића; ксерокс копија у збирци Н. Цветковића.

који су се налазили у затворима у Београду и на издржавању казне. Друг Димитријевић је чешће стављао свој стан на расположење ради одржавања илегалних састанака као и за скривање појединих другова који нису могли да спавају ради прогона полиције код своје куће”.¹⁴

---

14 Писана изјава Золгана Бира, судије Врховног привредног суда из Београда, од 15. децембра 1954. год. – Оригинал у архиви С. Димитријевића; ксерокс копија у збирци Н. Цветковића.

СТВАРАЊЕ ЈЕДНЕ ОД ПРВИХ ИЛЕГАЛНИХ СТУДЕНТСКИХ КОМУНИСТИЧКИХ ГРУПА НА БЕОГРАДСКОМ УНИВЕРЗИТЕТУ

Напредни студентски покрет на Београдском универзитету оживљава и поново се обнавља већ 1931. године (Брана Јевремовић). О хронологији почетка обнове, у новије време (од почетка 80-их година), постоје различити подаци. На неке од њих овде ћемо узгред указати. На пример, после истраживања М. Дамњановић, М. Васића и других, у мемоарским казивањима учесника и у студијским прилозима забележено је да је 1931. једна група напредних студената комуниста одлучила да се организује, па је заказала и састанак у Топчидеру.¹⁵ Угљеша Даниловић, поред неадекватног временског „лоцирања” обнове илегалне организације у 1933. годину, истиче да је *УСПОСТАВЉАЊУ ОВЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ ПРЕТХОДИО „ЈЕДАН ПРИВРЕМЕНИ ПЕРИОД У ГОДИНАМА 1931. И 1932...”*¹⁶ Док, на пример, Милисав Раичевић у својим сећањима истиче да је револуционарни студентски покрет на Београдском универзитету почео „изразитије, масовније и квалитетније да се развија од 1932. године”¹⁷ Бранка Ћерић–Вучковић казује да је студентски покрет „почео да оживљава негде, отприлике, 1931/32. године када су основане прве ћелије и обновљен рад прекинут „Обзнаном”.¹⁸ Према Милији Станишићу, прва етапа почиње 1931. го-

---

15 *Београдски универзитет у предратном периоду, ослободилачком рату и револуцији*. Саопштења и прилози са симпозијума одржаног у Београду 14–15. децембра 1982. Београд 1983, стр. 348.

16 *Ибид.*, стр. 316.

17 Милисав Раичевић, *Сећања из предратног периода на Београдском универзитету*. *Ибид.*, стр. 369.

18 Бранка Ћерић–Вучковић, *Сећања на студентски покрет*. „Београдски универзитет у предратном периоду, народноослободилачком рату и револуцији”. Саопштења и прилози са симпозијума одржаног у Београду 16–18. децембра 1985, Београд 1986, стр. 119.

дине,¹⁹ а Миодраг–Жико Аврамовић, имајући у виду и неке досадашње студије (М. Дамјановић), пише да се 1930–1931. школске године појавила „група левије усмерених студената који су себе сматрали комунистима”, и која испрва „није имала организовану везу са Партијом, нити свој форум и секретара”.²⁰

Наша досадашња истраживања показују да је до политичког активирања дошло још у пролеће школске 1930–1931. године,²¹ што је био један краћи припремни период; а до стварања илегалне студентске комунистичке организације на Београдском универзитету дошло је у последњој четвртини 1931. или почетком 1932. године. То оживљавање активности, формирање руководства илегалне студентске комунистичке организације и првих илегалних студентских комунистичких група било је самоиницијативно, аутохтоно и у много чему самостално и независно од веза с Партијом, с тим што су у руководство организације или на чело и у састав група улазили они који су по својим убеђењима и деловању већ раније били комунистички усмерени или чак партијски организовани појединци.

Нешто касније, после десетак месеци, можда годину дана интензивнијег и садржајнијег политичког и идејног деловања, 1932. године долази иницијатива и директива од руководства илегалне студентске комунистичке организације за стварање скојевских организација у Београду и унутрашњости Србије, уз упозорење да се не повезују с партијским организацијама или деловима раније разбијених организација, па и старим комунистима. Док се испрва забрањује повезивање, већ у пролеће 1932. постоји директива за повезивање с

---

19 Милија Станишић, *О најредном студентском покрету на Београдском универзитету*, ибид., стр. 18.

20 Миодраг Жико Аврамовић, *Прве демонстрације против војномонархистичке диктатуре под руководством београдских студената–комуниста 1. априла 1932. године*, ибид., стр. 173.

21 Тодор Стојков у студији о улози студентског покрета у политичком животу Југославије, уз документовано позивање на архивске изворе, указује на чињеницу да је у јуну 1931. Министарство унутрашњих послова упозорило банске управе да располаже информацијом „да се студенти комунисти на Универзитету у Београду спремају да искористе летњи распуст и да у разним студентским колонијама и летовалиштима не само међу студентима и грађанима пролагирају комунистичке идеје”. – Т. Стојков, *Улога студентског покрета у политичком животу Југославије, 1929–1932*. „Београдски универзитет...”, 1983, стр. 56. То упозорење, као и касније студентске акције, указује не само на оживљавање студентског покрета, како ми обазриво истичемо, већ и на његову организационо–политичку припадност и спремност.

партијским организацијама, „јер је почело да се ствара језгро обновљеног покрајинског руководства, које је тражило везу са организацијама” (С. Димитријевић).

У једном од разговора на Хвару, почетком зиме 1987, С. Димитријевић нам је укратко изложио хронологију почетка оживљавања и обнове напредног и револуционарног студентског покрета на Београдском универзитету, уз лична промишљања. (Намеравао је да приступи целовитијој обради студентског покрета у оквиру изучавања периода 1929–1935.)

„Крајем 1931. године ми стварамо илегалну студентску комунистичку организацију на Београдском универзитету; а већ наредне 1932. године ми имамо директиву да формирамо омладинске и скојејевске организације, али да се при том не повезујемо са Партијом.”

Питамо га ко је тада забрањивао повезивање с Партијом.

„После увођења диктатуре и провала, ту је све разбијено. „разбучано”, несигурно... Не зна се на кога ћемо да натрапамо (наиђемо). можда на неког човека из полиције, на провокатора, на фракционаша... Студентски покрет се тада врло строго чувао од сваке везе са фракционашима”, подвлачи... „Забрањују се контакти, повезивања, као што се и бојкотују сви који имају било какве везе са Симом Марковићем.”

Враћамо се на моменат око забране повезивања и распитујемо се: Ко је дао директиву за неповезивање?

„Руководство илегалне студентске комунистичке организације”, одговара кратко, па наставља: „После пола године илегалног рада, или можда нешто више, добијамо директиву да стварамо скојејевске организације, а да се не повезујемо са старим комунистима, понавља он овај детаљ, сматрајући га изузетно значајним, па додаје самоупитно:

„Да нам то није забрањивано, зар бих ја чекао да прође и 1932. година па да се повежем са Благојем Николићем у Лесковцу? Међутим, став је био да се не повезујем, јер илегалној студентској комунистичкој организацији је у томе моменту било стало да очува самосталност и независност од сваке фракционашке групе, уплива, утицаја... Иницијатива за моје повезивање са лесковачком партијском организацијом дошла је од илегалне студентске комунистичке организације која је потом оценила то повезивање у свему исправним!”

При крају овог разговора²² С. Димитријевић се још једном враћа преиспитивању самих зачетака те обнове и оживљавања, уз извесно

---

22 Рукописне белешке из разговора са С. Димитријевићем, Хвар, 5. II 1987.

хронолошко померање у односу на записано у „Партији и СКОЈ–у у Лесковцу...

„Матурирали смо 1930. године, уписали се и дошли на факултет у Београд. Први месеци су углавном били концентрисани на сналажење, упознавање, на учење и рад. Политичка активизација долази негде у пролеће школске 1930/31. године... Са стварањем илегалне студентске комунистичке организације на Београдском универзитету могло је да крене 1931. или почетком 1932. Све је то било самоиницијативно, изворно и независно од било какве директиве са стране. Директиву за стварање скојевских организација добили смо тек 1932. године, око Ускрса, када смо полазили кућама у завичај.”²³

У врло богатој архиви Сергија Димитријевића, поред осталог, постоје и поједине записане опаске, констатације, па и оцене о напредном студентском покрету на Београдском универзитету, каже Нада Димитријевић у једном разговору припреманом за Радио–Београд поводом обележавања великог јубилеја Универзитета. На пример, на једном папиру С. Димитријевић је написао да је стварање илегалне студентске комунистичке организације било „највероватније један самосијалан йодухвај сџуденајџа који су се осећали комунистџима или били раније орџанизовани, али који џада нису имали никакве орџанизационе везе са Партијом” (подвукао Н. Ц.). Прематој белешци коју преноси Нада Димитријевић, Сергије и његови другови су „у самом почетку говорили да организација која се ствара није ни СКОЈ ни Партија. Зато сам у својим партијским документима и навео да сам тада припадао илегалној комунистичкој студенској организацији”.²⁴

И Золтан Биро у изјави о обнови студентског покрета тврди да су прве илегалне студентске комунистичке групе створене самоиницијативно, без директнијег учешћа партијске организације. „Прве илегалне студентске групе, колико се сећам, није створила Партија...” Помињући да је у њима било комунистички усмерених појединаца, подвлачи да су се „те прве илегалне групе стварале самоницијативно,

---

23 У разговору нам је скренуо пажњу да о томе постоје и нека прецизнија документа. „То су кофери са лесковачким материјалом” (мисли се на документацију за други том „Историја Лесковца и околине”, која је недовршена остала у рукопису). – Рукописне белешке... 5. II 1987.

24 Занимљиво је да С. Димитријевић у тој белешци напомиње да они појединци који рачунају свој партијски стаж од тог времена. „а нису били предходно примљени од неке партијске или скојевске организације, испустили су из вида или потпуно заборавили ову чињеницу” ибид... стр. 4. Лична архива С. Димитријевића, кутија „Студенти...”

изворно, од стране напредних комунистички оријентисаних појединаца и студената”.²⁵

Према расположивим подацима и забележеним мемоарским казивањима и изјавама, у новембру или децембру 1931. године формирана је једна од првих илегалних студентских комунистичких група на Правном факултету у Београду. Групу је створио Војин Куртовић, студент права, захваљујући коме су комунистички оријентисани студенти освојили студентско правничко удружење. Куртовић је тада имао у свему врло позитивну улогу, али је касније у току НОБ постао отпадник због чега је дуго прећуткиван.²⁶ Иако Брана Јевремовић у својој изјави²⁷ саопштава да је он организовао ову групу, С. Димитријевић у студијско–мемоарском тексту „Партија и СКОЈ у Лесковцу од 1931–1934”, на једном месту, у контексту подужега цитата, истиче да је „руководилац групе било друго лице”.²⁸ У саставу те илегалне студентске комунистичке групе, поред Војина Куртовића, били су Золтан Биро,²⁹ Ерих Кош и Сергије Димитријевић, сви студенти права. Та

---

25 Изјава Золтана Бира о обнови и оживљавању студентског покрета (1931–1934). Београд, 26. X 1988, 4. XI 1988, 15. XI 1988. - Архива Н. Цветковића.

26 „Брана Јевремовић не помиње Војина Куртовића због његовог каснијег врло лошег држања, па у својој изјави каже да је он организовао ту групу, што није тачно. На једном месту у Партији и СКОЈ–у ја сам тада, крајем 60–тих година, записао да је руководиоца те групе било друго лице, не желши и тада да улазим у сва та питања. Али, када је реч о објективном историјском приказивању, онда за некога ко је у једном периоду имао позитивну улогу, то треба тако и рећи, наравно без прећуткивања лошег држања, уколико је оно касније уследило – подвлачи као начелни принцип, помињући још нека имена појединих бивших партијских руководиоца, која са становишта овог тренутка могу донекле бити и спорна, али у историјској перспективи она имају своје одређено место и улогу”, каже С. Димитријевић. – ауторизован исказ С. Димитријевића у тексту: Н. Цветковић, *Организационо учешије у илегалној студентској комунистичкој организацији*, стр. 3.

27 Писана изјава Бране Јевремовића, „О политичком раду Сергија Димитријевића”, од 14. јануара 1955. Београд. – Оригинал у архиви С. Димитријевића: ксерокс копија у збирци Н. Цветковића.

28 Др С. Димитријевић, Партија и СКОЈ у Лесковцу од 1931–1934, Лесковачки зборник, 1969, IX стр. 19, нап. бр. 17.

29 Золтан Биро (Будимпшта, 1912). Рођен у породици инжењера на железници. Основну школу похађао у Суботици где је завршио и четири разреда гимназије (1926). Магурирао у Мостару (1930). У Загребу уписује Правни факултет. Припада лево оријентисаном крилу скаутске организације око листа „Нови скаут”. Године 1931/32. прелази у Београд када се укључује у илегалну студентску комунистичку организацију. Активно учествује у опозиционим политичким борбама на Универзитету. Хапшен због напада на зграду Немачког посланства и касније још у два маха. Организовао своју илегалну студентску групу 1932/33. и 1933/34. После дипломирања 1934. у војсци учествује у раду марксистичког кружока, са Венијамином

група је радила и организовано деловала у наведеном саставу све до 20. децембра 1934. године. Ова и друге сличне групе, према речима Б. Јевремовића, служиле су „као руководни политички орган међу студентима на Универзитету”.

Поменути илегалну студентску комунистичку групу, као што смо напоменули, организовао је Војин Куртовић, који је њоме и дуже време непосредно руководио. Испрва, он је присуствовао сваком састанку групе, живо учествујући у скоро свим облицима и видовима њеног рада. Али касније, како је Куртовић добијао нове и деликатније задатке и обавезе, и како се све више ангажовао и у другим комунистичким организацијама, почео је да изостаје са састанака препуштајући руковођење њеним члановима.

Занимљиво је да у нешто мало другачијем светлу Золтан Биро види стварање те исте илегалне комунистичке групе на Правном факултету у Београду, уз прецизирање и допуњавање њеног састава какав је био у првим годинама. У опширној изјави³⁰ о периоду обнове и оживљавања студентског покрета, он из угла свог гледања истиче најпре да су у вези са студентским демонстрацијама 1931/1932. године формиране илегалне студентске групе на Правном факултету. „То је било негде у јесен 1931. или почетком 1932. године”, прецизира, додајући да је на свакој години постојала по нека таква група. А Брана Јевремовић, кога је упознао у напредном крилу скаутске организације,³¹ припадао је групи старијих другова друге или треће године.³²

Маринковићем, Душаном Радоњићем и неколико младих учитеља (Милadin Арсић). Као волонтер у Среском суду у Београду делује у Црвеној помоћи. За време кратког боравка у Битољу 1936. повезује се са групом којој су припадали сликар Данијел Осмо, Душан Радоњић и други. После краћег рада у Овацима прелази у Београд, где од 1937. до 1940. ангажовано ради у Удружењу адвокатских приправника. Године 1941. мобилисан је и заробљен у Пећи, одакле је побегао уз помоћ Данице Вуковић. Из Суботице 1942. отерао је у радни логор у Ердељу, потом у Клужу, па у Прилавици код Сомбора. Јуна 1943. пребачен је у Борски логор где остаје до септембра 1944. Од средине септембра исте године био је борац VII српске ударне бригаде. По ослобођењу земље, поред осталих функција које је обављао, био је и помоћник министра финансија у Влади НР Србије, а пензионисан је као судија Врховног привредног суда у Београду (1974). Објавио је већи број прилога, студија и коментара у стручним зборницима и часописима.

30 Изјава Золтана Бира о обнови и оживљавању студентског покрета (1931–1934).

31 За историјат скаутске организације на Београдском универзитету може да буде интересантна чињеница о постојању лево оријентисане групе скаута. З. Биро, још док је живео у Мостару (1926–1930), упознао је Б. Јевремовића. Долазио је тада на скупове скаута у Београд; а са Јевремовићем се сусрео и на Бјелашници приликом одржавања течаја за вође скаутске организације, на коме је поред Леа Матеса, Бране и других и сам био један од предавача.

Учествујући у првим студентским демонстрацијама 1931. против Петра Живковића, З. Биро се још више зближио са Б. Јевремовићем, који га је повезао са Војином Куртовићем, секретаром илегалне студентске комунистичке групе на другој години Правног факултета. Тој групи су, још од самог оснивања, припадали: Ерих Кош, Сергије Димитријевић и неко краће време Ђорђе Караклајић и Здравко Борисављевић. Караклајић се, према казивању З. Бира, убрзо повукао. Борисављевића, који је, такође, врло кратко припадао тој групи, увео је Куртовић пошто су се добро познавали још из завичајног Сандака. „Мислим да се наредне године Здравко није више ни појавио у Београду сигурно због болести”, каже З. Биро, напомињући да је Борисављевић касније умро од туберкулозе.

Золтан Биро врло убедљиво сведочи да га је у ту групу увео Брана Јевремовић после учешћа у поменутих првим студентским демонстрацијама. Једном приликом, сећа се, Брана га је питао да ли хоће да се укључи у рад једне студентске групе, што је овај прихватио, па га је онда Јевремовић довео у везу са вођом групе В. Куртовићем.

Док смо бележили овај део изјаве З. Бира, напоменули смо му да С. Димитријевић у „Партији и Скоју у Лесковцу 1931–1934” и у неким каснијим разговорима тврди да Б. Јевремовић није организовао ту групу, те да је руководиоца те групе било друго лице.

„Мене је Брана Јевремовић увео у ту групу”, поново подвлачи З. Биро. – „А Сергија је вероватно увео Војин Куртовић, који је био први секретар те групе”. Тако, по мишљењу З. Бира, групу је формирао Б. Јевремовић. Он то дословце пише и у изјави коју је дао С. Димитријевићу.³³ Међутим, после нашег указивања на мишљење С. Димитријевића, З. Биро додаје да није искључена могућност да су ту групу заједнички, у договору, формирали Б. Јевремовић и В. Куртовић. Јер су та два друга били ђаци Ужичке гимназије па су се добро познавали и заједно договарали око свих важнијих ствари. „Зато је врло вероватно да су и један и други били иницијатори стварања те групе којом је руководио Војин Куртовић”, закључује З. Биро у својој изјави. А тражећи објашњење за Димитријевићеву изричиту тврдњу да је то био Куртовић, подвлачи да је Куртовић тада „био веома ангажован око освајања студентског Правничког удружења и имао руководећу улогу”.³⁴

32 У изјави–записнику коју је дао С. Димитријевићу, З. Биро каже: „Поводом студентских демонстрација 1931. године против режима Петра Живковића основане су на Београдском универзитету илегалне групе комунистичке омладине, које су прерасле у организацију СКОЈ-а. На другој години формирана је група од стране друг Брана Јевремовића у којој смо били чланови од почетка друг Димитријевић и ја, жив је још и Ерих Кош, књижевник, помоћник директора Народног музеја.”

33 Писана изјава – записник Золтана Бира, од 15. децембра 1954. год., Београд.

34 Изјава З. Бира о обнови и оживљавању студентског покрета (1931–1934), стр. 2.

Организовање и одгрӯа

Захваљујући ангажовању појединаца из ове доста јаке основне илегалне студентске комунистичке групе, коју су чинили солидно марксистички изграђени интелектуалци, предузимљиви и иницијативни млади људи, дошло је до организовања подгрупа. Тако су се основне групе, као стабилно и чврсто упоришно језгро, с временом гранале, шириле и развијале, окупљајући нове чланове из студентских редова, доприносећи омасовљењу илегалног студентског комунистичког покрета на Београдском универзитету.

Сергије Димитријевић је, и према сведочењу Золтана Бира, организовао и лично водио једну такву подгрупу. У састав те подгрупе улазио је Бошко Ђуричић, студент права, родом из Јагодине, и Милован Вукотић из Цуца, који је после рата радио као адвокат.³⁵ „Та новоформирана илегална студентска комунистичка група представљала је подгрупу која је произашла из оне наше основне групе”, констатује С. Димитријевић на једном месту.³⁶

У „Партији и СКОЈ–у...”, где Димитријевић пише о успостављању и одржавању партијских веза са Покрајинским комитетом у Београду, скреће пажњу на везу са Јагодином, коју је успоставио преко студента права Бошка Ђуричића из Јагодине, додајући да га је обухватио „новоформираном студентском комунистичком групом”, којом је, како прецизира, „руководио 1933/34”. Ту помиње и Милана Вукотића, уз напомену да је Ђуричић погинуо у НОБ.

За сагледавање начина и токова гранања и разуђивања илегалног студентског покрета на Београдском универзитету, значајна је чињеница да је поменути студентски активиста Б. Ђуричић, као припадник Димитријевићеве подгрупе, формирао и водио једну илегалну студентску комунистичку групу. У ту нову групу улазио је Владимир Цакић, раније припадник лесковачке скојевске организације, потом Мирко Давичо и неки Андра, све студенти Правног факултета.³⁷ Из

35 С. Димитријевић, Партија и СКОЈ у Лесковцу ... стр. 22.

36 Н. Цветковић, *Организационо учење у илегалној студентској комунистичкој организацији*, сир. 4 (ауторизован исказ С. Димитријевића).

овога се, поред осталог, види и како су поједини припадници ђачких комунистичких група из унутрашњости активно укључивани у илегалну студентску комунистичку организацију на Београдском универзитету.

Школске 1932/33. год. З. Биро, као студент на трећој години Правног факултета, формирао је своју илегалну студентску комунистичку групу, у ствари, подгрупу којом је сам непосредно руководио. Тој групи, односно подгрупи која је произашла из ове основне, првобитне и водеће припадао је и студент Рифат Бурковић.

Према сећању З. Бира, Р. Бурковић је припадао тој групи можда целе године, али не може да прецизира да ли се укључио у њен рад на трећој или четвртој години студија 1933/34. Извесно је да је радом те групе, односно подгрупе, Биро руководио две године.

Рифат Бурковић је, приликом пријема, као што је било уобичајено и за све друге, морао укратко да изложи своју биографију, истичући где је живео, из какве породице потиче, у којим је друштвима и организацијама радио и сл. „Сећам се да је он говорио о томе како је похађао медресу у Скопљу, али сада не знам да ли је у њу ишао четири или више година”.³⁸

Вредно је помена указивање З. Бира да је Р. Бурковић и пре укључивања у његову илегалну студентску комунистичку групу, учествовао у напредном студентском покрету. У групу је примљен на одређену препоруку.

Негде крајем 1933. године почела је да се активира и лесковачка студенткиња Валерија Карио. Убрзо потом она је била организационо повезана, можда у групи Павла Папа, студента медицине, такође учесника у нападу на зграду немачког посланства. В. Карио била је супруга Павла Папа, члана Месног комитета Скоја у Београду, створеног према М. Васићу, почетком 1934. године. Валерија Карио, са Видаком Марковићем, руководила је омладинском техником (циклостил и писаћа машина). Њима је неко време у том послу помагао бугарски емигрант, студент Добри Брадишилов.³⁹

---

37 С. Димитријевић, *Партија и СКОЈ у Лесковцу...*, стр. 37–38.

38 У изјави о периоду оживљавања студентског покрета З. Биро дословце каже: „Бурковић је дошао на Правни факултет из Велике медресе из Скопља. Нисам сигуран да ли је он Медресу похађао по очвој жељи или је можда био стипендиста? Са завршном Медресом могао је да се упише на факултет”. – Изјава З. Бира о обнови и оживљавању студентског покрета (1931–1934), стр. 3.

39 Тодор Вујасиновић, *Мучне године*, Сарајево 1965, стр. 94–95.

„Једина другарица која се укључила у илегални студентски комунистички покрет Београдског универзитета, а није ишла преко лесковачке илегалне комунистичке групе, била је Валерија Карио; она је ангажована по линији Павла Папа... Међутим, иако није била повезана са лесковачком групом, ипак је на неки начин трпела њене утицаје, на пример, у контактима са Радмилом Миловановић, или са Цакићем“.⁴⁰

Валерија Карио, чију фотографију Димитријевић објављује међу водећим скојејцима и комунистима Лесковачког краја, по свој прилици је припадала млађој генерацији, која је нешто касније дошла на Београдски универзитет и укључила се у илегални студентски комунистички покрет.

Када је реч о гранању и разуђивању илегалних студентских група и подгрупа, веома је драгоцен један врло сликовит исказ С. Димитријевића, који на метафоричан начин открива суштину тог процеса:

„То гранање и развијање групе, подгрупа и њихових огранака, што су потицали из основног језгра групе, доиста је било бескрајно. Указивао сам на ту везу између првобитно створених основних група и оних које су касније настајале... Фигуративно речено, ту се одвијао процес оплођавања и размножавања тих група: оно што смо оплодили у Лесковцу развија се у Београду, и обрнуто... Ја сам створио групу, а Бошко Ђуричић организује своју подгрупу.“⁴¹

Из свега изложеног може се запазити процес ланчаног умножавања, незадрживог развојног „оплођавања“ и бројног јачања и разрастања илегалне студентске комунистичке организације на Београдском универзитету. Оне првобитне, основне групе – више су се организационо и идејно–политички снажиле и утемељивале и постепено прерастале у једну врсту руководног политичког органа; а појединци из тих група, самоиницијативно или у договору са члановима своје организације, с временом су стварали своје илегалне групе.

Значајно је истаћи да Золтан Биро у завршном делу писане изјаве дословце каже да се последње године (1934) илегална студентска комунистичка група којој је припадао, „претворила у неку врсту комитета, пошто је сваки члан групе формирао своју посебну групу.“⁴²

40 Ауторизован исказ С. Димитријевића у „Организационо учешће...“, стр. 5.

41 Ибид., стр. 6.

42 Писана изјава – записник Золтана Бира, од 15. децембра 1954, Београд.

Ту он даље наводи како је С. Димитријевић био „руководилац једне такве групе”.

Сергије Димитријевић, иначе добар познавалац напредног студентског покрета на Београдском универзитету, у студији „Партија и СКОЈ...” подвлачи „да је у школској 1933/34. години дошло до наглог ширења илегалне студентске комунистичке организације у Београду” (стр. 38).

Видови, облици и садржај рада

У оквиру илегалних студентских комунистичких група одвијао се садржајан идејно–теоријски рад на марксистичкој изградњи појединаца, што је било врло значајно. Поред тога, на састанцима ових група и подгрупа договарало се о политичким акцијама и манифестацијама на Београдском универзитету, као и о организованом растурању и системском пласирању илегалне партијске литературе, разних брошура, штампе и периодике, уз прораду појединих партијских докумената.

На благовремено и унапред заказаним састанцима илегалних студентских група држани су писани или усмени реферати који су били брижљиво припремани. О њима се расправљало, уз активно учешће чланова који су на састанак долазили такође пошто су се упознали с предметом разговора. Реферати су припремани на основу одговарајуће партијско–политичке и доступне марксистичке литературе. За то су, између осталог, коришћени популарнији текстови Маркса, Енгелса и Лењина или поједини изводи из њихових дела. Уз то, могао се тада наћи и Стаљинов текст „Питања лењинизма”, који је био умножен на шапирографу и често интерпретиран и проучаван на састанцима група.

„Посебно је, на пример, прорађиван, Комунистички манифест “”, каже С. Димитријевић. „То се претходно договори као тема, онда се сви припремимо, док један од чланова групе који је задужен – држи реферат, а сви остали дискутују... На сличан начин смо прорађивали партијске материјале, директиве, поједине чланке из листа ‘Комунист’ и слично”, додаје.⁴³

Исто тако све крупније друштвене и политичке промене, економске и социјалне мере које су имале одјека у широким народним слојевима

---

43 Ауторизован исказ С. Димитријевића у „Организационо учешће...”, стр. 5.

и међу студентима, биле су, такође, предмет расправе, анализа и коментара на састанцима поменутих илегалних група. Јер студенти су са великим интересовањем пратили сва друштвена кретања, уочавали конфликтне моменте и на њих живо реаговали.

Битан садржај рада илегалних студентских комунистичких група чиниле су и припреме за опозициону–политичку борбу и деловање на више различитих подручја. На састанцима се разговарало и договарало о учешћу у демонстрацијама, или на протестним скуповима против повећања школарине, наметања такси и ускраћивања студентских повластица. Ту су планиране и тактички разрађиване акције за освајање студентских удружења и клубова од стране комуниста, као што је удружење студената правника, а касније и сличних удружења на Техничком (УСМЕТ), Филозофском и другим факултетима. Захваљујући деловању ових илегалних група и студентске комунистичке организације у целини, напредни студенти су вешто продрли у Управу студентске мензе и друга слична тела која су се бавила важнијим питањима студентског живота и стандарда. Уз то, илегално организовани студенти – комунисти, по задатку, укључивали су се у руководства других грађанских политичких партија (радикала, земљорадника и сл.), обезбеђујући изворно поједине важне информације.

Треба истаћи да је управо на састанцима ових илегалних студентских група и подгрупа стављано у задатак појединцима да раде са друговима симпатизерима, да их упућују, проверавају и припремају за предстојећи рад у некој од будућих група. При том је коментарисана политичка оријентација одређеног друга, његове могућности, ниво и степен изграђености и сл. Кроз дискусију назначавани су и евентуални садржаји и методе рада са конкретним друговима, а бирани су и они који тај задатак могу најбоље да остваре.

Напоменимо овде узгред да укључивање студената у илегалне студентске комунистичке групе, није ишло без извесних тешкоћа и отпора, па и када су били у питању они који су имали напредне погледе и ставове. Ти појединци су подржавали борбу својих другова и колега, делили њихова становишта с којима су се саглашавали, али су, једноставно, избегавали организован политички рад у илегалној студентској комунистичкој групи. На сваки конкретан позив такве врсте изговарали су се да нису спремни, говорили о својим школским и другим обавезама и сл., не желећи да признају бојазан од могућег сучељавања с полицијом. Организован политички рад носио је са собом и озбиљан ризик, одговорност, као и обавезу да се извршавају

задаци понекад и у сукобу са универзитетским као и са државним властима, па су се клонили тога, уз сваковрсне изговоре.⁴⁴

Састанци ових илегалних студентских група и подгрупа одржавани су углавном у становима појединих чланова где је било услова за то. Бирани су станови оних који су били најближи факултету, Универзитетској библиотеци или, пак, негде у центру града. Најпогоднији су били они станови који су имали засебан улаз па се несметано могло долазити и одлазити, без увида власника и укућана. Пошто су састанци били илегални, најважније је било да окупљање не скреће пажњу и не изазива сумњу. Група којој су, поред Војина Куртовића, припадали З. Биро, С. Димитријевић и Е. Кош, најчешће се састајала у Димитријевићевом стану. О томе недвосмислено сведочи З. Биро у својој изјави: „Друг Димитријевић је чешће стављао свој стан на расположење ради одржавања илегалних састанака, као и за скривање појединих другова који нису могли да спавају ради прогона полиције код својих кућа.”⁴⁵

Понекад су илегални састанци одржавани и у стану З. Бира, у Вензелосовој улици (сада Чарлија Чаплина). Он је имао засебну собу у којој су се другови окупљали у договорено време, али им ипак није било тако погодно, због присуства родитеља, па су то избегавали. Али, када би дошли „Сергије и Ерих Кош, то никоме није падало у очи, јер смо ми врло често били заједно”, каже З. Биро у својој изјави. Међутим, присуство непознатих лица могло је да скрене пажњу и да изазове сумњу, па су се клонили таквих окупљања.

Чланови ове илегалне студентске комунистичке групе ређе су се састајали у стану на Калемегдану. Њих три–четири нађу се у договорено време у парку, седну на клупу и договарају се. „Уз то, понекад смо шетали и разговарали о питањима везаним за рад илегалне групе”, сећа се З. Биро.⁴⁶ Поред организованих и припреманих састанака, било

---

44 У једном од хварских разговора С. Димитријевић нам је указао на такав случај, али намерно није желео да помене име тог друга. „Покушао сам да још једног друга уведем у подгрупу, јер је у свему имао добро држање и заузимао исправна становишта, али никако није прихватао организован рад у илегалној студентској комунистичкој организацији. Када сам га позвао на укључивање, он је налазио неке своје разлоге, а, у ствари, иза свега је стајао „зорт”, каже помало у шали, јер у питању су били илегални услови рада... После рата, приликом пријема у Партију, дао сам му изјаву о добром држању и исправним ставовима које је имао”, додаје Димитријевић.

45 Писана изјава – записник Золтана Бира, од 15. XII 1954, Београд.

46 Изјава З. Бира о обнови и оживљавању студентског покрета...

је и оних сасвим спонтаних који су коришћени за договор о некој акцији, предавању, учешћу на протестном скупу и сл.

У разговорима са преживелим учесницима појединих илегалних студентских комунистичких група распитујемо се о начину њиховог рада, о руковођењу састанцима, о природи и карактеру дискусија, учешћу појединаца и сл.

„Радам основне групе руководио је Куртовић” – каже прецизно и непоречно С. Димитријевић, мислећи на илегалну групу којој је припадао. Притом, имајући у виду њен састав, напомиње да су сви они углавном поседовали приближно исти ниво идејно–политичке изграђености, што им је омогућавало да у расправама буду равноправни. А то што су се као другови добро познавали, пошто су „за време школске године такорећи били свакодневно заједно”, како на једном месту пише. З. Биро, била је прилика да о свему могу да разговарају отворено, без увијања, понекад и са оштрим сучељавањима, не лутећи се један на другог. Карактеристично је да у организованом и систематском раду ових група није било неке званичне натегнутости, протоколарног, крутог и шаблонског. Једноставно, чланови групе су износили своје ставове, погледе и мишљења и кроз дијалог формирали становиште за које су се потом сви здушно залагали.

Распитујемо се детаљније о раду подгрупа које су проистекле из оних основних група, о томе ко је руководио састанцима?

То је већ нешто друго, упозорава нас. Тамо је састанке водио појединац из основне групе. На пример, С. Димитријевић је руководио радом подгрупе којој су припадали Б. Ђуричић и М. Вукотић. У састав подгрупе најчешће су улазили студенти почетници, који су били на првој години. Неки од њих долазили су у Београд из унутрашњости, где су стекли извесна искуства и сазнања из рада ђачких скојевских група, али је њих, у новим условима, ипак морао да води и усмерава неко старији, ко је већ проверен у јавним иступањима, демонстрацијама или на други начин. И на састанцима подгрупа, по речима С. Димитријевића, договарало се о учешћу у демонстрацијама, о протестним зборовима, подели задужења и сл.

Иако су у саставу студентских илегалних комунистичких група и подгрупа били углавном све добри и присни другови, који су свакодневно били заједно, ипак су водили рачуна о конспирацији и строго се држали тих правила. Илегални услови рада и деловања упућивали су на то, па су се и они међусобно по томе одмеравали. На састанцима су се, као што смо напоменули, договарали о организованом обухватању

нових чланова, о стварању нових група, о начину рада и деловања, али, поштујући начела конспирације, нису откривали њихова имена и састав.

„Нисам знао”, каже Димитријевић, „да ли су Золтан Биро и Ерих Кош имали своје групе, ко је улазио у њихов став? На пример, о тој вези између Радмиле Миловановић и Војина Кртолице и њеном припадништву групи коју је водио Боби Радосављевић, сазнао сам тек после рата. А како је она дошла у везу са Кртолицом, да ли су је и како проверавали након мог указивања да сам са њом радио, то је мени потпуно непознато.”

Занимљиво је да чак ни приликом формирања илегалних студентских група, и касније током рада, њихови организатори нису прецизирали да је у питању симпатизерска или комунистичка група. Групе су се састајале, организовано радиле, извршавале задатке, али из конспиративних разлога нису истицани називи, „фирме”.⁴⁷ Јер, приликом евентуалног откривања илегалне групе, нико није могао поуздано рећи каква је то група, будући да она и није претходно означена ни именована.

Упадљиво је да су ове илегалне студентске комунистичке групе врло различито називане, од „васпитних”, као што је случај с оном источно–србијанском (Б. Радосављевића), до „групе студената марксиста”, на пример (Б. Јеврмовић). Под фирмом „васпитне групе”, могла се успешно тајити илегална студентска комунистичка група са борбеним садржајем рада. То њихово различито именовање и од самих организатора, између осталог, представљало је и један вид вештог прикривања њихове праве природе.

---

47 Н. Цветковић, *Студијско–мемоарски прилози о партији и Скоју у Лесковцу и неки видови деловања најредних студената*. Саопштења и прилози са научног скупа „Напредни студентски покрет у југоисточној Србији”. Марксистички центар Универзитета у Нишу, Ниш, мај 1987, стр. 25–26.

РАДНИЧКО–СТУДЕНТСКЕ ДЕМОНСТРАЦИЈЕ У СМЕДЕРЕВУ

У 1934. години револуционарни студентски покрет на Београдском универзитету добија пуни размах. Борбене иницијативе и револуционарна усмереност остваривала се још у већој мери, уз све масовније и организованије учешће студената у отпору владајућем режиму. Те прегалачке акције и иницијативе поспешавала је општа друштвена атмосфера и шире буђење других друштвених слојева. Студенти као најпрогресивнија друштвена снага, подржани од осиромашеног радништва, незадовољног сељаштва, све су отвореније и енергичније наступали са захтевима за решавање својих животних, али и друштвено–политичких проблема. Захваљујући ангажовању пресега студената комуниста поведена је одлучна борба за бољи друштвено–економски положај, за више слободе, за адекватнији третман стручних студентских удружења и њихово напредно идејно–политичко усмерење. Освајањем стручних студентских удружења од стране комуниста на факултетима Београдског универзитета, као и удружења студената у већим градовима у унутрашњости, уз њихово поновно оживљавање, створена је широка основа за још динамичнији и масовнији студентски покрет. Стварање Акционог одбора стручних студентских удружења на Београдском универзитету, у лето 1934. године означило је нову још борбенију и стваралачки делотворнију фазу у организовању и развоју напредног студентског покрета.

Опозиционе политичке борбе предвођене комунистима на Београдском универзитету се све више распламсавају, студентски покрет се омасовљује, уз све изразитије ангажовање и око животних питања и проблема. Још почетком 1934. године долази до таласа демонстрација и протеста студената због повишења уписних такси и школарине; тражи отварање студентских мензи за сиромашне, води борбу за здравствену и другу заштиту студената. Најзад, „оваквим и сличним захтевима за свој бољи материјално–економски положај, као и ста-

вовима о политичким и друштвеним проблемима уопште, студенти су се нашли на истом колосеку револуционарне борбе са осталим радним људима у земљи”, закључује с правом Милица Дамњановић.⁴⁸

Овом приликом, после увода о првомајским демонстрацијама и демонстрацијама београдских студената, подробније ћемо се осврнути на радничко–студентске демонстрације у Смедереву.⁴⁹

Занимљиво је да се у истом броју „Пролетера” где се пише о комунистичким демонстрацијама у Смедереву, објављује и један краћи панорамски преглед обележавања Првог маја у свету и код нас. И у се, на два места, у афирмативном смислу помињу ове демонстрације.⁵¹ Први пут у оквиру набрајања првомајских акција и манифестација у Југославији, када се указује на дсељење и лепљење летака ЦК партије и Скоја у Загребу, уз истицање да је „6. маја проведена комунистичка демонстрација у Смедереву”. Други пут, приликом критичког набрајања недостатака првомајских акција у тој 1934. години, наглашава се да осим у Црној Гори и Смедереву, и шетње у природу у Словенији, није било јавних манифестација борбеног карактера (летећи митинзи и демонстрације упркос забрани и сл.).

Ту се демонстрације у Смедереву узимају као позитиван пример.⁵¹ Вредно је помена да Гојко Николиш, учесник у овим демонстрацијама,

---

48 М. Дамњановић. Напредни покрет студената Београдског универзитета, књ. 2, Београд, 1974, стр. 98–99.

49 Овај прилог настао је захваљујући саваралачком подстицају Наде Димитријевић, која нам је скренула пажњу на мало позната „Сећања” С. Димитријевића (Рад, 1. мај 1955, год. X, бр. 9–10); а потом нам омогућила делимичан увид у личну архиву овог познатог историачара и револуционара (фотографије са излета у Смедереву и сл.). Свему томе, уз консултовање литературе, ми смо додали нешто из наших бележака начињених током вишегодишњих разговора са С. Димитријевићем на Хвару, у Београду и Лесковцу.

50 Први мај у свету и код нас. Пролетер, 1934, X, 4–5, стр. 11.

51 У уводном делу чланка о првомајским акцијама у свету и код нас ангажовано се пише да је овај раднички празник протекао у знаку појачане борбе пролетаријата против најезде и офанзиве фашизма и опасности од империјалистичког рата. „Готово у свим капиталистичким земљама дошло је до револуционарних окршаја између пролетаријата који све више прелази на страну комунизма и органа буржоаске власти која све чешће прибегава фашистичком облику своје владавине”. У наставку се наводи да је до сукоба и барикадних борби дошло у Француској; а првомајске комунистичке манифестације биле су нарочито јаке у Пољској, Немачкој, Северној Америци, Италији и Аустрији. У посебном пасусу говори се о прослави Првог маја у СССР која је протекла у духу мобилизације свих снага за спровођење другог петогодишњег плана и „демонстрације политичке и војно–техничке спремности становништва СССР да успешно одбије сваку оружану интер-

помињући писање у „Пролетеру”,⁵² који је био орган ЦК КП Југославије, констатује како је поменути лист оценио да је то, поред неких демонстрација у Црној Гори, била „једина јавна првомајска манифестација у земљи.”⁵³

Илегална студентска комунистичка организација Београдског универзитета је у недељу 6. маја 1934. године, поводом минулог првомајског празника, припремила и организовала масован излет у Смедереву. Овај ђурђевдански излет, или „традиционални уранак”, како га означава Гојко Николиш, по свој прилици је организовало Удружење студената Правног и Филозофског факултета у Београду.⁵⁴ Управе ових удружења су, као што је познато, већ раније успешно освојили студенти комунисти који су у њима деловали. Неколико предузимљивијих студената из ових удружења, међу којима је био Вукман Крушић и Сергије Димитријевић и активиста у организацији скаута и брђана које су окупљале један број опозиционо и антирежимски усмерених појединаца,⁵⁵ благовремено су обезбедили и закупили посебан брод за овај излет. На тај излет су, према сећањима Золтана Бира, кренули изјутра рано, можда у шест или седам сати.” То је био народни обичај, па су можда зато и допустили да се закупи брод.⁵⁶ По

врсцију међународног империјализма”. – На све ово указујемо да бисмо скренули пажњу на чињеницу да су мајске демонстрације у Смедереву имале значајно место у ширем контексту борбено политичког обележавања празника пролетаријата целог света.

52 Комунистичка демонстрација у Смедереву, Пролетер, 1934, X, 4–5, стр. 14–15.

53 Г. Николиш, Коријен, стабло, лавстина, Загреб, 1981, стр. 86–87 (друго издање). Забележени цитат додуше нисмо пронашли у чланку из „Пролетера” (јули 1934, стр. 11) у дословном облику, али је смисао о свему изворно пренет.

54 У разговору о студентским демонстрацијама у Смедереву, С. Димитријевић није искључивао ни могућност да су у организовању ове екскурзије учествовали и другови са других факултета: Медицинског, Техничког... – Рукописне белешке из разговора са С. Димитријевићем, Хвар, 20. I 1982.

55 О прогресивној оријентацији једног дела скаутске организације, насупрот режимској соколској организацији, говорио нам је С. Димитријевић истичући да је и сам вођа скаута створила два лево оријентисана језира: једно у Загребу око листа „Нови скаут” и Лео Матеса, а друго у Београду у Савезу скаута Југославије. У том Савезу С. Димитријевић је био други секретар, док је његов друг Золтан Биро, са којим је радио у истој илегалној студентској комунистичкој групи, био благајник. – Ауторизован исказ С. Димитријевића у књизи Н. Цветковића „Живети пуним животом”, стр. 140. Као љубитељ природе скаут и брђанин, Димитријевић је имао и извесно организационо искуство у вези са излетима и екскурзијама, па је то могао успешно да примени и овде, суделујући, уз остале другове, у припремању и пропагирању одласка на излет у Смедереву.

56 У „Изјави о мајским демонстрацијама у Смедереву” Золтан Биро се сећа да је врло

оцени Милице Дамњановић ово је „једна од успелијих акција студената, изведена изван зидина Универзитета – у унутрашњости Србије”.⁵⁷

Када је реч о броју студената учесника у демонстрацијама, постоје врло различити подаци, зависно од извора и угла гледања. Према допису у „Пролетеру” из Београда, „лађом је стигло око 300 студената”. Аутор је при том имао у виду вероватно само број оних који су могли да стану на брод а не и друга превозна средства, или број пријављених, на пример. Гојко Николиш износи приближно сличан податак, уз напомену да се путовало великим путничким паробродом. „Било нас је око три до четири стотине”, пише у својим мемоарима.⁵⁸ М. Дамњановић помиње да је лађом, под видом Ђурђевског излета кренуло „око 600 студената са свих факултета” („Напредни покрет...” стр. 131). А С. Димитријевић, као један од учесника и суорганизатора, сведочи да је учествовало „око 600–800 студената”. Како је непосредније суделовао у пропагирању одласка на овај мајски излет, знао је за велико интересовање студената као и да неће моћи сви да стану на брод, па је било упућивања да неки крену и железницом. „Пошто није имало места за све пријављене на броду, многи су отишли железницом”, пише Димитријевић дословце.⁵⁹ На сачуваним фотографијама снимљеним на броду ка Смедереву, види се велики број студената, те се може претпоставити да је та лађа била крцата до последњег места.⁶⁰

С. Димитријевић у својим сећањима, као учесник, прегледно описује шта се све догађало када је брод допловио у Смедерево. Студенти су тада пошли у мањим групама и групицама према месту где је требало да се обави освећење темеља нове Гимназије. Ишли су у мањим групама, причао нам је касније С. Димитријевић, само да не би скренули на себе пажњу полиције и то још одмах при доласку. А касније када су се здружили и спојили са масом онда је полицији било теже да предузме неке мере издвајања, изолације.⁶¹ Иначе ту на месту

рано устао. Тај Ђурђевдански урпак представљао је део народне традиције, па је било потребно поранити, јер је тада пароброд до Смедерева путовао два три сата. - Изјаву-сећање забележио Н. Цветковић, 26. X 1988. и 4. XI 1988. Београд. Архивска збирка Н. Цветковића.

57 М. Дамњановић, Напредни покрет студената Београдског универзитета, стр. 130.

58 Г. Николиш, Коријен, стабло, цветница, стр. 86.

59 Сергије Димитријевић, Студенти на смедеревским улицама – Из сећања учесника, Рад, 1. мај 1955.

60 Фотографије у архивској збирци С. Димитријевића.

61 Рукописне белешке из разговора са С. Димитријевићем, Хвар 20. јануар 1982.

освећења припремане су студентске демонстрације поводом доласка и присуства владиног изасланика, министра просвете др Илије Шуменковића, представника државних власти, на кога су студенти били кивни ради његовог односа према Универзитету. Јер и поред ранијих студентских протеста због повећања школарине и уписних и других такси (1933), када су им дата обећања за њихово смањивање, оне су ипак повишене почетком летњег семестра 1934.⁶² што је изазвало огорчење у студентским редовима. М. Дамњановић и експлицитно пише да су студенти имали за циљ да омету то настојање режима и министра просвете, кога су сматрали главним кривцем и креатором нове реакционарне Уредбе о стручним студентским удружењима, која је баш тих дана међу студентима изазвала огорчење”.⁶³

И. Г. Николиш из угла свог виђења пише о ономе шта се збивало када је брод стигао у Смедерево. Студенти су се, према његовим сећањима, размилели по граду, по кафанама и на обале Дунава. У подневно време сазнало се да је у овај град стигао министар просвете Шуменковић ради полагања камена темељца за нову Гимназију. Каква је то магична сила одједном скупила онолики број раштрканих студената на мјесто церемоније – то је остало за мене запањујућа тајна”, бележи Николиш. Одговор на питање о магичној сили окупљања лежи у томе што су те демонстрације, према тврђењу С. Димитријевића, биле унапред добро припремљене: а организовани појединци из неких група што су се размилеле по Смедереву, били обавештени да је момсат за окупљање управо долазак министра просвете, коме као владином изасланику, треба онемогућити да говори. Тако, чим се пронела вест да је министар стигао, сви они који су били удаљенији од места освећења где је требало да изразе протест, брзо су се сјатили, груписали и придружили онима што су се још одмах по доласку брода нашли на лицу места.⁶⁴

---

62 Према писању М. Дамњановић донесен је Закон о изменама и допунама Закона о таксама, по коме су сви студенти, изузев познатог процента оних студената чији су родитељи плаћали мање од 60 дина, пореза годишње, морали плаћати школарину у износу од 200 дина, семестрално, односно 400 дина, годишње. Истовремено са школарином уведена је и уписнина која је износила 200 дина, годишње. Двоструко су повећане и све врсте такса за испите...” – М. Дамњановић, Напредни покрет студената Београдског универзитета, стр. 108.

63 Ибид, стр. 131.

64 Према изјави Золтана Бира те демонстрације нису биле унапред планиране, већ су се догодиле спонтано. Организоване су на лицу места. Све то нас је затекло; и ми смо одмах искористили прилику да изразимо протест чим смо сазнали да ће у

Овде треба поменути да се у радничком допису из „Пролетера“ о посети министра „просвете“. ова задња реч ставља под наводнице са извесном дозом ироније, а о његовом свечаном говору на неколико места као о „предавању“. „Дошао је да на посвети овдашње Гимназије одржи говор о томе, како се наместо просвете свуда код нас заводи мрачњаштво и културна реакција“. Дописник ту напомиње да од Смедереваца нико није марно за министра „просвете“ и за његово „предавање“.

Када се министар појавио за говорницом, студенти Београдског универзитета су, према ранијем договору, бучно почели да демонстрирају, да узвикују пароле, да звижде. То је изазвало општу гужву и пометњу. Неочекивани узвици: „Уа“, „Доле диктатура“, у тој свечаној атмосфери све су изненадили и збунили. осим организаторе демонстрација. Убрзо се полиција прибрала и почела да хапси студенте, да их извлачи из масе која се усталасала... Чули су се нови повици: „Хоћемо слободу“, „Доле диктатура“... „Живела слобода“. Упркос интервенцији полиције која је хтела да издвоји и ућутка појединце и да тиме заплаши друге, демонстрације су се бучно наставиле. То је омело даље одржавање свечаности и политичког збора којим је влада хтела да покаже своју велику бригу за развој просвете и подизање нових школских објеката.

Гојко Николиш у мемоарима такође пише да тек што је министар заустио да говори на њега се оборио нљусак повика, протеста и парола, што је потпуно омело ту церемонију. „Полицији успије да ухапси десетак студената и да их стрпа у срески затвор на очиглед многобројних грађана. Тиме се створише услови да се демонстрација настави и то, сада, са циљем да се ослободе ухапшени другови“.⁶⁵

Милица Дамњановић опет пише да су за време говора министра просвете извикиване и пароле: „Доле Министарство просвете!“, „Доле реакција!“, „Живела слобода!“, на је „у тој буци и галами министар просвете био спречен да говори“. Након тога, на улицама Смедерева организоване су демонстрације, уз повике и пароле: „Доле фашизам!“.

Смедереву говорити министар просвете Шуменковић.“ Уз то, он каже да се у те демонстрације нису укључили баш сви студенти: јер можда сви и нису били обавештени о ономе што ће се догодити; па су неки остали по Смедереву, или поред Дунава. „Ја на пример, нисам знао да ће бити демонстрације“. – Изјаву сећања забележио Н. Цветковић, 26. X 1988. и 4. II. 1988. Београд. – Архивска збирка Н. Цветковића.

65 Г. Николиш, Коријсн, стабло, навестица, стр.86.

„Доле шестојануарска диктатура!“, „Ослободите наше похапшене студенте!“ Ту она додаје да је још у току говора министра Шуменковића од стране смедеревске полиције ухапшено око 20 студената.⁶⁶

Золтан Биро у изјави истиче да када је министар почео да говори студенти су га прекидали вичући „Уа!“ Испрва их, вероватно због збуњености, нико није спречавао у том протесту. „Створила се велика гужва и галама од нашег викања, звиждања. Убрзо су дошли и жандарми!“ – описује он ту атмосферу. При том наводи да су узвикиване следеће пароле. „Доле крвави режим“, „Доле министарство просвете“, „Доле диктатура“.⁶⁷

Према његовој оцени та провинцијска полиција из Смедерева била је збуњена свим оним што се догодило, па се није снашла у тој новој ситуацији, јер није имала никакво искуство са демонстрантима. Смедеревски жандари нису били тако груби, „дивљи“ и нападни, као што је то случај са београдском жандармеријом која се често сусретала са студентским демонстрацијама.⁶⁸

У поменутом допису из „Пролетера“ наводе се следеће пароле и повици које су се чуле за време говора владиног представника: „Доле реакција“, „Живела слобода“, „Доле мрачњаштво“. А онда се додаје да су ради тих узвика и парола најпре ухапшена два–три студента, па „цела група од око 20 њих“. Овај податак о броју ухапшених се разликује од оног који наводи Николиш, док С. Димитријевић у својим сећањима само бележи да је полиција почела да хапси студенте, не прецизирајући број. Међутим, у једном од хварских разговора о овим демонстрацијама, он је казивао да је том приликом било ухапшено више од 20 демонстраната, што је међу студенте унело посебан немир. Полиција је према његовом сведочењу, прво ухапсила неколицину студената, што је изазвало буру протеста и повика: „Доле диктатура“, „Доле фашизам“ и сл. Са другог краја се чуло „Уа пендрекаши“... Више жандара покушало је да издвоји групу најбучнијих која је скандирала „Доле реакција“, „Хоћемо слободу“ и да их поведе ка затвору, застрашујући друге. Али то је изазвало још већу гужву и умаласало масу, уместо да умирн и ућутка студенте. „У тој се гужви није могло видети колико је студената ухапшено. Ко би то могао да

---

66 М. Дамњановић, Напредни покрет студената Београдског универзитета, стр. 131.

67 Изјава З. Биро „О мајским демонстрацијама у Смедереву“.

68 Према његовим претпоставкама да су жандари тражили упутства из Београда, сигурно би употребили палице. „А ко зна, можда је неко у начелству био наклоњен студентима, па није издао наредбу за багнатице?.. – пита се са мало чуљња З. Биро.

броји? Али су жандарми водили према згради начелства увек по неколико, што је сада скренуло пажњу на похапшене, на то куда их спроводе”.

Золтан Биро који је био у првим редовима указује на тренутак када су жандари почели да легитимишу и да хапсе студенте. Потом су покушали да их опколе, али их је било мало у односу на стотине студената. Многима су тада узели личне карте,⁶⁹ а око двадесетак су, према његовој процени, ухапсили и одвели у зграду Среског начелства. А С. Димитријевић пише да је смедеревска жандармерија била неспремна за отпор и немоћна пред демонстрантима, којима су се придружили и многи смедеревски радници”.

И З. Биро помиње формирање поворке која је пошла улицама Смедерева у жељи и намери да ослободи ухапшене другове. Поворка је узвикивала: „Ослободите нам другове”, „Живела слобода”.

Тада су се студенти организовали и демонстративно кренули према згради Среског начелства тражећи да се ослободе њихови похапшени другови. Збијена поворка је ишла главном смедеревском улицом, узвикивајући: „Доле фашизам”, „Доле војно–фашистичка диктатура”, „Ослободите ухапшене другове”. Према допису у „Пролетеру”. цело Смедерево је изашло на улицу и са симпатијама прихватило и коментарисало демонстрације. „Један део грађанства (занатски радници и занатлије) придружио се демонстрантима”, каже се у овом допису. Г. Николиш пак пише да се уз колону која је ишла главном улицом према затвору, кретало и мноштво Смедеревљана, „додуше опрезно и само по тротоару, у пристојној грађанској дистанцији. „Испред затвора колону је дочекао кордон жандара с пушкама и бајонетима на „готовс”.⁷⁰ Демонстранти су узвикивали захтев „Пустите наше другове”.

На енергичан притисак и захтев демонстраната који су опколили зграду среског начелства, полиција је морала да попусти и да ослободи

---

69 Овим речима он описује моменат легитимисања: „Један од њих (жандара) ме је ухватио за рукав и тражио ми је личну карту. Док ми је узео и загледао личну карту, ја сам побегао, тако му је она остала у рукама”. – Изјава З. Бира. „О мајским демонстрацијама...”

70 У првој верзији текста објављеној у зборнику „Четрдесет година” Г. Николиш, односно Николић, са смислом за литерарну драматику, детаљније описује овај моменат: „Приближисмо се на пет метара. Жандарми су повикали: „Одбиј” и кренули према нама. Ми смо у поретку одступали корак по корак, уз стално клицање паролс. „Пустите наше другове!” – Гојко Николиш, С војним питомцима–медицинарима у Београду. Зборник „Четрдесет година”, књ. II, култура, Београд, 1960, стр. 238–246.

све похапшене студенте, пише С. Димитријевић. Међутим, за разлику од овога, у напису из „Пролетера” се истиче да су ухапшени студенти били насилно ослобођени. Наиме, испред зграде Среског начелства, где је било затворено 20 студената, дошло је до граје. Тражено је неодложно пуштање похапшених, у вези с чим је постављен ултиматум. „После гужве са стражарима сви ухапшеници били су насилно ослобођени” – подвлачи се у поменутом допису.

Наша истраживања показују да у истини није било „насилног ослобађања”, изузев ако се под тим не подразумева притисак који су извршили демонстранти, опкољавајући зграду у којој су били похапшени студенти, уз снажније, гласно, узвикивање захтева „Пустите нам другове”. Демонстранти који нису презали од пушака и бајонета, бучно узвикујући пароле, стварали су велику гужву и галаму свуда у наоколо, и одлучно тражили неизоставно ослобађање студената. Међу најодважнијим студентима, што су сучелице стајали према стражарима, било је спремности да се упадне и у зграду начелства и да се ослободе похапшени. Како се маса све више увећавала, а у касне поподневне сате уз бучност и гнев нарастало и нестрпљење, власти су морале да попусте, па су ослобођени студенти изашли из зграде са подигнутим рукама. Дочекали су их урнебесни узвици одушевљења, победоносно клицање: „Живела слобода” и силовит пљесак.⁷¹

Дописник „Пролетера” је то расположење приказао овим речима: „Настала је радост и урнебесно клицање. Студенти су се братимили са радницима. Певала се Интернационала и падали су комунистички цоклици”.

Након ослобађања студената поново се формирала поворка која је, окрећући леђа начелству, пошла ка пристаништу. Поворци у којој је поред студената било и грађана, прикључивали су се и нови, па се она непрестано увећавала. Охрабрена маса почела је да узвикује нове пароле: „Живео Совјетски Савез”, „Живео савез радника и сељака”.

Када је колона стигла до једне оближње фабрике („Сартид”), радници који су завршили са сменом, одмах су пришли демонстрантима и заједно са њима кренули даље. Тада су се чуле пароле о Совјетском Савезу и јединству радника и сељака. М. Дамњановић такође пише о прикључивању занатских и фабричких радника („Сартид”) Смедерева

---

71 Моменат када је полиција попустила и ослободила похапшене студенте Г. Николић је овако литерарно описао: „Хватало се вече. Пароброд је већ морао да крене за Београд, али се задржао да причека шта ће бити са студентима–пугницима. Полиција је најзад морала да попусти. Студенти су били ослобођени” (стр. 86).

овим демонстрацијама, када је дошло до правог братимљења студената и радника, „после чега су узвикиване нове пароле упућене савезу радника и сељака, радника и студената, Комунистичкој партији Југославије итд.”

(Аутор чланака у „Пролетеру” придруживање фабричких радника помиње пре доласка поворке испред зграде начелства наводећи број од неколико стотина радника. Међутим, С. Димитријевић и други са којима смо о овоме разговарали, нису нам то могли потврдити. Неки су се чак питали: да ли је та фабрика уопште имала толики број радника у једној смени?)

У свему томе евидентно је да се маса која је испраћала студенте до пристаништа, била знатно увећала придруживањем занатских радника, грађана, фабричких радника, омладине. Из средишта те велике групе демонстраната чуле су се и пароле: „Живела Комунистичка партија Југославије”, „Доле фашисти”. На пристаништу се, приликом тог колективног испраћаја, пред сам полазак брода, громко певала „Интернационала”.

Убрзо пошто је брод кренуо ка Београду, студенти су, према сећањима С. Димитријевића, запевали револуционарну песму:

„Нич не мореју, мореју, мореју,

Нич нам не мореју, њер смо сложени.”

На повратку студенти су били још ведрији и распеванији. Томе је доприносио истински оснажени борбени дух и расположење, јер је извиждан и антирежимским паролама ућуткиван владин представник, демонстрације су у свему успеле, жандармерија одлучношћу и мноштвом потиснута и другови ослобођени. „Расположење студената било је изврсно, те се повратак претворио у право весеље”, пише Димитријевић. Веселост студената није могла да умањи ни евентуална опасност од нових хапшења. Јер начелство из Смедерева јавило је београдској полицији све што се догодило у овом граду, па се могло очекивати да власти негде успут зауставе брод, упадну и похапсе већу групу студената, као одмазду за демонстрације. Упркос свему томе, „када је брод пролазио покрај Калемегдана и улазио у београдско пристаниште, сви су певали „Интернационалу”, бележи С. Димитријевић.

О том „изврсном” расположењу, ведрини, неустрашивости, али и о борбеном духу велике групе студената Правног и Филозофског факултета у Београду, недвосмислено сведочи и фотографија са буке-

том насмешених лица, и једном симболично у вис подигнутом песницом револуционара и народног хероја Вукмана Крушчића.

И Золтан Биро у својој изјави истиче да није било хапшења на београдском пристаништу, али додаје и једну нову појединост. За оне студенте којима су одузете личне карте постојала је опасност да их накнадно позову и задрже. Међутим, када су они касније на посебан позив отишли у зграду полиције на Обилићевом венцу, вратили су им личне карте без икаквих проблема.

На крају вредан је помена завршни део радничког дописа „Комунистичка демонстрација у Смедереву” из „Пролетера” који указује на делатну улогу Партије: „И тако смо и ми у Смедереву, помоћу другова студената, пробали лед неморалности и целој јавности показали, да Компартија и поред свих прогона и жртава, постоји, ради, окупља и предводи све израбљене и угњетене”. Из наведене задње реченице приказа демонстрација видно је постојање политичког савеза радника и студената предвођеног Комунистичком партијом.

Опозиционе политичке борбе на Београдском универзитету и револуционарна прегнућа у отпору владајућем режиму током 1934. год. добијају у обухватности, динамици и размаху. Напредни студентски покрет кроз различите видове окупљања и деловања све се више шири и омасовљује, па долази и до непосреднијег акционог повезивања и са другим радним слојевима. Мајске радничко–студентске демонстрације у Смедереву саставни су део тог рада и деловања. Оне су посебно значајне због успешног повезивања напредне студентске омладине са радништвом у сукобу са представницима власти и локалне полиције у Смедереву. Захваљујући овој заједничкој акцији студентски покрет је превазишао своје уже оквире, изашао из универзитетских релација у непосреднијем борбеном повезивању са радним људима и пролетерским масама у већем обиму него до тада.

УЧЕШЋЕ У РАДУ IV ПОКРАЈИНСКЕ КОНФЕРЕНЦИЈЕ КПЈ ЗА СРБИЈУ (БЕОГРАДСКИ ДЕО)

Крајем септембра 1934. године одржана је врло значајна и за даљи партијско–политички рад одсудна IV конференција КПЈ за Србију, у два дела, на Златибору (половином септембра) и у Београду крајем истог месеца. Она је одржана у тешким условима илегалног рада када су чињени напори да се преостале партијске организације и групе повежу, као и да се среде поремећени односи, нарушени фракцијским сукобима, који су разарали партијско јединство и слабили организационо деловање под иначе силним притисцима и насртајима полиције. А често погибелјну и драматичну борбу против диктатуре, у претходном периоду (1929-1931), по мишљењу Лазара Лилића, „изнео је партијски кадар на својим плећима” и то по цену највећих жртава.⁷² У тим крајње неповољним условима, упркос притисцима, делотворни утицај и престиж КПЈ је стално растао, управо због непрестано опозиционо–политичке борбе која је доследно и истрајно вођена.

Најважнији задаци КПЈ у тим околностима били су консолидација и јачање Партије, кадровска и организациона обнова партијских организација, рашчишћавање са фракционашком групом Симе Марковића, изналагање нових метода и облика рада, уз шире окретање народним масама и повезивање са њима. Поред тога, било је неопходно дати подстицаја за већу и обухватнију активност на селу, међу омладином, са женама, у војсци и свуда тамо где су за то постојале могућности. Да би се успешније реализовали ови и други задаци и отворили нови процеси, уз стварање погоднијих услова за динамичнији развој, био је неопходан радни партијски договор и кон-

---

72 Лазар Лилић, Записи са гранитне плоче – Незнацац и неверни Тома, Политика, 14. XII 1982.

ференција на којој би се заузели одлучнији ставови, у првом реду према деловању фракционаша а потом и око партијске политике према синдикалним организацијама, по питању Народног фронта и око подстицања и оживљавања партијско–политичког рада уопште.

У рану јесен 1934. године у Београду, као и широм Србије, одвијала се врло интензивна илегална партијско–политичка активност. На челу те активности био је Благоје Паровић; а према писању Лазара Лилића тада су се у Београду налазила и два партијска инструктора. У тим отежаним условима вршене су, поред осталог, и темељне припреме за IV конференцију КПЈ за Србију. У то време пред Паровићем и партијском организацијом у Србији, налазили су се бројни проблеми које је ваљало ефикасно решавати. Поред отворених политичких питања, било је и организационих (повезивање организације), техничких, а Лилић помиње и групе, појединачне, међуљудске и друге. Тада је било изузетно значајно консолидовати и обновити партијску организацију у Србији, рашчистити са десном фракцијом, уз одржавање Покрајинске партијске конференције као неопходног беочуга за Земаљску конференцију децембра 1934. године. И Б. Паровић је заједно са сарадницима био ангажован око припрема за одржавање поменуте Покрајинске конференције. После јулске провале (1934.), хапшења и прогона, било је нужно повећати предострожност. Зато су припреме конференције, у циљу веће безбедности, биле и подељене у два дела: златиборски и београдски део.

На првом, златиборском делу конференције, половином септембра, према подацима Т. Вујасиновића, који је поред Б. Јевремовића и један од организатора овог дела конференције, биле су заступљене партијске организације Краљева, Чачка, Ужица, Ужичке Пожеге и Горњег Милановца; а на другом, београдском делу, поред већ именованих, суделовали су делегати Крагујевца (Лазар Лилић и Миодраг – Бата Јовановић) Лесковац (Сергије Димитријевић), као и делегати Ваљева и Шапца.

Лазар Лилић, један од учесника и организатора београдског дела конференције у својим записима о илегалном партијском раду и о самој конференцији, помиње одржавање једног важног инструктивног састанка пред завршни део Покрајинске конференције. Тај је састанак одржан у стану другарице Р. Павловић, у Шафариковој бр. 4. Састанку су, према његовом писању, присуствовали Б. Паровић, који је тражио његово одржавање, потом Мехо Курто („Ворак“), Тодор Вујасиновић („Илија“) и Лазар Лилић. Лазар овај последњи је, илегалца Паровића, користећи замршени сплет ходника у дозиданим објектима ондашње

„Политике” спретно и неопажено провео из Поенкареове (сада Македонска) у Цетињску и Шафарикову, где је одржан инструктивни, припремни састанак.⁷³

Као што је познато, С. Димитријевић је активно и стваралачки суделовао у раду IV партијске конференције КПЈ за Србију (београдски део) и то као једини делегат Окружног комитета КПЈ у Лесковцу и представник више партијских организација које су улазиле у његов састав. Поменути Окружни комитет је тада обухватао партијску организацију из Враћа на чијем се челу налазио Сима Погачаревић, потом партијске организације или групе у Власотинцу и Лебану.

О С. Димитријевићу као делегату IV партијске конференције за Србију (београдски део) Т. Вујасиновић пише у неколико махова. У писаној изјави о активности С. Димитријевић из 1955. године истиче да је крајем септембра 1934. године Димитријевић „присуствовао покрајинској партијској конференцији за Србију као делегат Лесковца”.⁷⁴ Неколико година касније, у чланку о Обласној конференцији објављеном у „Борби” (1959.) Т. Вујасиновић нетачно пише да су на тој конференцији била два делегата из Лесковца.⁷⁵

---

73 Лазар Лилић, Запис са гранитне плоче – „Политика” и илегални рад. Политика, 18. XII 1982.

74 Писана изјава Тодора Вујасиновића од 1. октобра 1969. – Архивска збирка С. Димитријевића.

75 Приказујући у „Борби” рад оба дела ове конференције Т. Вујасиновић при крају чланка пише да не би могао да наведе имена свих учесника на другом делу конференције, пошто их због илегалних услова рада није могао све ни знати. На основу не увек довољно прецизних сећања наводи: „...Ђуприју и Параћин представљао је Бошко Ђуричић, Лесковачки окружни комитет Сергеје Димитријевић и још један друг”. – Т. Вујасиновић, Обласна конференција у два дела, Борба, 4. јануар 1959. Десетак година касније С. Димитријевић убедљиво исправља погрешно објављене податке да су конференцији присуствовала два делегата из Лесковца, и да је Ђуприју и Параћин представљао Бошко Ђуричић. Истичући да је Т. Вујасиновић сам прешутно исправно наведене податке у књизи „Мучне године”, Димитријевић пише: „Изричито подвучим да сам био једини лесковачки делегат, а да конференцији није присуствовао Б. Ђуричић (члан илегалне студентске комунистичке групе коју сам водио у Београду)”. У прилог својој тврдњи наводи и констатацију из илегалне партијске брошуре која приказује поменути конференцију. У тој брошури на једном месту дословце стоји: „Услијед техничко организационих тешкоћа било је у свима провинцијама важних организација које на покр. конференцијама нису биле заступљене. Нпр. из Србије... Јагодина...”. – АРПЈ, Коргога delicti, 1106/1, стр. 23. Ту Димитријевић исправља и делимично нетачне податке из Лилићевог извештаја (Писмо Саве од 15. октобра 1934.) о материјалним издацима за долазак делегата на конференцију. И што је још значајније, на основу пописа места поменутих у извештају Л. Лилића, С. Димитријевић утврђује „да и на том списку нема Јагодине,

У књизи „Мучне године” (1965.) којој се понајвише може веровати, јер је уследила након других допунских испитивања, Вујасиновић донекле прећутно исправља поменућу грешку о два делегата, указујући да је Окружни комитет Лесковца представљао Сергије Димитријевић. Пошто напомиње да су у раду београдског дела конференције суделовали делегати свих партијских организација које нису присуствовале првом златиборском делу конференције, он поред осталих наводи: Ваљево, Крагујевац, Параћин, Ћуприју и „Окружни комитет Лесковца” како га овде први пут означава. Додајући да не може да наведе имена свих учесника на другом делу конференције, јер их све и није знао, даље прецизира да му је познато како су делегати на златиборској конференцији били Милан Радовановић и Лукић, док су крагујевачку партијску организацију присутну тек на београдском делу представљали Миодраг – Бата Јовановић и Лазар Лилић, а „Окружни комитет Лесковца Сергије Димитријевић”,⁷⁶ поново употребљава ову формулацију.

У изјави коју је Лазар Лилић дао о партијско–политичком раду С. Димитријевића, поред осталог пише да је у јесен 1934. године, по налогу Благоја Паровића, члана Полит Бироа и опуномоћеника ЦК КПЈ, одржана Покрајинска конференција за Србију; и ту Лилић додаје „у вези које је сарађивао и друг Димитријевић”. Из наставка ове изјаве је евидентно да је Лилић видео С. Димитријевића као учесника, што значи и делегата на београдском делу Покрајинске конференције.⁷⁷

Додајемо овде да о броју делегата на конференцији пише и С. Димитријевић. Према њему, конференцији је поред Л. Лилића, Т. Вујасиновића и групе од 9 – 10 делегата из партијских организација, у име ЦК учествовао један јако мршав човек. У даљем опису стоји да је био малог раста, те да је имао око 40 година и да је носио гуми мантил.

У покушају да ближе одреди тог делегата ЦК, Димитријевић се позива на Вујасиновића и његово помињање партијског инструктора

Параћина и Ћуприје”. – С. Димитријевић, Партија и СКОЈ у Лесковцу, стр. 39, напомена 71. Према каснијим казивањима С. Димитријевић на IV партијској конференцији за Србију, није било представника источне Србије, из Зајечара, Бора, нити из Пожаревца, из Смедерева; а није их било ни из југоисточног дела Србије, то јест из Ниша, Алексинца, Питота; што се тиче јужне Србије: Врања, Лесковца, Власотинца и др. тај је крај представљао Димитријевић.

76 Тодор Вујасиновић, Мучне године, стр. 82.

77 Писана изјава Лазара Лилића, службеника Државног секретаријата за иностранс послове, дата 1955. године.

са више илегалних имена: Јова, Миле, Радоје, Човек, док га је Паровић звао Ворак.⁷⁸

По подацима које је Л. Лилић дао Димитријевићу, то је био Мехо Курто, на што аутор „Партије и СКОЈА у Лесковцу” обазриво додаје да је то несигурно.

Из подробнијих разговора које смо имали са С. Димитријевићем о овој конференцији, сазнајемо да њему нико није рекао да ће се одржати конференција, а о дневном реду није могло бити ни помена. Јер то су били илегални услови када су припреме вршене у најстрожијој конспирацији. Није се смело допустити да нико падне у руке полиције, пошто би угрозио рад целе конференције. Тада му је речено, објашњава нам Димитријевић, о доласку на договор, да се поразговара, посаветује. Нико није ни поменуо „конференцију”.

– Мене воде на неки састанак и договор, сећа се Димитријевић, треба нешто да се посаветујемо... Човек се у тим условима ни сам не распитује много. Нисам имао никаквих упутстава и директива од Благоја Николића о чему треба да говорим. Зна се да човек у таквим приликама износи искуства из свог партијског рада и деловања, ту на лицу места, без икаквих припрема, застаје, па понавља – Воде ме једноставно на неки састанак, а где ће бити, појма немам. Наједаред, тамо где су ме довели затекнем читаву групу људи...

Промишљајући све то што је претходило конференцији, Димитријевић не искључује могућност да је Благоје Николић као члан ЦК КПЈ знао да ће се Подржати партијска конференција, истичући да сам о томе ништа није знао. – Можда ми је у неком ранијем сусрету, пре конференције, говорио о неком тада присутном проблему из партијског рада, јер разговарали смо, размењивали мишљења, и он је знао моја становишта о сваком од важнијих питања; али о Конференцији није било речи, поново подвлачи, као што није било говора о неким бројчаним, квантитативним подацима и информацијама⁷⁹

Питамо га при том: да ли сте знали да сте били делегат?

– Знао сам да сам делегат! Пошто сам у свим претходним контактима представљао Окружни комитет Лесковца ја сам и наступао у име

---

78 Присећајући се имена учесника другог дела конференције Т. Вујасиновић пише: „Прикуљајући податке за ове записе покушао сам да угврдим ко је био партијски инструктор Јова. Иако сам распитивао многе, нисам успео да сазнам. Можда је разлог у томе што је он био човек који је имао највише илегалних имена (Јова, Човек, Радоје, Миле, Ворак)”. – Т. Вујасиновић, Мунџиче године, стр. 82.

79 Рукописне белешке Н. Цветковића, Хвар, 2. II 1987. – Ауторизовано С. Димитријевић.

Окружног комитета, иако то нисам изричито декларисао, али су људи из руководства то знали...

Може се претпостављати да је Б. Николић као члан ЦК у то време имао контакте са Благојем Паровићем и да је он тада непосредно, или преко одређене поруке, предложио С. Димитријевића за делегата, IV конференције, дајући му и одговарајуће овлашћење. А постоји још једна могућност да је после успостављања партијских веза неко из вишег партијског руководства дошао у Лесковац и можда преко Сергијевог оца Милана успоставио везу са Б. Николићем, када је договорено да Сергије буде делегат Окружног комитета Лесковац на поменутој партијској конференцији.⁸⁰

Према мемоарским записима С. Димитријевића, на конференцију га је одвео Лазар Лилић. Он је Лилића сачекао у посластичарници „Пеливан” која се налази у Душановој улици, па су онда заједно кренули ка улици Браће Југовића. Делегате су једног по једног на конференцију доводили Л. Лилић и Миодраг Јовановић, који су и били задужени да обезбеде и припреме просторију.⁸¹

У једном делу записа о Покрајинској партијској конференцији Л. Лилић пише о прихватању и врло оригиналном распознавању делегата. Делегати који су долазили на конференцију поседовали су одговарајуће знаке распознавања: из десног џепа од сакоа вирио им је врх одређене легалне брошуре. Дупликат те исте брошуре имао је код себе друг који је био задужен за прихватање.⁸² За различита места и брошуре су биле различите. У заказано време, делегат је долазио у Пеливанову посластичарницу (...), на тргу код Кнез–Михајловог споменика, или пред Народно позориште”.⁸³

---

80 Рукописне белешке Н. Цветковића, Хвар, 3. II 1987. – Ауторизовао С. Димитријевић.

81 Т. Вујасиновић, Мучне године, стр. 76.

82 Л. Лилић, Запис са гранитне плоче – У отменом салону, Политика, 24. XII 1982.

83 Чини се да овај део помало литерарног писања Л. Лилића не одговара у свему правом стању ствари. Јер скоро све другове које је требало да доведе до места одржавања конференције он је већ добро познавао, пошто им је као активиста у техници доносио и предавао партијски материјал. Такав је случај на пример са С. Димитријевићем па за њега и није било потребно да носи брошуру у џепу. Може се претпоставити да је слично било и са делегатима из Шапца и Ваљева, који су или већ имали непосредну везу са организаторима конференције, или су пак повезани преко људи који су одржавали везу са помнугим партијским организацијама. Ако се има у виду да се конференција одржавала у сложеним условима илегалног рада, онда је одиста мало вероватно да се препознавање делегата и учесника конференције догађало преко брошура што су вириле из џепа, иако је то занимљива литерарна појединост.

Даље, Лилић описује Миодрага Бату Јовановића, који је, како истиче, имао крупан удео у припреми конференције, како обилази Пеливанову посластичарницу и открива делегате. Неким делегатима тај човек кицошког изгледа будио је неверицу и подозрење, али је то све вероватно било део смишљеног плана.

Конференција је одржана у кројачкој радионици Драгослава Марковића, која се налазила у партеру приземне зграде у улици Браће Југовића број 13, у непосредној близини Народног позоришта, и у истој улици где је била злогласна Главњача. Просторија радионица је из конспиративних разлога била преуређена како је касније нико од делегата не би могао препознати.⁸⁴

Сећајући се тока и садржаја рада ове конференције С. Димитријевић пише да је учествовао у дискусији по двама тачкама, полазећи од искуства лесковачке партијске организације и од својих сазнања о раду на терену. При том је међу првима говорио о деструктивној активности Симе Марковића и његове фракционашке групе, а потом и о уласку лесковачких комуниста и радника у Урсове синдикате.

„Знајући да је група С. Марковића покушавала да се повеже са организацијама у провинцији представљајући се као партијско руководство, тражио сам да централно партијско руководство третира С. Марковића као велику сметњу за обнову партијских веза и организација и одстрани га из земље, пребацујући га у Совјетски Савез. То сам сматрао као једини начин да се спречи његово даље интригирање против Партије”.⁸⁵

Осврнимо се узгред на писање С. Димитријевића о везама између групе С. Марковића и Лесковца, у оквиру студијско-мемоарског прилога „Партија и Ској у Лесковцу”...

Димитријевић је из непосредних контаката са Б. Николићем сазнао да је Окружни комитет у Лесковцу 1931. године успоставио везу „са некаквим назови партијским руководством у Београду”. Али одмах пошто су запазили да то није права партијска веза, већ веза са фракционашком групом Симе Марковића, одмах су је прекинули и „читаве две године остали без икакве везе” – пише дословце Димитријевић.

---

84 У својим сећањима на IV партијску конференцију С. Димитријевић пише: „Касније, после рата, сазнао сам од Л. Лилића да је фирма била скинута, читав облик ове радионице и распоред намештаја у њој измењен, а она преправљена у гостинску собу, да је неко од делегата не би могао препознати у случају хапшења и увиђаја.” – С. Димитријевић, Партија и Ској у Лесковцу, стр. 38.

85 Ибид., стр. 39.

позивајући се на информацију коју је добио од Николића у време повезивања са њим.⁸⁶

Међутим, Димитријевић не остаје само на тим мемоарским указивањима, већ их у складу са својом методологијом и истраживачким настојањима поткрепљује и занимљивим архивским изворима. Тако наводи извештај Стевана Лилића, који је непосредно био везан за С. Марковића и емигрирао ујесен 1932. године, износећи податке о стању у Србији, поднете централном комитету КПЈ. У том извештају се, према Димитријевићу, каже: „У Лесковцу материјал је добијала некадашња партијска организација (др. а; друг б., и друго). Она је даље слала за Врање, Власотинце, Владичин Хан”.⁸⁷

У даљим архивским истраживањима Димитријевић је запазио да у примедбама Јадранског (Рајка Јовановића) учињеним поводом извештаја С. Лилића, почетком 1933. године пише о томе како је група Симе Марковића користила провалу партијске организације у Београду (Ивић) ради „повезивања с партијским организацијама у унутрашњости, осталим моментално без везе са централом”. Своје тврдње о деловању групе С. Марковић, настојањима да се повеже са партијским организацијама, као и писање о њиховој обнови, Димитријевић поткрепљује и одговарајућим архивским документима. „Активизација вођа групе и долази тек у лето 1931. када (рад друга Ивића) Партија почиње да обнавља своје организације”.⁸⁸ У сличном настојању наводи и део циркуларног писма бр. 1 ЦК КПЈ од јуна 1933. „Један део спонтано обновљених комунистичких група у Србији, које су показале да су вољне да раде и које су спремне да спроводе у живот политику наше партије, тражећи везу са ЦК партије и не могавши да је у садашњим условима нађу, наишле су на бр. 1 (С. Д.: Сима Марковић), који је 1929. год. био искључен из партије.”⁸⁹

Анализирајући и целовитије истражујући то одржавање партијских веза између групе С. Марковића, тј. Љубе Радовановића и лесковачке партијске организације у 1931. години, Димитријевић је обавио подрбан разговор са Иваном Грбићем, који је после суђења у једном од београдских комунистичких процеса и одлежане казне у Забели, био протеран у Лесковац. У Лесковцу му је тада живела мајка, која је иначе

---

86 Ибид., стр. 15.

87 Извештај – аутобиографија С. Лилића, датирана Беч, 26. новембар 1932. – АРПЈ, фонд КИ, 1932/164, стр. 9.

88 АРПЈ, фонд КИ, 1933/60.

89 АРПЈ, фонд КИ, 1933/157, стр. 3–4.

била Лесковчанка, па је он остао у овом граду од јуна 1931. до краја 1932. По Грбићевим изгледа не у свему поузданим сећањима, тада је припадао лесковачкој партијској организацији. На основу тих недовољно прецизних сећања они су дошли до заједничког закључка „да није искључено да је ту везу са Београдом у то време успоставио И. Грбић или Б. Горуновић. Сем И. Грбића имао је везе са групом око С. Марковића, са самим С. Марковићем, његовим сестрићем Војом Петровићем, Душаном Ђорђевићем и Љубом Радовановићем”.⁹⁰

О успешном и самосталном раду лесковачке партијске организације у периоду прекида партијских веза, Димитријевић пише, поред осталог, и на основу аутентичног сведочења Т. Вујасиновића, организационог секретара Покрајинског комитета, у књизи „Мучне године”. Према Вујасиновићевим речима лесковачка и крагујевачка партијска организација дуго су самоиницијативно радиле пре но што су повезане са Покрајинским комитетом. Он даље истиче да је лесковачка партијска организација била међу ретким у земљи која није разбијена под притиском диктатуре „и која је непрекидно радила без обзира што је остала без веза све док је нисмо ми повезали”.⁹¹ То доиста може да служи на част њеним члановима и руководству.

У даљем писању о радикалном кидању веза са фракционашком групом С. Марковића, Димитријевић подвлачи да је то урађено под руководством Б. Николића, додајући да је то имало знатног утицаја на даљи рад и развитак лесковачке партијске и скојевске организације.

У хварским разговорима са С. Димитријевићем распитујемо се управо о тој одлучности Б. Николића у радикалном кидању са С. Марковићем.

Он нам говори о Николићевом учешћу у раду IV конгреса КП Југославије у Дрездену на коме је темељно претресано ово питање и осуђена фракционашка активност групе С. Марковића. Том приликом се овај искусни партијски радник подробније упознао са читавом овом проблематиком и изградио свој став који је у свему доследно и у складу са партијском политиком спровео.

При крају „Историје Лесковца и околине (1918–1928)” С. Димитријевић документовано пише о IV конгресу КПЈ и учешћу Б. Николића на њему.⁹² На конгресу је након реферата Ф. Филипковића и плодне

---

90 С. Димитријевић, Партија и Ској у Лесковцу, стр. 15–16.

91 Т. Вујасиновић, Мучне године, стр. 58–59.

92 Лесковац, 1983, стр. 628–639.

дводневне дискусије, уз учешће готово свих делегата донета „Резолуција о унутрашње–партијским односима” (документ 5) која је осудила цепачку делатност групе друга 1 (С. Марковића). Према Извештају о Четвртом конгресу КПЈ, С. Марковић је „признао своју грешку и грешку своје групе и обратио се својим присталицама писмом у коме тражи безусловну покорност одлукама партије и враћање у партијску организацију”.⁹³

Према поузданом сведочењу С. Димитријевића у раздобљу од 1933–1934. године у Лесковцу није било присталица С. Марковића, нити је постојао проблем фракционаштва као унутар партијски проблем. Вероватно захваљујући у великој мери деловању Б. Николића и руководећег партијског језгра, комунисти су „прихватили постојеће партијско руководство и партијско разјашњавање случаја С. Марковић, без икакве резерве.” А они комунисти који су се повукли и пасивизирали нису представљали никакву фракцију, нити су заступали негаторски и ликвидаторски став у односу према илегалном раду партије, како је то иначе било у неким другим срединама.⁹⁴

Приликом читавања овог текста и ауторизовања појединих исказа С. Димитријевић као сведок и активни учесник у партијско–политичком животу тога времена, поново подвлачи да је у својој дискусији на IV конференцији КПЈ за Србију (београдски део), захтевао да партијски врх и руководство, на случај С. Марковића и на фракционашку делатност његове групе, гледају као на сметњу у обнови и стварању нових партијских и скојевских организација. Јер његова разбијачка делатност наноси велике штете Партији и њеном јединству у новим условима класно–политичке борбе.

– Слична искуства изнео је и делегат из Крагујевца, додаје па закључује. – Читава елиминација и одстрањивање С. Марковића проистекла је из мог конкретизованог образложења да је партијска организација из Лесковца, чим је установила да су успостављене везе са групом С. Марковића, одмах прекинула та веза, доследно се придржавајући и спроводећи одлуке IV конгреса КПЈ. Лесковачка партијска организација је тада наставила да ради без веза са партијским центром, али на основу класних начела и већ постојеће борбене традиције и богатог искуства радничког покрета нашег краја.

---

93 Извештај о Четвртом конгресу КПЈ. – АЦК СКЈ, КИ 1928/179.

94 С. Димитријевић, Партија и Ској у Лесковцу, стр. 16.

Прелиставајући своју студију „Партија и Ској у Лесковцу”, коју приликом оваквих разговора увек има при руци, С. Димитријевић резимира:

– Лесковачка партијска организација и Б. Николић су 1931. године нормално затражили везу са партијским центром, са Покрајинским комитетом. И преко Ивана Грбића, или Буде Горуновића, који је, такође, био у комуникацији са Симом Марковићем, добија везу са овом групом. Али, одмах пошто су у Окружном комитету утврдили да је то веза са групом Симе Марковића, и да се неко из те групе представља као Партија, одлучно кидају те везе; јер таква лажна представљања нису могла да прођу код Благоја Николића, старог „чекисте” и раде по своме, држећи се основног курса, линије и програма партије. А на IV партијској конференцији за Србију, ја не износим нека апстрактна сазнања, него стварна искуства те партијске организације и средине са којом сам живео, која ми је била блиска, добро позната. Ту нисам имао шта да припремам, говорио сам просто и једноставно оно што сам знао, оно што је било искуство те партијске организације, те средине и њених кадрова.⁹⁵

Тодор Вујасиновић сећајући се овог дела дискусије С. Димитријевића, подвлачи да је тражио „да ЦК повуче Симу у иностранство, јер док год буде у земљи, он ће бити у стању да вара партију и уноси извесну забуну.” Након ових оштрих и децидираних формулација Вујасиновић додаје, да се то уосталом подударало са мерама и настојањима које је Благоје Паровић почео да спроводи.⁹⁶

Обратимо укратко пажњу како се резолуција другог дела IV партијске конференције за Србију односила према ставовима и предлозима С. Димитријевића?

После првог става у коме се подвлачи да чланство у целости усваја политичку линију ЦК и КПЈ и изражава пуно поверење према водећем колективу, у завршном, петом ставу говори се о фракционашкој групи Симе Марковића. Ту се у складу са гледиштима за која се залагао и С. Димитријевић, истиче да се „питање друга бр. 10. (С. Марковића) препушта што бржем решењу ЦК и Ки, јер чланство има нео-

---

95 Рукописне белешке Н. Цветковића, Хвар, 31. I 1987. Ауторизовао С. Димитријевић.

96 Т. Вујасиновић, Мучне године, стр. 78.

Л. Лилић пак, истичући да је Т. Вујасиновић забележио сећања која су у свему сагласна са подацима у сачуваним документима о Конференцији, дословце преузима и препише горе наведени текст. – Л. Лилић, Запис са гранитне плоче – Неограничено поверење, Политика, 25. XII 1982.

граничено поверење да ће ови форуми у решавању овог питања бити руковођени интересима пролетаријата у вези правилног решења и окупљања свих снага на корист партије. Чланство сматра да Партија треба да омогући бр. 10 што брже постављање његовог питања и излазака пред меродавне форуме.”

Нагласимо да је у складу са закључцима IV партијске конференције Сима Марковић 1935. године био упућен у емиграцију.

Пишући о дискусијама и расправама на београдском делу конференције Тодор Вујасиновић истиче улогу Лазара Лилића који је благовремено уочио опасност да се разматрањима о чему треба да пише партијска штампа, могло да дође до пренагљених закључака и до отупљивања борбе против фракционашке групе Симе Марковића. Лилић је тада, због непосредних контаката са Б. Паровићем, више од других био у току са настојањима и предузетим мерама у вези са Марковићем а на основу директива ЦК и КИ. Захваљујући његовом излагању и интервенцијама, према Вујасиновићу, постигнута је пуна међусобна сагласност међу делегатима и дата подршка линији руководства Партије, уз захтеве да ЦК КПЈ и Коминтерна дефинитивно и што хитније реше то питање.

Имајући у виду богата и разноврсна искуства Косте Стаменковића из рада и деловања у синдикатима и другим масовним културно–уметничким и спортским организацијама („Абрашевић”, „Дубочица”), са којим је сарађивао, као и своје праћење, проучавање и промишљање појединих акција у синдикалном покрету.⁹⁷ С. Димитријевић се залагао за целовитију концепцијску промену односа КПЈ према постојећим синдикалним организацијама. При том је указивао на конкретна позитивна искуства у вези са уласком лево оријентисаних лесковачких радника и комуниста у Урсове синдикате, што је било у складу са већ прихваћеном партијском политиком уласка у реформистичке синдикате.

У својој дискусији на овој партијској конференцији Димитријевић се свесрдно ангажовао за укључивање симпатизера и свих напредних снага у месне организације Уједињеног радничког синдикалног савеза Југославије и поред реформистичког руководства, као и за активно преузимање и освајање локалних синдикалних организација од кому-

---

97 Током студија на Правном факултету у Београду С. Димитријевић се интересовао за штрајкове и штрајкашке акције које је марљиво проучавао водећи рачуна о штрајковима у Лесковцу. На основу тих обимних личних истраживања написао је и обухваћан семинарски рад на ову тему.

ниста.⁹⁸ Ови његови предлози нису остали без одјека, већ су су били прихваћени и подржани нарочито од појединаца из редова радника што су као делегати присуствовали покрајинској партијској конференцији. Значајно је да је Конференција у свему подржала ово залагање и иницијативу која се темељила на конкретном искуству из рада партијских и синдикалних организација са југа Србије и која је била у складу са директивним чланком Чолића објављеног у „Комунисту”. Тај општеприхваћени партијски став према деловању синдиката у новим условима политичке борбе нашао је своје место у закључцима и резолуцијама ове покрајинске конференције. Нагласимо да је у другом ставу поменуте резолуције дословце записано: „2. Чланство одобрава нову политичко–синдикалну линију ЦК и у целости је примењује”.⁹⁹ У наставку се говори о потреби стварања одговарајуће популарне синдикалне литературе, која би ваљано послужила за рад у синдикалним новинама.

У једном од каснијих хварских разговора са С. Димитријевићем вратили смо се на ово сложено питање уласка у реформистичке синдикате и на мотиве и разлоге да о томе подробније говори на IV конференцији КПЈ за Србију (београдски део). Тада нам је Димитријевић говорио о великом значају партијско–политичког деловања у синдикалним организацијама, истичући у томе огромну улогу Косте Стаменковића као вође и масовика. К. Стаменковић, и сам најамни радник у Млину Стојиљковић, одржавао је присне сарадничке контакте са бројним радницима и члановима синдикалних управа и руководиоцима група. На овом пољу политички је радио вероватно уз пуну сагласност и осталих чланова ужег руководства и то знатно пре

---

98 У студијско– мемоарском тексту „Партија и Ској у Лесковцу” С. Димитријевић, сећајући се ове конференције, пише у првом лицу поред осталог и ово “... борно сам се за улазак свих комунистичких симпатизера у постојеће месне организације Уједињеног радничког синдикалног савеза Југославије (УРССЈ) упркос његовог реформистичког руководства, за фактичко преузимање локалних синдикалних организација (пододбора, подружница, месних група, и месних међуструковних синдикалних већа) од стране комуниста. За овај предлог јако се залагао и један од радничких делегата, чије ми се иступање посебно свидело” (стр. 39).

99 Текст Одлука другог дела срб. конференције (IV партијске конференције) у брошури „Шта и како да се ради”, бр. 5, 1935, стр. 17. – АРПЈ, Корпора delicta. 11106. Прешт ампиано и у књизи Т. Вујасиновића, Мучне године, стр. 80–81. С. Димитријевић пишући о улози и деловању Косте Стаменковића у синдикалном покрету Лесковца, такође наводи поменути став. – С. Димитријевић, Улога Косте Стаменковића у синдикалном покрету Лесковца, Лесковачки зборник, XXIV, 1984, стр. 45.

успостављања веза са Покрајинским комитетом, да би пунији размах уследио после повезивања.

Из Димитријевићевог казивања и писања сазнајемо да је до промене политичког курса према уласку у реформистичке синдикате дошло 1932. године на иницијативу ЦК КПЈ Југославије. Међутим, Лесковачко партијско руководство, полазећи од борбе класно–политичке процене ситуације и потребе чвршћег утемељивања међу радништвом, започело је акције на оживљавању рада међу синдикално организованим радницима, пре него ли што су директиве и упутства стигла из руководећег партијског центра. Још одмах након одлучног раскида са фракционашком групом С. Марковића, а поготову током 1932. и 1933. Коста Стаменковић и окружно партијско руководство непосредније ради на повезивању са радницима и појединим њиховим вођама у оквиру реформистичких синдиката, одступајући од критичког одбацивања и бојкотовања, уз укључивање својих кадрова. „Оваква политика произишла је из једног реалистичкијег приступа овом питању, потпуно независно од првих измена партијске политике о којој месно партијско руководство, услед одсуства партијских веза није ни било обавештено” – пише дословце С. Димитријевић.

Према Димитријевићевом казивању. Коста Стаменковић је, уз подршку чланова најужег партијског руководства, пре свих отпочео своју делатност у правцу смелог продора и кадровског инфилтрирања у синдикалним организацијама, имајући у виду нужност стварања основа и упоришта за партијско деловање међу радништвом. При том, он је, заједно са својим саборцима, полазио од класно–политичког става о ширењу кадровске основе партијског рада у масовним радничким организацијама, од личних делатно–политичких сазнања, али и од познавања и промишљања искуства из југословенског и међународног радничког покрета. И можда је баш захваљујући тој одлучној самоиницијативности, делатној предузимљивости, и дубљем разумевању конкретне ситуације, читав тај процес текао динамичније, са више резултата и уз знатно предњачење у односу на друге средине које су евентуално ишчекивале одговарајуће директиве.

– Те смеле промене партијске политике према реформистичким синдикатима у Лесковцу су се догодиле много пре него ли што их је ЦК КПЈ инаугурисао, каже С. Димитријевић, и то зато што је руководећа партијска тројка у Окружном комитету градила своју политику полазећи од конкретне праксе, поузданих класних начела, датих услова, и реалних потреба јачања и развијања партијске базе и

одговарајућих снажних упоришта. А директиве и информације о измени те политике односа према реформистичким синдикатима, споро су стизале до партијске базе, поред осталог и због отпора који су се јављали код неких старијих кадрова, па је те отпоре требало ломити и савладавати. У Лесковцу је раније дошло до тих промена него ли у другим местима Србије, управо због добре и промишљене процене односа снага, као и због одлучне самоницијативности. То је био један од разлога што сам на београдској конференцији говорио о изворним искуствима лес-ковачке партијске организације.

Прелиставајући своју студију „Партија и СКОЈ у Лесковцу” Димитријевић нам говори о отпору старијих радника, комунистички оријентисаних припадника Независних синдиката, који су теже мењали своје односе према противничким реформистичким организацијама. Присталице Независних синдиката су давале отпор новом курсу, подвлачи Димитријевић. Тај отпор конзервативаца који су се супротстављали промени партијске политике према реформистичким синдикатима морао се савладавати и поред тешкоћа и извесног неразумевања нових стремљења.

Али се тај однос у Србији почео да мења после публикавања чланка „Комунисти у синдикате”, који је објављен у другом броју партијског листа „Комунист”, фебруара 1934. године. Став КПЈ према синдикалном питању најбоље се види управо из тог чланка, па су га многи примили као директивни позив за улазак и продор у синдикалне организације.

Чланак је написао Д. Чолић, сећа се Димитријевић, казивања овог партијског радника. А написао га је под утицајем и сугестијама Благоја Паровића, који га је прочитао и сагласио се са њим пре објављивања. Овај Чолићев чланак је подстицао и покретао на стварање револуционарне синдикалне опозиције у реформистичким синдикатима. Из њега Димитријевић наводи следеће програмске ставове и позиве: „Самостално без и против воље реформистичких вођа покретати, организовати и водити свакодневне борбе радника у предузећима” стварати „јединствени револуционарни фронт радничке класе” и то на основама „заједничке борбе свих радника”.¹⁰⁰

– Тај Чолићев чланак „Комунисти у синдикате” објављен је у фебруару 1934. године, каже Димитријевић, и многи у Србији тек су тада почели да раде на томе, док су процеси продора у синдикате у

---

100 С. Димитријевић, Партија и СКОЈ у Лесковцу, стр. 26.

Лесковцу отпочели много раније, још 1932. године, а у 1933. години је већ било и виднијих резултата. Зато је и било потребно да о томе говорим на IV партијској конференцији за Србију, преносећи конкретна искуства из рада лесковачке партијске организације, која није само одлучно раскинула са фракционашком групом С. Марковића него је пре других преоријентисала своју политику према синдикатима, стварајући јединствен класно–револуционарни фронт.¹⁰¹

Распитујемо се код Димитријевића за изворишта тих тачних процена, далековидих сагледања? А он нам говори о политичкој изграђености, о развијеном класном осећању и истанчаном класном инстинкту тадашњег лесковачког руководства, које се у своме раду оријентисало не само према познавању ситуације у својој средини, у својој земљи, него и према светским токовима и кретањима које су пратили и познавали. Они су набављали штампу, читали литературу и били су широко информисани и добро упућени у сва друштвена кретања. Уз то, веома су добро познавали дух и суштину напредног радничког покрета, марксистичко гледање на проблеме револуционарног развоја и политичке борбе.

Нека од њихових гледања на ову политику према синдикатима и синдикалном организовању била су у супротности са одлукама VI конгреса Коминтерне, али су они у конципирању те политике полазили од реалистичког сагледања конкретних услова и ситуација, имајући увек у виду класна полазишта и позиције. А поред свега тога, одликовала их је самоиницијативност и лична предузимљивост, и то на основу ваљаног промишљања сваког потеза и смелости у деловању и непосредном ангажовању, каже Димитријевић, анализирајући те особености. И ту додаје да је о том пионирском захвату лесковачке партијске организације и о продору лево оријентисаних радника у Урсове синдикате, детаљније писао у раду о деловању Косте Стаменковића у синдикалном покрету Лесковца.¹⁰²

Из овог хварског разговора са С. Димитријевићем сазнајемо да лесковачка партијска организација, посебно њено трочлано руководство, не само што је успело да одржи континуитет свог рада и деловања и онда када није имало везу са партијским центром, него је нашло снаге и за смели раскид са групом Симе Марковића, као што је изворно и

---

101 Рукописне белешке Н. Цветковића, Хвар, 1. II 1987. година. – Ауторизовао С. Димитријевић.

102 С. Димитријевић, Улога Косте Стаменковића у синдикалном покрету Лесковца. Лесковачки зборник, 1984, XXIV, стр. 41–57.

самоиницијативно мењало партијску политику према синдикалним организацијама и радило на стварању сеоских партијских организација, пре других у Србији, и то захваљујући искусним револуционарним кадровима који су чинили Окружни комитет.

Осврћући се целовитије на рад београдског дела Покрајинске конференције за Србију С. Димитријевић пише да је она оштро критиковала ставове партијских руководстава о питању општинских избора, у првом реду апстиненцију. Ту додаје да је истовремено „тражено прихватање политике Народног фронта, расправљано питање јачања рада на селу и у војсци и изношени примери успешног стварања сеоских партијских организација”.¹⁰³ А онда сазнајемо да је Димитријевић имао и краћу интервенцију по питању већ поменуте политике Народног фронта. Ту чињеницу недвосмислено потврђује његово још раније свестрано интересовање за Народни фронт, као и богато искуство из народнофронтовског деловања у оквиру напредног студентског покрета на Београдском универзитету, који је предњачио у овом смислу. Уједињујући у студентским опозиционим борбама све напредне елементе у сукобу са режимском политиком, па чак и против универзитетских власти. Карактеристично је да је Димитријевић као студент редовно пратио напредни француски недељни лист „Лу” који је детаљно обавештавао о Народном фронту у Француској. Тако је из овог листа сазнавао више тога о међународним искуствима Народног фронта. (Основне податке за чланак о Совјетској Кини, објављен у „Недељним новинама”¹⁰⁴ нашао је у овом листу, пошто се о томе није писало код нас. Он је чак одатле превео и неке чланке за напредни лесковачки лист, на пример напис Гвида Миглиољија иначе учесника Бриселске конференције против рата и фашизма). То праћење и добро познавање духа и суштине политике Народног фронта омогућило је да Димитријевић касније, 1935. у Паризу, одржи неколико предавања на ту тему, која је онда доминирала, што потврђује и сачувани списак тих предавања.¹⁰⁵

У разговорима о напредном студентском покрету на Београдском универзитету Димитријевић у неколико махова подвлачи да је тај покрет младих интелектуалаца био у много чему народнофронтовски оријентисан.

---

103 С. Димитријевић, Партија и Ској у Лесковцу, стр. 39.

104 С. Димитријевић, Совјетска Кина, Недељне новине, 15. VII 1934, II, 28.

105 Извештај о раду централне подсекције АРПЈ, Фонд КИ, 1936./142.

– Шта је Акциони одбор студената из лета 1934. године, ако не својеврсни Народни фронт, који је обухватао углавном све нефашистичке организације, изузев ЈАК–а. Прихватајући оно што је прогресивно у међународном покрету ми смо фактички међу студентима створили Народни фронт.¹⁰⁶

И доиста, највећи број политичко–опозиционих акција на Београдском универзитету, а посебно борба против диктатуре, имала је народнофронтовски карактер, јер су се на тој платформи отпора диктатуре и режимској политици ујединиле скоро све снаге, па су у студентским демонстрацијама и другим сличним акцијама учествовали студенти различите политичке оријентације и опредељености.¹⁰⁷

Из Димитријевићевог мемоарског писања се види да је на конференцији изнео и извесна своја искуства у стварању сеоских партијских организација. Он који је поникао у снажној и доста бројној лесковачкој партијској организацији, а развијао се у крилу илегалног студентског покрета у Београду, са богатим искуством у формирању бројних скојевских организација у Лесковцу и илегалних студентских комунистичких група у Београду, вођен и усмераван од прекаљених револуционара Благоја Николића и Косте Стаменковића, у лето 1934. године створио је и једно време врло успешно водио сеоске партијске организације у Вучју,¹⁰⁸ а убрзо потом и Чукљенику.¹⁰⁹ Нагласимо да су то биле прве сеоске партијске организације у лесковачком крају, а вероватно и у јужној Србији, јер након шестојануарске диктатуре појављује се само једна партијска организација у селу Х код Пожеге.

У овим добро оформљеним партијским организацијама чланови су систематски упознавани са развојем, циљевима и задацима радничког

---

106 Рукописне белешке Н. Цвекловића, Хвар, 2. II 1987. – Ауторизовао С. Димитријевић.

107 Милица Дамњановић, у књизи „Напредни студентски покрет...” помиње Василија Милића, позивајући се управо на С. Димитријевића. Многима је чудно ово Димитријевићево указивање на В. Милића, јер он није био комунистички оријентисан, али је упркос свом припадању демократском омладинском покрету, према казивању С. Димитријевића, активно суделовао у демонстрацијама против диктатуре.

108 Чланови партијске организације у Вучју били су: Светозар Крстић, Стеван Антић, столарски радник, Љупча Станковић, столарски радник, Блашко Миланковић, фабрички радник и Душан Јовановић, молерски радник.

109 У састав друге партијске групе у Чукљенику, улазили су: Стојан Илић Цонка, земљорадник, као „главни”, потом Светозар Илић Токс, земљорадник и Стојан Митић, бакалин. – С. Димитријевић. Партија и Ској у Лесковцу, стр. 33–34.

покрета, са неким питањима стратегије и тактике, основама класне борбе, као и са видовима, облицима и методама партијско–политичког деловања у илегалним условима. На састанцима тих организација, према сведочењу њених чланова, прорађивана је партијско–политичка литература, (партијске брошуре, „Пролетер” и сл.), а изучавана су и тумачена и поједина дела класика марксизма–лењинизма, примерена условима рада на селу, као што је на пример Лењиново „Аграрно питање”, уз указивање на глобалну поделу света на капиталистички и социјалистички део, према Хорјабиновим „Основама економске географије света”, као и поједина питања из домена политичке економије (основни појмови).

Поред идејног изграђивања и упознавања са партијском политиком, актуелним друштвеним токовима и кретањима, кроз дискусије и анализу појединих конкретних примера експлоатације у текстилној фабрици у Вучју и преко најамног рада на сеоским имањима, у оквиру рада сеоске партијске организације у Вучју, припремани су и кадрови који би ту благовремено преузели руковођење (Тоза Крстић). Према неким индикацијама те партијске организације, а нарочито њихови поједини политички изграђени чланови, нису биле секташки изоловане и затворене, већ су шире пропагандно–политички деловале у средини, преко повремених састајања са симпатизерима покрета, напреднијим радницима и сељацима, укључујући ту и сеоског учитеља, молерске и друге раднике.

Овде смо шире назначили садржај рада и методе деловања у сеоским партијским организацијама у Вучју и Чукљенику да бисмо у том контексту скренули пажњу и на нека искуства која је С. Димитријевић изложио у својој дискусији на другом, београдском делу Покрајинске партијске конференције. Судаћи према свему ономе што је присутно у изјавама о партијско–политичком раду С. Димитријевића, па о ономе што је сам написао о партијским организацијама у Вучју и Чукљенику, као и на основу неких нових сазнања и прикупљених материјала, можемо рећи да је Димитријевић на тој Конференцији указао на важност појединачног ангажовања и спремност да се човек нађе и делује у одређеној сеоској средини, потом на извесну претходну припрему оних који ће бити укључени у партијске организације и избор руководећих појединаца. По свој прилици он је при том укратко обратио пажњу и на искуства око садржаја и метода идејно–политичког и пропагандног рада у илегалним условима и на шире деловање међу симпатизерима као могућим каснијим члановима партијских организација. У сваком случају Димитријевић је имао богато,

разноврсно и плодотворно искуство у партијско–политичком раду, формирању нових организација, избору чланова и руководећих кадрова, као и у погледу повезивања чувања и одржавања партијских веза, што је на Конференцији могао и убедљиво да пренесе.

Сећајући се учешћа у дискусији и појединих расправа Димитријевић указује на самоиницијативност у постављању питања, на изворност ставова делегата који су произишавали из конкретног из практично–политичког рада на терену, мимо било каквих директива, као и на непосредно стваралачко учешће у формирању партијске политике на самој конференцији, без неких унапред заузетих ставова.

Према овом казивању на београдском делу конференције Димитријевић је говорио о искуствима лесковачке партијске организације, али на основу личних сазнања, непосредног суделовања у одређеним процесима, као и на основу конкретног и практичног увида и познавања ситуације.

– У својој дискусији преносио сам искуства Окружног комитета Лесковца онако како сам их знао и као што сам их у стварности политичког рада и деловања – доживео! Нико ми није давао инструкције или сугестије шта треба да изнесем. То су била моја лична виђења из политичке праксе стварања партијских организација на селу, или скојејских организација у граду. Самоиницијативно сам, у врло оштрој форми поставио питање о фракционашкој групи Симе Марковића на основу тога што сам сасвим поуздано знао да је партијско руководство у Лесковцу прекинуло партијску везу са том групом одмах пошто су видели да то није била права партијска веза, остајући без ње, све док их две године касније нисам повезао са Покрајинским комитетом. Слично је било око залагања за прихватање политике Народног фронта, и око захтева за променом партијске политике према синдикалним организацијама, што сам иначе изучавао у оквиру штрајкашких борби и акција... Тај рад у коме сам учествовао и што сам у детаље знао из праксе и деловања, и кроз непосредно информисање на извору – то је била „директива” политичке стварности и саме праксе, закључује овај део свог казивања.

Димитријевић даље говори о томе како су делегати IV партијске конференције за Србију (београдски део), ту на лицу места заузимали становишта по свим питањима, без икаквих претходних сугестија, упутстава или захтева. Делегати су се ту одмах одређивали према ономе ко је шта говорио, на основу класно–политичког садржаја заузимали становишта, стварали политику.

– Ми ту на конференцији „оформљујемо” политику, како да кажем стваралачки делујемо, преносећи практично и конкретно политичко искуство, а не извештаје или нечије захтеве и директиве. Делегат је у тим уловима био човек који зна све битне процесе, њихову суштину, и стваралачки се одређује, заузима становиште о резолуцији, гласа...¹¹⁰

Ова партијска конференција, према Димитријевићевим речима, била је прилика за стицање одређених искустава и знања, до којих се није могло доћи из партијске штампе и материјала, ни из практично–политичког рада на терену. Слушајући излагање делегата, непосредну размену мишљења, уз живо учешће у расправи и изграђивању политике, Сергије је био у могућности да сучељава представе, да открива различите видове и начине партијског рада и деловања, да уочава разнолике перспективе и оцене, као и пут до изграђивања јединственог става, тражења и налажења најприхватљивијих одлука и решења. То је у много чему употпуњавало и дограђивало његову концепцију и визију класно–политичке борбе на одређеном подручју. Слободно изношење ставова, отворена дискусија, спремност да брани своја уверења, да аргументује становишта, било је не само наук, већ и охрабрење за већу ангажованост и предузимљивост у будућим акцијама. Поготову када се осведочио на какво признање и подршку наилази настојање око стварања нових партијских и скојевских организација, или око народнофронтовских гледања и схватања, која су му била врло блиска.

У настојању да нам дочара ту самосталност у изношењу погледа и заузимању ставова независно од било каквих упутстава и директива, даје нам паралелу са одласком, на Међународну конференцију омладине за мир одржане 29. фебруара и 1. марта 1936. године у Бриселу. Та му је тема била блиска, јер је управо тих дана радио на тексту о учешћу на бриселској конференцији. При том нам указује да му пре одласка у Белгију нико није давао директиве или сугестије о томе шта треба тамо да говори, нити је неко од другова са њим радио на томе.

– Изгледа да је Иво Лола био у другој ситуацији, за њега је неколицина спремала текст који је потом прихваћен на једној седници, каже Димитријевић. Међутим, ја сам из Париза понео готов реферат и нико ми није рекао ни речи о томе, јер сам био у току са свим и имао у малом прсту оно што треба да говорим на бриселској конференцији. Пратио сам ситуацију у земљи, потом збивања у међународном радничком

---

110 Рукописне белешке Н. Цветковића, Хвар, 2. II 1987. – Ауторизовао С. Димитријевић.

покрету и знао став КПЈ према сваком значајнијем питању. Слично је било и у вези са учешћем на београдском делу партијске конференције. Благоје је знао мој став по сваком питању, и када је реч о фракцијској групи С. Марковића, о промени партијске политике према синдикалним организацијама, као и о другим питањима.¹¹¹

Учествујући у дискусији и говорећи на конференцији Димитријевић није помињао називе места, тако да већи број делегата, осим оних из његовог руководства, и није знао о којим градовима је реч.

– На самој конференцији говорим, представљам Окружни комитет Лесковац и југ Србије, али нико не зна да ли је то у питању Ниш, Врање, Лесковац, или можда Бор. То су ти илегални услови рада и конспирација, објашњава нам.

Реално гледајући богата и разноврсна искуства лесковачке партијске организације о којима је С. Димитријевић говорио на овој конференцији, могао је да пренесе само Благоје Николић као секретар Окружног комитета, потом Коста Стаменковић и Влада Ђорђевић као његови чланови, који су имали увид у целокупни рад и све иницијативе, и сам Сергије који је врло детаљно и подробно познавао све око новог партијског продора у синдикате, непосредно радио на успостављању, ширењу и одржавању партијских веза, на стварању нових партијских организација на селу и скојевских у граду.

– Једино што је било ван домета мојих знања, а што је било познато њима као члановима Окружног комитета јесу: партијске групе и партијско чланство на подручју Лесковца и околине, каже Димитријевић у гласној анализи и размишљању. – То око партијског чланства и група било ми је непознато из разумљивих конспиративних разлога, поготову што такав увид и није био потребан. Том приликом могао сам да пренесем и изложим извештај о бројности организација, о облицима и садржају рада, начину деловања оних партијских група које сам лично формирао и са њима био упознат, додаје.

Ако се пажљивије загледа састав и структура учесника IV партијске конференције за Србију (београдски део), запазиће се да су, осим Димитријевића, младог партијског активисте и интелектуалаца, сви остали присутни углавном били радници или партијски функционери. У томе је био скоро изузетан и знатно се разликовао од других. То је, поред осталог, била још једна особеност лесковачке партијске организације која је са поверењем делегирала овог младог интелектуалаца,

---

111 Рукописне белешке Н. Цветковића, Хвар, II 1987. – Ауторизовао С. Димитријевић.

верујући да ће успети ваљано да изложи разnorodна и корисна искуства са југа Србије. За целовитије саопштавање свега тога била је потребна могућност одговарајућег уопштавања и прегледног сажимања уз прецизније назначивање идејних основа тог партијског рада.

Карактеристично је да је С. Димитријевић био једини студент на овој партијској конференцији у Београду, и вероватно један од најмлађих учесника. Међу делегатима није било представника омладинског и студентског покрета, што је још једна њена особеност. Да ли скојевци нису укључивани из неких посебних разлога, можда због партијског рашчишћавања са фракционашком групом Симе Марковића, тешко је сада рећи, без одговарајућих истраживања. Тек, Димитријевић је у својој интервенцији у вези са Народним фронтом говорио и пренео врло подстицајна народнофронтowska искуства напредног илегалног студентског покрета на Београдском универзитету. Та искуства у опозиционом окупљању свих прогресивних снага у борби против режимске политике и власти, била су врло драгоценa за демократско ширење основа комунистичког покрета. Поводом тога што је био једини студент Димитријевић дословце каже:

– На београдском делу IV партијске конференције био сам само ја из студентских редова. Упадљиво је да на њој није било ни представника студентске комунистичке организације која је третирана као скојевска. Ово подвлачим са пуним уверењем, јер да је конференцији присуствовао још неки припадник илегалне студентске комунистичке организације, ја бих га препознао, будући да сам их све знао из студентских опозиционих борби и демонстрација.

Вредно је помена да ни други учесници ове конференције, као ни они који су мемоарски писали о њој, као, на пример, Лазар Лилић, не помињу ни једног студента, ни омладинца, што је чињеница која до сада није довољно уочена. Једино је Т. Вујасиновић, као што смо већ показали, погрешно поменуо Б. Ђуричића, који је, одржавајући партијске везе са Јагодином, вероватно сличну улогу имао у каснијим годинама, као што је то било са Димитријевићем крајем 1934. у односу на Лесковац. – Вујасиновић се хронолошки „пребацује”, убеђено тврди Димитријевић. – Поготову што је изгледа Ђуричић у каснијем периоду имао сличну улогу, као и ја, па се то у сећањима, после неколико деценија, меша и преплиће.¹¹²

---

112 Рукописне белешке Н. Цветковића, Хвар, 3. II 1987. – Ауторизовао С. Димитријевић.

– Може ли се рећи да сте на тој конференцији представљали омладински и студентски покрет, питамо Димитријевића, будући да млади нису били заступљени?

– Не, никако, изричит је у одговору Димитријевић, ја сам делегат Окружног комитета из Лесковца и на Конференцији не представљам омладински и студентски покрет, већ преносим богата и разноврсна искуства тог покрета. Видиш то је суптилна разлика, забележи прецизно, инсистира он.

Питамо Димитријевића да ли је можда Брана Јевремовић који је био у присној вези са студентском организацијом на неки начин подржао његово учешће и у име илегалног студентског комунистичког покрета. Али он енергично одбија такву могућност, подвлачећи поново да је био делегат лесковачке партијске организације коју ју пуноважно представљао, а деловање у илегалној студентској комунистичкој организацији пружало му је прилике да познаје и проблеме младих и њихову народнофронтовску усмереност.

Додајмо овде да није искључена могућност да је С. Димитријевић, плодним учешћем у дискусији по више питања, са ставовима од којих су неки ушли у закључке и резолуцију конференције, те са зналачким казивањима о духу и суштини политике народног фронта, као и са корисним искуствима указивањима на процес стварања сеоских партијских организација на основу конкретне и животворне праксе коју је непосредно познавао, потом теоријским приступом и политичком изграђеношћу, скренуо на себе пажњу Благоја Паровића и других, који ће му касније ставити у задатак и поверити рад на писању брошуре „Искуства партијског рада у Србији и Македонији”.

У трећем ставу резолуције донете на IV конференцији КПЈ за Србију стоји записано. „3. Чланство сматра да је парт. активност и рад ЦК до сада био веома слаб у питању села.” То недвосмислено потврђује да је на конференцији било расправе о овим питањима. С обзиром на проблеме слабе партијске активности на селу, интервенција и дискусија С. Димитријевића о стварању сеоских партијских организација у Вучју и Чуљенику, утолико више добија у значају, као редак и усамљени прилог тој расправи. Напоменимо да се у уводној преамбули резолуције, поред помињања представника ЦК, представника партијских организација, помињу и представници „сеоских организација из Србије”.

На тој конференцији изабран је и нови Покрајински комитет за Србију. У његов састав ушли су Трајко Стаменковић као политички секретар, Тодор Вујасиновић, организациони секретар, и Никола Гру-

ловић, задужен за синдикат. Од три поменута кандидата конференцији, због тешких услова илегалног рада, нису присуствовали ни Т. Стаменковић, ни Н. Груловић, а о кандидатима се гласало без да су помињана њихова лична имена, већ се само говорило о њиховим партијско–политичким особинама и карактеристикама.

Трајко Стаменковић је припадао плејади лесковачких револуционара и истакнутих партијских радника. Прогањан и хапшен због борбене политичке активности, на дужност политичког секретара ПК КПЈ за Србију дошао је после дужег робијања.

Сећајући се Трајковог избора за секретара Покрајинског комитета Димитријевић нам говори о карактеристикама које су истакнуте поводом овог кандидата, а да нико од присутних није могао претпоставити о коме је реч. У тим карактеристикама отприлике се истицало да је у питању „један искусан, поуздан, проверен револуционар”, те да је „теоријски изграђен, са вишегодишњим партијским искуством, у свему сигуран”. При том чак није речено ни да је био на робији, јер би за неког и сам тај податак био индикативан. На основу наведених карактеристика у случају хапшења доиста нико од делегата не би могао рећи о ком се то другу ради. Тако велику опрезност и дубоку конспиративност наметали су тешки услови илегалног рада и бојазан од евентуалних провала и разоткривања којих је било у ранијим годинама.

Према Димитријевићевим речима да су формулације појединих карактеристика биле мало другачије можда би се нешто могло наслутити. На пример, да је речено да је тај друг недавно изашао са робије, могло би се бар нешто претпоставити. Или да је бар прецизније речено да је „интелектуалац”. Овако се није знало да ли је из редова радника, можда намештеника или интелектуалаца. Па чак и да је био присутан на конференцији један број делегата, који су непосредније са њим сарађивали, назрели би да је он партијски секретар.

– Ако смо као делегати на конференцији учествовали у изграђивању и стварању партијске политике, овде око избора руководства, наш удео је био минималан. Да је Трајко Стаменковић био присутан, да је говорио, ми бисмо вероватно њега и сами изабрали. додаје. – Међутим, сазнање о томе ко је наш партијски секретар остаје у ужем руководству Покрајинског комитета и у ЦК КПЈ, док остали делегати, учесници конференције то нису знали.¹¹³

---

113 Рукописне белешке Н. Цветковића, Хвар, 2. II 1987. – Ауторизовао С. Димитријевић.

Уз то, Димитријевић претпоставља да Т. Стаменковић намерно и из разлога могућег препознавања није присуствовао конференцији. А они који су га предложили унапред су знали да ће он бити изабран, док делегати нису имали јаснијих представа за кога се опредељују, осим што су чули да је то искусан и проверени револуционар.

У својим сећањима на конференцију Т. Вујасиновић помиње да је партијски инструктор Јово био изричит у захтеву да се читав посао заврши за два и по сата, и то из конспиративних разлога. Тако је и било, па није остало довољно времена за дискусију и доношење резолуције. „Јово је напустио просторије тачно како је и рекао, нешто пре једанаест часова”, сећа се Вујасиновић.

И Димитријевић се сећа да су се делегати разишли око двадесет три и по, у време када је публика напуштала последње представе у оближњим биоскопима и позоришту. То су учинили зато јер је онда било више света на улицама који се враћао кућама, па је то омогућавало да остану непримећени.

„Велико изненађење представљало је једновремено пролажење истим улицама групе детектива који су се враћали после вечерњих истрага у Главњачи”, пише Димитријевић. И доиста, све је то било веома смело чак и невероватно, али можда баш зато и сасвим безбедно.

Димитријевић је конференцију напустио заједно са радничким делегатом чије му се учешће у дискусији веома допало. Када су приметили групу полицијских детектива, Сергије је предложио да пођу до његовог стана, који је био ту, близу, у Коларчевој улици.

„Са овим другом разговарао сам у мом стану до касно у ноћ. Ујутру је он отишао. После тога никада га нисам срео” – завршава Димитријевић своје сећање.¹¹⁴

Тек много касније, у послератним данима, сазнао је од Л. Лилића да је то био делегат из Краљева, металски радник Милан Радовановић.

Оцењујући IV конференцију КПЈ за Србију Т. Вујасиновић пише да њен златиборски и београдски део чине јединствену целину. Али је ипак овај други део донекле тежишни, пошто су на њему резимирани сви најважнији задаци постављени од стране ЦК. Ту је, како је у резолуцији истакнуто, партијско чланство (односно делегати у име партијског чланства) једногласно и у целости усвојило и стало уз политичку линију Партије и ЦК. Став осуде делатности С. Марковића и његове фракционашке групе, који је тада безрезервно прихваћен,

---

114 С. Димитријевић, *Партија и СКОЈ у Лесковцу*, стр. 40.

имао је велики значај за даљи развој и јачање партијских организација у Србији. „Он је групи број 10 избио из руку и последње уцењивачке адуте и указао да партијске организације у Србији нико више неће моћи да врати на фатални колосек фракционаштва”. По први пут су онда, како истиче Вујасиновић, партијске организације на једном значајном форуму у Србији изнеле свој став о овом сложеном питању и у потпуности усвојиле линију ЦК, што је већ претходно усвојена на IV конгресу КПЈ. Конференција је недвосмислено показала да је партија у Србији у постојећим и партијским везама обухваћеним организацијама успешно пребродила тешкоће фракционашких сукоба, потврђујући да је из кризе после шестојануарске диктатуре изашла обновљена, подмлађена и организационо чвршће повезана.

Гледано у целини конференција је, заједно са мањим акцијама које су јој претходиле, представљала својеврсни континуирани наставак акција против фракционашке групе С. Марковића вођене на IV конгресу ЦК КПЈ. Поред одбацивања фракционаштва и превазилажења старог, она је означила и један нови курс подршке народнофронтоским настојањима који је проистекао из деловања нових, младих партијских кадрова, окренутих масама, из њихових борбених искустава и начина рада у новим, отежаним условима.

У Димитријевићевој оцени конференције још је изразитије подвучен дух кадровске и друге обнове. По њему, у периоду завођења шестојануарске диктатуре, након сурових прогона комуниста и уништења партијских руководстава, као и већине организација у Србији, израсла је и оформила се нова генерација комуниста, ослобођена од ранијих фракцијских сукоба и прегањања, која се заједно са искусним класно оријентисаним радницима из претходног периода (у Лесковцу, Б. Николић, К. Стаменковић, В. Ђорђевић), ангажовала на обнови партијских организација и снажењу комунистичког покрета. Овај став о кадровској и партијској обнови он потврђује наводима из Паровићеве констатације (јули 1934): „Данашњи партијски кадар то су готово у потпуности (99%) нови људи”.

„Четврта партијска конференција за Србију била је завршетак организационе обнове покрета” – закључује Димитријевић. У тој обнови, као и у оживљавању и успостављању партијских веза и стварању нових скојевских организација, посебно место су имали чланови илегалних студентских комунистичких организација на Београдском универзитету.¹¹⁵

---

115 С. Димитријевић, Партија и СКОЈ у Лесковцу, стр. 40. АРПЈ, фонд Ки, 1934/146.

Нагласимо овде да је С. Димитријевић имао значајну улогу управо у тој обнови и одржавању партијских веза на југу Србије, као и у формирању нових скојевских организација и стварању партијских организација на селу.

Резимирајући позитивне резултате ове конференције Т. Вујасиновић сликовито пише да је управо она показала да је Партија у Србији стала на своје ноге и да је тако дубоко пустила корење и толико се развила и omasовила да је више ништа није могло зауставити, чак ни велике провале и прогони што су уследили у току 1935. 1936. године. Те провале и бројна хапшења доиста нису могле да омету размахнуту партијску активност и њен даљи успешан развој. У прилог томе додаје и овај детаљ: „Иако је већина учесника златиборског и београдског дела конференције била у доцнијим провалама хапшена, никада нису били проваљени учесници ни места где су одржане конференције”.¹¹⁶

Овај исти детаљ С. Димитријевић сагледава у новом светлу. Ту чињеницу да конференција није била никада проваљена, нити је полиција икада сазнала за неког њеног учесника, он узима као потврду новог борбеног и партијског духа који је био присутан међу младим, провереним кадровима. Зато је ова партијска конференција, за њега, имала **многе одлике обновљеног комунистичког покрета**.

Л. Лилић пишући о политичким резултатима ове конференције истиче неколико битних ставова, а у првом реду онај да „чланство усваја политичку линију ЦК и изражава пуну сагласност и поверење водећем колективу за његов рад. Дакле, јединство, лојалност и анти-фракцијски став”, закључује. Потом указује на одобравање политичко-синдикалне линије ЦК, на слабости у раду на селу, међу омладином, са женама, у војсци, на организацији Црвене помоћи. Ту додаје како чланство налази „вршећи бољшевичку самокритику, да и само мора врло много појачати партијски рад на овим занемареним секторима”.

Лилић, за разлику од других који су писали о значајним резултатима ове конференције, посебно апострофира став да чланство у свему усваја писање партијске штампе, осим што сматра да је писање око фракционашке групе Симе Марковића недовољно јасно и популарно, (подвукао Л. Лилић), па штетно делује на нове кадрове, који су изван сваког фракционаштва и секташтва. У вези са питањем десничарског деловања С. Марковића, каже да је препуштено што бржем решењу

---

116 Т. Вујасиновић, Мучне године, стр. 83.

ЦК и Ки, па из резолуције цитира „чланство има неограничено поверење да ће ови форуми у решавању бити руковођени интересима пролетаријата код овог питања и окупљањем свих снага на корист Партије”. На крају додаје како Покрајинска конференција сматра да Партија треба што пре да изведе друга бр. 10 „пред меродавне форуме”.¹¹⁷

Најзад, конференција је прихватајући у целости политичку линију ЦК, дефинитивно раскрстила са фракционашком групом Симе Марковића и означила нову политичку оријентацију ка народним масама, са новим, подмлађеним кадровима и бољом организационом повезаношћу. Конференција је, поред осталог, донела врло значајну кадровску и организациону обнову, стваралачки подржала нове методе, садржаје и видове рада, дала иницијативе за већу активност на селу, међу младима у СКОЈУ, са женама, у војсци, уз формирање нових партијских организација тамо где су постојале отворене могућности. Укратко, она је отворила процесе омасовљења и створила услове за интензивнији и целовитији будући развој.

---

117 Л. Лилић, Запис са гранитне плоче – Неограничено поверење, Политика, 25. XII 1982.

ПРЕБАЦИВАЊЕ ИЛЕГАЛНОГ ПАРТИЈСКОГ МАТЕРИЈАЛА

Истовремено са успостављањем и одржавањем илегалних партијских веза С. Димитријевић је радио и на пребацивању и одашиљању партијског материјала из Београда за Лесковац, Куманово и Јагодину. Тај материјал је, поред осталог, обухватио илегалну партијску штампу, листове као што су „Пролетер” и „Комунист”, потом партијске брошуре, а понекад и партијске летке. Сам илегални материјал морао је да буде невелик по обиму, по тежини и димензијама, како би се лако могао преносити. Јер у кофер са двоструким дном нису могле да се ставе тврде, кабасте и тешке ствари, а још мање је то могло да се обавије и носи испод одеће, како је Димитријевић, иначе, слао поједине строго илегалне материјале.

У разговору се распитујемо да ли су тим путем и тим каналима ишле марксистичка и напредна литература и публицистика. Димитријевић нам говори како је та и друга напредна литература растурана на сасвим други начин, различит од оног којим је ишао строго илегални партијски материјал.

– Другим путем је ишла легална, напредна и марксистичка литература, подвлачи. – Напредна и марксистичка литература набављана је и растурана у унутрашњости, не партијским везама, него од стране појединаца који су је куповали, претплаћивали се и сл... Тако су набављани томови марксистичке „Научне библиотеке”, издања „Нолита”, „Цепна библиотека” и тд.

Партијске брошуре биле су штампане на посебној врсти танке хартије, на такозваном библијском папиру. На корицама тих брошура са партијским материјалима били су понекад одштампани наслови који нису имали никакве везе са садржајем, него су га вешто прикривали. Тако, на пример, на корицама је стајало „Правила Аграрне банке”, а садржај те брошуре чиниле су одлуке конгреса. Ако би се догодило да неко непозван и непожељан набаса на такву брошуру, или

је случајно види на столу пред окупљеним људима, он не би, споља гледано, могао ни да претпостави шта је њен прави садржај, а још мање да наслути могућу тему разговора и договора поводом те књижице. Приликом претреса када агентима брошура са таквим насловом дође до руке, обично је одбаце не загледајући у садржај, па су поменути наслови били и нека врста веште камуфлаже.

С. Димитријевић у својој личној библиотеци има неке сличне брошуре. Говорећи нам о њиховом илегалном облику, насумице нам помиње наслове као што су: „О пчеларству”, на пример, или „Унапређење пољопривреде”.

– Те су брошуре, поново подвлачи, имале фиктивне наслове штампане на танким корицама како би се лако могле преносити, завијати, ставити у џеп. Под насловом „О пчеларству” прикриване су важне партијске одлуке и ставови, а да то ником не би пало на памет, иако би ту књижицу видео, па чак и опипао.¹¹⁸

Илегална партијска штампа, листови, леци и сличан материјал, пребацивани су најчешће у специјално награвљеним коферима са двоструким дном, како би се приликом евентуалне провале и претреса могао теже открити. У неким случајевима била је сасвим довољна камуфлажа, веш, рубље и друге ситнице испод којих је био компромитујући материјал. Те кофере испрва преузимање од Б. Јевремовића, касније од Т. Вујасиновића или Л. Лилића, преносио је и сам С. Димитријевић, као и они које је држао „на вези” за Куманово, на пример, студент М. Анастасов, за Јагодину Б. Ђуричић и други. А, исто тако, ангажовао је и људе у које је био као што је случај са Т. Крстићем.

После једног детаљнијег претреса који је С. Димитријевић доживео на железничкој станици у Лесковцу, при доласку из Београда, негде почетком тридесетих година, био је принуђен да избегава лично пребацивање илегалног материјала.

Тих година у Лесковцу се знало за то да је Сергије Димитријевић био хапшен у Београду, потом да је активно учествовао у студентским демонстрацијама. Чак се причало да је у неким демонстрацијама био и рањен. Уз то, његов родитељски дом био је под сталном полицијском присмотром, а вршени су и чести претреси. Полиција је имала доушнике и међу студентима, па је била обавештавана о деловању појединаца. То је учинило да је лесковачка полиција једном приликом

---

118 Рукописне белешке Н. Цветковића, Хвар, 4. II 1987. – Ауторизовао С. Димитријевић.

сачекала Сергија на повратку из Београда и детаљно га претресла, вероватно на основу неке доставе.

Одмах пошто је сишао са воза пришли су му агенти и повели га у једну станичну просторију. Ту су га, како нам прича Димитријевић, детаљно претресли. Најпре су му тражили да извади све из џепова, а онда су прегледали лични пртљаг, распаковали ствари, све разбуцали. Том приликом, на срећу, није имао ништа од илегалног партијског материјала, па су га пустили, али је то било значајно упозорење да се повећа пажња и будност.

Сећајући се овог претреса помиње студента Глигорија Гљебава, иначе свог школског друга, као доушника и потказивача. О томе му је, касније, причао Брана Митровић, који је вероватно сачувао и дневничку белешку како му је говорио.

(А све ово подсетило га је на први претрес који је доживео на железничкој станици, негде 1929. или 1930. То је било време Цвијићевог хапшења и атентата у Дубровнику. Враћао се са родитељима из Цавтата. У Ужицу жандарми су зауставили воз, опколили га и почели да легитимишу путнике. Кад су дошли до чланова породице Димитријевић, која се мирно враћала са одмора, њих су детаљно претресли.

Тада сам носио са собом више кутија са материјалима за моју минералашку и природњачку збирку, прича нам Сергије. Отворили су сваку кутију и кутијицу, чудећи се што вучем са собом шкољке, суве рибе, ракове и друго за моје колекције. Уништили су ми и све снимљене плоче у касетама, јер им је и то било сумњиво).¹¹⁹

Касније, из предострожности и поузданијег обезбеђења материјала који је требало пренети, ангажовао је другове, пријатеље и познанике који нису били активисти, па чак ни симпатизери. Кофере са дуплим дном, одозго покривене робом и вешом за прање, давао је пријатељима, напомињући им шта носе, када је имао пуно поверење, или чак и изостављајући такво указивање, када је то моменат захтевао.

Разлози за овакве поступке су били врло озбиљни и дубоки. Позната комунистичка породица Милана Димитријевића била је скоро под сталном присмотром лесковачке полиције која их је често контролисала и претресала. То се може видети и из неколико сачуваних налога за претрес, као и из једне забелешке из Ћачког дневника С. Димитријевића. У том дневничком запису стоји да му је

---

119 Рукописне белешке из разговора са С. Димитријевићем, Хвар, 4. II 1987.

мајка 7. фебруара 1930. године указивала да су само у току последње године „од 6. јануара 1929. године претресали седам пута”.¹²⁰

Из налога за претрес који се налази у његовој архивској збирци запажа се да је ту кућу полиција походила и прегледала 8. септембра 1928, па 31. јула 1929, 4. септембра 1929. и 15. фебруара 1930. године. Из једног налога се види да се претрес обавља „ради проналаска компромитујућег материјала”, а у другом се каже да „има довољно сумње да се код Димитријевић Милана овд. или у његовој кући налази компромитујући материјал: као списи, брошуре, убојно оружје и др.” Ови моменти поред претреса на лесковачкој железничкој станици нужно су повећавали пажњу и предострожност приликом преношења илегалног партијског материјала.

Понекад Димитријевић је ангажовао свог школског друга Светозара Крстића да пренесе кофер са партијским материјалом. Са Т. Крстићем који је тада био симпатизер, присно је друговао, провели су заједно четири године у истој школској клупи, па је могао имати и пуно поверење. Зато је претходно упознао друга о каквом се материјалу ради, те је он ту ставио и своје ствари. Крстић је без икаквих сметњи стигао у Лесковац, а кофер је оставио код своје сестре у Подворцу. Касније, Димитријевић је сам отишао по кофер који је проследио даље.

О пребацивању илегалног материјала и сарадњи са С. Димитријевићем Крстић у писаној изјави потврђује да је Сергије био задужен за преношење материјала за лесковачку партијску организацију, додајући да му је помогао у преношењу из Београда у Лесковац. „Пошто је полиција стално мотрила на кретање друга Сергија, а често му вршила кућни претрес, он је морао да се камуфлира и да скрива материјал код мене и других другова”.¹²¹ У мемоарским записима Димитријевић наводи неколико занимљивих случајева, који указују на деликатност овог посла, на неочекиване потешкоће и ризик, али и на спретност, солидарност и вештину појединих учесника, као и на изналажење нових, погодних могућности да се све обави како треба.

Једном приликом, због извесних поремећаја у успостављању веза, догодило се да је отворени пакет илегалног материјала пренетог из Београда остао код Димитријевића, што с обзиром на сталну присмотру није било ни мало безазлено. Пошто су постојале потешкоће око

---

120 Архивска збирка С. Димитријевића.

121 Писана изјава Светозара Крстића од 19. маја 1955. године. – Архивска збирка С. Димитријевића – Ксерокс копија у збирци Н. Цветковића.

везе и контаката са Владом Ђорђевићем, техничким секретаром, око преузимања материјала, он је морао да се снађе на неки начин. Сетно се Предрага Ђорђевића, најбољег друга из гимназијских и студентских дана, па је код њега однео тај илегални материјал. Овај иако симпатизер покрета, присан друг, није имао никаквих представа о Димитријевићевом партијско–политичком раду. Када му је Сергије рекао о чему се ради, Ђорђевић је одмах, без оклевања, прихватио илегални материјал увијен у новине и склонио га у орман иза књига. Чим је Сергије отишао почео је са прегледавањем и помним прочитавањем материјала и то целе ноћи, са упаљеним светлом које је могло привући пажњу непожељних. Сазнавши то изјутра, Димитријевић је био запрепашћен, утолико више што се све догађало у приземном стану у улици Проте Комненовића, такорећи у присуству бројних комшија који су туда пролазили.

О томе, на који је све начин преношен илегални материјал, говори и следећи случај, а Димитријевић мисли да је то био и једини када је по материјал дошао неко са стране. То је било 1934. године, у пролеће, сећа се по томе што је придошлицу погостио вишњама. У пребацивању илегалног материјала учествовао је тада њему непознати радник из Лесковца, висок и мршав, стар око 20 година. Он је дошао у Београд на тачно уговорено место и то са јавком за препознавање.

У разговору са Димитријевићем распитујемо се каква је то била јавка за препознавање, а он се сада одређеније присећа да га је тај радник из Лесковца по свој прилици потражио у стану. Зазвонио је на врата стана и када се овај појавио, питао га, отприлике, следеће: –Где се могу купити пиротски ћилими? (Узгред, Сергије је био рођен у Пироту). То је могла бити јавка са којом је долазио од Б. Николића. Сергије му је у смислу одговора на јавку рекао – Не бавим се тиме! Што је такође могао бити одговор на јавку и доказ да је млади радник дошао на праву адресу.

При том Сергије нам објашњава да му је Б. Николић приликом неког ранијег сусрета рекао, или можда поручио: да ће код њега доћи неко кога не познаје, али са уговореном јавком, по којој га може препознати, те да њему преда одговарајући илегални материјал. Ту додаје да је уз јавку, ради веће сигурности, уговоран и одговор, па је тако, у напред наведеном случају, посетилац са јавком могао бити сигуран. Као могући пример за јавку наводи и следеће исказе: – Јесте ли били у Токију? Или, илегалца дође на уговорени састанак у Кнез

Милетину улицу, и обраћајући се са јавком пита за Кнез Михаилову или за улицу Краља Петра.

Сергије га је после речене јавке увео у свој стан, у улици Кнеза Павла, где је онда становао, погостио га вишњама, док је овај чекао да се изврше потребне припреме. Димитријевић је најпре узео један повећи пешкир, скинуо и распарао са њега извезене иницијале, а потом у њега пажљиво ушио илегални партијски материјал и обавио га и учврстио око струка овог мршаваог лесковачког радника, на голом телу. Преко свега тога он је потом обукао веш и одело тако да се није могло видети да носи нешто скривено испод сакоа. Пошто га је тако ваљано опремио, отпратио га је донекле у правцу железничке станице.

После неколико месеци када је Димитријевић дошао у Лесковац они су се сусрели на корзоу. Сергије је тада намерно окренуо главу држећи се да га уопште не препознаје. Високи је опет обилазио око њега, пажљиво га загледао, вероватно се чудећи том непризнавању, иако су само пре кратког времена заједно појели пун тањир вишања. Такав наизглед груб и неуљудан однос и понашање наметала су строга правила конспирације, која су морала бити поштована ако су се хтеле избећи провале. Након тога Димитријевић га више никада није сусрео тако да не зна ко је то могао бити¹²² од лесковачких симпатизера или партијаца што су организовано, уз помоћ јавке и одзива, суделовали у преношењу илегалног материјала скриваног на вешт начин.

Прилично дискретно Димитријевић бележи још један случај преношења партијског материјала из Београда у Лесковац и то више као сећање Ратомира Тасића, који је припадао најпре ђачкој скојевској групи, а потом и радничко–студентској групи формираној у лето 1933. године, коју је водио Миленко Лазаревић, студент права из Крагујевца. Тој су групи припадали још и Владимир Цакић и Димитрије Стојиљковић Палатор,¹²³ столарски радник из радионице П. Кулића. Према тврђењу Р. Тасића, Димитријевић је преко њега пребацивао илегални материјал у Лесковац. Проверавајући то Сергије напомиње да је врло вероватно, пошто је овај био члан лесковачке групе. Тасић се доста поуздано сећа да му је негде у лето 1934. године С. Димитријевић дао материјал у Београду, и то у Далматинској улици у којој је

---

122 С. Димитријевић, *Партија и СКОЈ у Лесковцу*, стр. 24.

123 Ибид., стр. 36, напомена 56.

он тада доиста становао, што на неки начин верификује поменуто казивање.¹²⁴ Задатак Тасићев је био да тај материјал преда поменутом столарском раднику Димитрију Стојиљковићу.

И ових неколико примера, као и казивања других, показују да су ове везе и контакти око пребацивања илегалног партијског материјала биле врло честе и континуиране. Скоро да није било одласка за Лесковца неког од поузданих и проверених другова а да није послато и нешто од партијског или пропагандног материјала. Димитријевић је заједно са својим друговима, сарадницима и саборцима, користио сваку поуздану прилику и могућност да нешто пошаље.

– Сетио сам се оног случаја због вишања; заједно са Тозом Крстићем сећали смо се тих детаља... То су, углавном биле сталне везе а колико је таквих пошиљки било не може се рећи? Видео си, као што се Тасић сећа, као што је Предраг после рата причао о томе, тако су се исто сећали Јевремовић, Лилић, Вујасиновић... Сергије поново подвлачи да су то биле трајне везе што је подразумевало и чешће контакте!

О пребаченом илегалном партијском материјалу Димитријевић је благовремено и на различите начине обавештавао Окружни комитет у Лесковцу и његово руководство. Понекад је то чинио преко Косте Стаменковића, који је био врло комуникативан, стално међу људима. Иако сам није био заинтересован за фудбал, Сергије је К. Стаменковића сусретао и налазио међу фудбалерима Радничког спортског клуба „Дубочица” и ту га наизглед само узгред информисао о пренетом материјалу, договарајући се са њим око начина преузимања. Други пут је, опет, пролазећи поред заједничке столарске радње Б. Николића и В. Ђорђевића, давао договорени знак о потреби састанка у одређено време, после чега би се сусретали око примо-предаје кофера са материјалом.

Орточка столарска радња Б. Николића и В. Ђорђевића налазила се испред зграде некадашње старе поште. Довољно је било да Сергије туда прође, да мало застане испред радње и да за друге неприметан знак, па да се касније у вечерњим сатима, састане са једним од њих око предаје материјала. Они су за овакве прилике имали уговорену сигнализацију која је њима била знана, и добро је функционисала. И само то што се Сергије налази у Лесковцу било је знак да доноси из Београда

---

124 Ибид., стр. 24, напомена 26.

неку значајну вест, директиву, информацију, или нешто од илегалног партијског материјала. А када би неким другим повољом пролазио Нишком улицом, да не би било забуне, С. Димитријевић је пролазио другом страном улице, без застајкивања, клонећи се из њиховог видног поља.

– У то време никада нисам свраћао у њихову радњу, подвлачи Сергије, – за разлику од ранијег периода када сам одлазио са очевим порукама и позивом... Са Костом Стаменковићем сам се виђао на утакмицама, а навраћао сам повремено и у клуб. Био сам спортски новинар, „ограниченог домета”, шали се мало додајући да је извештавао само са утакмица Радничког спортског клуба „Дубочица”... О томе доиста сведоче написи из „Недељних новина”.

Ту се Сергије присећа да је био једно–два пута у кући Б. Николића, али након минулих година више не зна поводом чега је то одлазио. Напомиње да је у близини Николићеве куће живео Драги Социјал, познати продавац радничке штампе у међуратном Лесковцу... Чешће је Николића сачекивао и пресретао у споредној мрачној улици, у близини његове куће и то више у пролазу, без задржавања, колико да се измењају важније поруке, или нешто од материјала.

А кофере са двоструким дном, ослобођене од веша и других камуфлирајућих ствари, предавао је Влади Ђорђевићу, који је водио техничке послове. Када је то била мања количина лако преносивог илегалног материјала, онда га је Димитријевић вадио из кофера и тако предавао у некој приручној торби. В. Ђорђевић, који је примао тај материјал, становао је поред реке Ветернице, у Подворцу, у непосредној близини моста код Влајкове улице. Те илегалне материјале, у свежњевима или у коферу, Сергије је најчешће предавао техничком секретару, у вечерњим сатима, у мрачној и пустој улици, на десној обали Ветернице, у оном делу између Подворца и фабрике зејтина „Дубочица”.

– Влада Ђорђевић се често враћао из радње истим путем идући уз реку, према Подворцу. Када се прође поред школе, у правцу куће Ценића, залазило се у све дубљи мрак – описује нам Димитријевић.

– Били су ту густе сеновити багреми, а ниједне светиљке. Без сметње, могао сам ту да га сачекам и да му предам илегални материјал,

а да то нико не види, допуњава нам ту слику С. Димитријевић у једном од хварских разговора.¹²⁵

---

125 Рукописне белешке Н. Цветковића, 4. II 1987, Хвар. – Ауторизовао С. Димитријевић.

РАСТУРАЊЕ И ПОПУЛАРИЗАЦИЈА МАРК-СИСТИЧКЕ ЛИТЕРАТУРЕ И НАПРЕДНЕ БЕЛЕ-ТРИСТИКЕ

Укажимо овде укратко и на растурање и популаризацију марксистичке литературе, напредне идејно–подстицајне белетристике, одговарајуће периодике, на афирмацију филмова са социјалном тематиком, обрађајући при том пажњу на неке видове и начин пласирања, коришћења, па и журналистичког приказивања.

Поред рада на растурању управо поменуте литературе и партијског материјала, штампе и периодике, С. Димитријевић је радио и на афирмацији и популаризацији новоизашле марксистичке литературе и социјално–ангажоване белетристике, како у Лесковцу тако и у Београду, међу студентима, и у другим срединама у којима се кретао. Као заљубљеник књиге и писане речи, читалац многоструких интересовања и свестране информисаности тражио је и налазио најпогодније могућности за одговарајући пласман поменуте литературе. Поседовао је личне способности да штампану реч на занимљив начин приближи, учини је присутном, те да заинтересује шири круг читалаца из редова омладине, али и из других структура.

Димитријевић је на томе радио скоро систематски и организовано, а не спонтано и узгред, као што се може помислити. Такав рад омогућило му је, пре свега, то што је у богатој личној библиотеци, захваљујући добрим делом и интересовању својих родитеља, поседовао већи број тих књига из домаће и стране издавачке продукције, које је уз то и сам врло радо набављао, читао и темељно познавао. Поред тога, на такву делатност нужно су га упућивале и околности, формирање скојевских и партијских организација на којима је, осим илегалне, прорађивана и легална марксистичка и друга напредна литература и периодика, припрема одговарајућих реферата, а касније на факултету, припрема за семинаре, израда семинарских радова, а потом и лична студијска интересовања за изворним тумачењем

друштвено–историјских процеса и законitosti друштvenог разvитка и сл. Димитријевић је испрва углавном сам обезбеђивао ту литературу за обраду у скојевским и партијским организацијама, али и за појединце који су се интересовали за одређене књиге, сазнајно и идејно изграђивање и усавршавање.

Осим што је уз очеву помоћ, потом преко Драги Социјала, а на факултету преко колега (Младен Патерностер) и на друге начине, долазио до напредне литературе, он је потражио могућност и да буде заступник издавача ових књига. „У ту сврху обратио сам се издавачким кућама које су издавале напредну литературу да би преузео заступништво за продају ових књига” – пише Димитријевић на једном месту.¹²⁶ Као доказ о тим заступничким настојањима постоји писмо марксистичке Научне библиотеке из Загребa, од 1. јула 1934. као и писмо накладне књижаре „Епоха” која се бавила публикавањем превода совјетске белетристике, од 5. јула 1934.¹²⁷

– Та два писма показују да сам се половином 1934. године појављивао као заступник тада познатих издавача марксистичке литературе и напредне, социјално оријентисане совјетске преводне белетристике, говори нам Димитријевић. – Моја је намера била да у Лесковцу створим пункт за пласирање ове литературе, подвлачи. – У том смислу предузео сам одговарајуће мере...

Један од легалних облика Димитријевићевог популарисања те литературе било је смишљено и у једном периоду скоро систематско објављивање у „Недељним новинама”, мале али информативно–подстицајне рубрике под насловом „Књиге које треба читати”, као и писане политички интонираних приказа појединих књига, уз цензурисане написе о филмовима са наглашавањем социјалних аспеката и то у лесковачким „Недељним новинама”. У рубрици са донекле ангажованим насловом и акцентом на оно шта треба читати, објављивао је одабране, политички усмерене наслове књига са наглашеним социјалистичким научним и класним садржајем. Преко те рубрике обавештавана је јавност где се и по којој цени могу наћи поједина преведена дела класика марксизма, књиге о научном социјализму, дијалектичком материјализму, политичкој економији, филозофији, као и дела социјалне литературе и напредне белетристике и фељтонистике, уз указивање на преглед издања из појединих библиотека. Ту се

---

126 С. Димитријевић, *Партија и Ској у Лесковцу*, стр. 37.

127 Архивска збирка С. Димитријевића.

једноставно, али чини се и врло речито ређају имена писаца и наслови књига. Тај наизглед оскудан библиографски језик, који саопштава оно најбитније, у функцији је политичког упућивања и сазнајног припремања активиста и симпатизера комунистичког покрета.

Од марта месеца 1934. Димитријевић без мало сваког месеца до половине те године објављује по један од тих спискова, међу којима испрва доминирају класици марксизма и социјалистичке мисли, а потом у два маха следе шири пописи издања „Цепне библиотеке” из Загреба из 1933. год. и списак издања библиотеке „Нолит” (6. V 1934.), и то у време када напредну преводну литературу нападају и „прогоне” конзервативне снаге које се боре против стране књиге; а у последњем списку (1. VII 1934.), објављеном испод Димитријевићевог приказа Еренбургове књиге „Грађански рат у Аустрији” доминирају напредни мислиоци, уз Ремарка, Георга Финка и других. Рубрика „Књиге које треба читати” је без потписа, а ауторство је утврђено на основу потписа и исечака у комплекту С. Димитријевића.

У првом списку од 25. марта 1934. истичу се три књиге из Загребачке Научне библиотеке којој се Димитријевић у то време, или нешто касније обратио писмом са намером да буде њен заступник у Лесковцу. Ту је Енгелсов „Сељачки рат у Немачкој”, Марксова „Беда филозофије”, у којој са новог теоријског становишта прилази анализи политичко–економских проблема одговарајући на Прудоново дело „Филозофија беде”. Указује се и на тада врло популаран Талхајмеров „Увод у дијалектички материјализам”, (све издања из 1933. године). Од осталих књига ту је М. Берова „Општа историја социјализма и социјалних борби” (Загреб 1933.); А. Адлерово „Познавање човека” у издању тада већ афирмисане библиотеке „Космос” (Београд 1933.) и на крају књига О. Rühle–а „Брак јучерашњи, данашњи и сутрашњи” (Светлост, Београд, 1928) о проблематици која је побуђивала шире интересовање управо због антикомунистичке пропаганде која је питање брака и породице намерно тумачила у искривљеном светлу.

У другој половини априла (22. IV 1934.), на истој страни где се приказује политичко–критички интонирано предавање С. Димитријевића о фашизму и национал–социјализму,¹²⁸ објављена је и рубрика „Књиге које треба читати”. Испод десетак наслова, од којих овде треба издвојити књиге Д. Монтанара „Подземна Италија”, Др Н. Wlieland

---

128 О фашизму (фашизам, националсоцијализам) – са предавања г. Сергија Димитријевића, канд. права, Недељне новине, 22. април 1934.

„Немачка без маске”, В. Dowdare „Америка у кризи” и Boyer–Minlos „Стара и нова Шпанија”,¹²⁹ стоји записано да су то све издања загревачке „Цепне библиотеке” из 1933. године. Поред дела Т. К. Фодора „Медицина и друштво”, „Лекар”, Загреб, 1928), на крају се препоручује књига др С. Марковића „Основни проблеми политичке економије” (Геца Кон, Београд, 1933).

У следећој рубрици објављеној почетком маја (6. V 1934.) препоручује се скоро половина (14) од тридесетак књига које је „Нолит” издао у првих пет–шест дела једног аутора (S. Lewis 6 књига, В. Trauen 3 књиге), онда се с правом може рећи да су лесковачке „Недељне новине”, захваљујући С. Димитријевићу, препоручиле већи број значајнијих аутора до тада објављених и то у једном промишљеном и спретно организованом избору. Било је потребно доста политичке храбрости да се само за годину–две дана, док су још увек трајали одједи политичке кампање и оптужбе против „бољшевичке књижевности” и марксистичке литературе оријентисане стране књиге, коју је 1932. покренуо Милош Црњански, публикује тако обухватан, идеолошки „темпиран” списак и препорука пробраних дела савремене светске књижевности. Међу тим књигама које *йреба чийаиши* било је и дела са наглашеном класно–политичком критиком буржоаских друштвених односа, погледа и схватања, бременитих новим социјалним порукама, која су изражавала прогресивна настојања тог времена.

Гледано у целини, списак доноси избор из свега онога што је Нолит објавио од 1929–1934, и то независно од хронологије излагања. Димитријевић је бирао дела према својим критеријумима и организовао их одговарајућим редоследом према неким личним назорима. На самом почетку списка налази се дело Уптона Синклера „Метропола”, међу првима објављено 1929. године у издањима Нолита, која је уређивао Павле Бихаљи. А већ два следећа дела су из 1932. и 1933., објављена у Библиотеци Нолит. То је књига Јована Поповића „Ред мора да буде”, коју је Димитријевић ставио у први план, вероватно, као дело домаћег аутора, и „Нова руска проза”, избор коме је из одређених разлога дао изванредан приоритет иако се појавио тек 1933. Потом следе две књиге Егона Ервина Киша „Рај Америке” (1930), коме Димитријевић у једном од каснијих приказа претпоставља репортер-

---

129 Ради целовитости увида забележимо и наслове осталих књига: Т. Балк „Нека памук говори...”, М. Lorenz „Зашто ратује Јапан”, Р. Bonthonniere „Борба за петролеј”, Т. Балк „Од душка до динамита”, и В. Хуго „Claude Gueux” и „Немачка данас”.

ско писање Иље Еренбурга. Наредну малу групу од три књиге чине дела објављена 1933. у већ поменутој Библиотеци Нолит. То су: Ernst Toller „Једна младост у Немачкој”, Ernest Ottwalt „Јер они знају шта чине”, и Е.Е. Noth „Најамна кућерина”. На списку се даље налази В. Travenov „Мртвачки брод”, и књига Agnes Smedley-а „Сама”, из 1932, па следе поново три књиге из 1931. R. Braune „Девојка за писаћом машином”; Ernst Glaeser „Класа”; Ludwig Renn „Пат”. Попис се завршава са две књиге из 1934. године. Wener Turk „Конфекција” и Rudolf Braune „У граду”. Испод овог списка је врло кратка белешка „Сва издања познатог издавачког предузећа Нолит, Београд, па следи информација да су књиге штампане латиницом.

Указујући на прву етапу, битна обележја и задатке тих Нолитових издања, Милош Стамболић у надахнутом уводном слову за Нолитову библиографију (1928–1978) пише да је Нолит поставио себи епохални задатак – откривање праве природе капитализма, критику буржоаског морала и културе и ширење револуционарне свести.¹³⁰ Помињући превођење савремених књижевних, публицистичких и других дела америчких, немачких и руских писаца, подвлачи да су то биле „књиге које су на непосредан начин говориле о животу радника, извештавале о суровостима експлоатације и рата”. Ту он селективно наводи низ карактеристичних наслова,¹³¹ које углавном самоиницијативно препоручује и С. Димитријевић у рубрици „Књиге које треба читати”, вођен вероватно истим или сличним социјалним критеријумима и антимилитаристичким погледима.

Скоро је извесно да ни у једном од листова на југу Србије, осим у „Недељним новинама” у то време нису на такав начин презентирана и популарисана Нолитова издања. Према досадашњем увиду у периодичку издавану у унутрашњости почетком тридесетих година (до 1934) у Србији, па и шире, није нам познато да је неко овако препоручивао поменута издања напредне социјалне литературе. Изгледа да је сасвим другачије било када су у питању социјални часописи који су поје-диначно или у целини препоручивали ова издања. Василије

---

130 Нолит 1928–1978 – Библиографија, приредио Драгољуб Поповић, Београд, 1978, стр. 6.

131 „На западу ништа ново”, „Метропола”, „Рај Америка”, „Главна улица”, „Благо Сијера Мадре”, „Земља абороса”, „Једна младост у Немачкој”, „Хитлер освајач”, „Шпанија”, „Берачи памука”, „Лов на људс”. И поред тога што су говорили о далеком свету, примећује М. Стамболић, те књиге су биле прихваћене од наше читалачке публике као своје. – Ибид., стр. VI–VII.

Калезић у књизи „Покрет социјалне литературе” у једној напомени¹³² објављује списак и редослед никшићке публикације „Ваљци” која популарише „најбоља дјела свјетских мајстора”,¹³³ у коме су садржани сви наслови Нолитових књига што се препоручује и С. Димитријевић.

За популарисање прокажених књига које су понегде и спаљиване, у то време диктатуре и најезде фашизма, било је потребно доста куражи. Исто тако, било је деликатно и одговорно да се те књиге читају, преносе другима, коментаришу, популаришу, као што је не мање одважности било неопходно да се у једном провинцијском листу објављују спискови тих углавном „осумњичених” књига. А С. Димитријевић је поседовао ту одважност када је објављивао антирежимске критичке приказе (И. Еренбург) потписане са „Ес”, и када није потписивао поједине рубрике за које се лако могло утврдити ко им је аутор. Постоје сведочења да је полиција на саслушањима претраживала ко све чита Нолитова, Епохина и друга издања. Јер многе од тих књига, како је лепо речено, представљале су „знак препознавања и распознавања генерација будућих бораца ослободилачког рата и револуције”.

У разговору са С. Димитријевићем о месту напредне белетристичке литературе у партијско–политичком раду, распитујемо се за књиге које су имале утицаја на младе генерације тих тридесетих година.

– Поједине књиге совјетских аутора оставиле су врло дубок утисак на нашу генерацију. То су „Волга утиче у Каспијско језеро” Бориса Пиљњака, „Чоколада” Тараса Рођонова, а касније чини ми се, дело Островског „Како се калио челик”... При том помиње и ауторе из других књижевности: Силађијево „Село Деметрово”, Ремарка „На западу ништа ново”, Травена, Синклера Луиса и др.

– На Ремарковим и другим сличним делима формирали смо и изграђивали антиратне ставове, препричавали поједине епизоде, пропагирани пацифистичке идеје... Неке реферате илустровали смо детаљима из поменутих књига... И можеш мислити, касније, какви су ломови настајали у људима васпитаваним против рата, када су морали да прихвате чињеницу о учешћу у шпанском грађанском рату. Дотле, што би рекли, нису ни мртва згазили, а у рату, из интернационалистичке солидарности, морају да пуцају у људе...¹³⁴

---

132 Василије Калезић, *Покрет социјалне литературе*, Београд, 1975, стр. 317–318.

133 *Ваљци*, јуни 1933, бр. 1.

134 Рукописне белешке Н. Цветковића, Београд, 9. VI 1987.

Захваљујући овим указивањима схватили смо у којој је мери поменута литература утицала на изграђивање антиратних покрета, на неговање и развијање пацифистичких погледа, осећања за социјалну правду и солидарност, једнакост, слободољубље, уз подстицање мржње против свих облика угњетавања...

У истом смислу на младе су тада деловали и поједини филмови, позоришни комади, одговарајућа социјална и друга поезија... Димитријевић нам сликовито, са пуно личног уношења, препричава сцену о војнику који мучки ратује, крије се у рову, а у тренутку када се помаља из заклона, пружајући руку да узбере цвет или ухвати лептира, метак га смртоносно погађа...

Последњи објављени попис марксистичких, напредних публицистичких књига и књижевних дела са социјалном и антиратном тематиком, од 1. јула 1934. године, почиње са препричавањем Енгелсовог „Анти-Диринга“, у издању загребачке Научне библиотеке, коју је Димитријевић заступао. С разлогом ово дело ставља у први план. После тога следи код младих тада популарна и радо читана „Књига о Марксу“, у редакцији Рјазанова, па још једно познато Енгелсово дело „Порекло породице“, у издању београдске Светлости, којим се и завршава овај мали блок марксистичких дела.

Аутор рубрике је водио рачуна и о разноврсности садржаја онога што предлаже за читање, те у средишњем делу рубрике истиче два ангажована белетристичка дела: роман Георга Финка „Гладан сам“ /Минерва, Загреб/, са изразитијом социјалном тематиком; и Ремаркову прозу „Повратак“, истог издавача. А затим следи једна од ретких књига о женском питању, поред Бебелове „Жена и социјализам“, књига А. Колонтај „Нова жена“. Списак се завршава занимљивим репортерским делом Иље Еренбурга „Грађански рат у Аустрији“.

Истовремено са препоруком Еренбургове књижице, „Грађански рат у Аустрији“, у рубрици „Књиге које треба читати“ Димитријевић као нову књигу приказује баш ово „делце“, како га је сам означио.¹³⁵

Одмах после уводних указивања да је то репортажа о фебруарским догађајима у Аустрији, С. Димитријевић у наглашеном критичком духу и тону подвлачи херојски напор радништва, које се упркос пасивном социјалдемократском вођству, упустило у борбу са аустријским фашизмом. Полазећи са изразито класно-политичких позиција он дословце пише: „Радници знају да сваки фашизам значи за њих

---

135 Недељне новине, 1. VII 1934. /Приказ је потписан са „Ес“/.

велику опасност, они су видели у њему свога непријатеља и они су повели борбу” /подвукао С.Д./ Констатујући да раднике није победила и савладала ратна техника, него вођство које их је, у ствари издало, и то у оном одсудном моменту, аутор приказа поставља питање: зар побеђени могу бити победници? На ово сложено питање одговара у складу са дијалектичким начелима: да су стварни победници управо они који су увидели погрешке, дали борбени пример и нашли свој пут. Да би овај одговор још чвршће утемељио Димитријевић пажљиво бира и наводи један Еренбургов програмско–визионарски став: „Крв устаника није узалуд текла. За раднике целог света фебруарски дани у Аустрији почетак су новог поглавља”. И, доиста, тај јуначки борбени отпор пролетаријата аустријском фашизму означио је нову етапу борбе против поробљивачке идеологије националсоцијализма и хитлеризма, којој се Димитријевић смело супротстављао у време првог силовитијег налета.

У наставку, са мало патетике истиче да је епопеја тих догађаја пуна натчовечанских подвига. Али, одмах потом, као већ изграђени марксиста, уочава не само истинску вредност тих пожртвованих радничких првобораца, већ и нужност и значај промене друштвених односа у Аустрији.

Завршни одељак приказа посвећен је књижевно–уметничкој и идеолошкој оцени Еренбургове књижице „Грађански рат у Аустрији”. У први план се ставља актуелност тих крвавих фебруарских догађаја, потом приступачан и пријемчив начин излагања и, најзад, уметничка и идеолошка обрада, што све чини, „да ова књижица спада у најинтересантније репортаже које су издате код нас” – прецизира Димитријевић. Потом ово Еренбургово „делце” пореди са репортажама Егона Ервина Киша, које је само два месеца раније препоручивао међу Нолитовим књигама,¹³⁶ и са репортерским остварењима А. Лондра, узимајући за критеријум вредновања у првом реду оно класно–политичко, као и могуће ефекте у односу на будућност. Имајући у виду та мерила вредности Димитријевић тврди да Еренбургов „Грађански рат у Аустрији” надмашује репортаже Е. Киша и А. Лондра, „јер има поред информативно–литерарног карактера и велику непосредну историјску улогу у будућности.” Уважавајући тај информативно–литерарни карактер, који ставља у први план, он ви-

---

136 У рубрици „Књиге које треба читати” /Недељне новиле. б. V 1934/ препоручују се две књиге Егона Ервина Киша.

зионарски пише о улози те Еренбургове књижице у будућности, знајући као марксиста све оне битне класно–историјске циљеве пролетаријата и важност борбе против најезде фашизма.

Прелиставајући белешке из разговора и сусрета које смо са С. Димитријевићем имали 28. VI 1975. наишли смо на детаље везане за поменути приказ Еренбургове књижице. Те позне јунске вечери у старом стану на Булевару Револуције, предао нам је неколико група исечака и докумената о свом раду и деловању за нашу личну архиву и даљу студијску обраду. Пошто се ближило време почетка филма, који, по обичају, није хтео да пропусти, кратко је коментарисао поједине чланке, предајући ми их у руке. Некако је почео од поменутог приказа, можда зато што су се на тој страници из „Недељних новина”, налазила три његова прилога. Тада ми је говорио о забрањеним књигама у Југославији половином тридесетих година, помињући и Иљу Еренбурга, /што нисмо поверовали/. А онда је, прочитавајући делове приказа рекао:

– Пази ово: „Крв устаника није узалуд текла – наглашавао је сваку реч... – За раднике целог света... почетак су новог поглавља”, читао је скраћујући понешто у журби.

И гледајући ме некако победоносно, окрећући главу мало у страну, додао:

– Било је храбро и мушки објавити тада, овако нешто.¹³⁷ При том је мало чудно ширио прсте и како ја касније не бих изгубио из вида ове речи, обележио их је са неколико снажних потеза зелене оловке која му је била при руци.

У разговору са С. Димитријевићем враћамо се рубрици „Књиге које треба читати”.

– То, као што си из садржаја могао видети, није била нека рекламна препорука или обична препорука, већ сам ту упућивао читаоце на књиге одређене идеолошке оријентације. И сам наслов рубрике јасно каже „Књиге које треба читати”! То су дела Маркса, Енгелса, Лењина, књиге о дијалектичком материјализму, политичкој економији, из белетристике: социјална литература, углавном, класно–политички усмерена дела, додаје Димитријевић прелиставајући књигу са излепљеним исечцима његових чланака и прилога из „Недељних новина”. Запажамо да је све исечке са поменутом рубриком која у заглављу има отворену књигу, окупио и излепио на једном месту.

---

137 Белешке „Кратки коментари...”, 28. VI 1975.

И доиста, на списку тих књига нема оних са изразитијим грађанским усмерењем, поред неколико поучних медицинских књига. нема ни једне из области техничких наука. Када је реч о белетристици, препоручује Ремарка, али не и Пирандела, на пример; ту је Синклерова „Метропола”, Травенов „Мртвачки брод”, међутим, нема места за Бајрона или Тагору... Тада су излазила бројна издања Српске књижевне задруге, библиотека Југословенски писци, Кадок и друге, али С. Димитријевић бира и популарише само издања напредне, социјалне оријентације. Од ретких домаћих писаца, ако смо добро запазили, препоручује се само књига Јована Поповића „Ред мора да буде”.

– На ту се рубрику људи не базирају, примећује Димитријевић са мало јеткости, – скоро је уопште не запажају, као да је то била нека сасвим уобичајена појава... Гледај само које књиге препоручујем: Енгелсов „Сељачки рат у Немачкој”, Толхајмеров „Увод у дијалектички материјализам”, „Немачка без маске”, „Стара и нова Шпанија”, прочитава насумице наслове, па напомиње:

– Те су књиге у оно време вршиле своју друштвену, идејну, па и политичку мисију, радо су читане, преносене из руке у руку и имале значајног одјека у буђењу свести маса и њиховој припреми за престојеће догађаје.

О Димитријевићевом пропагирању одређене врсте напредне литературе, о његовом ангажовању да до радника дође права, класно усмерена књига која би им подизала културно–сазнајни ниво, поред већ поменутог добро сведочи и чланак „О покретној радничкој библиотеци”.¹³⁸

У уводном делу чланка информише да је у Лесковачко повесеништво Радничке коморе стигла покретна библиотека Радничке коморе из Београда. Покретне радничке библиотеке су, видимо из овог написа, још тада ваљано функционисале. Како су делови те веће београдске библиотеке били упућени и у друга места, изгледа да је постојала пракса да се они међусобно размењују свака два месеца.

У наставку Димитријевић пише о броју приспелих књига, о природи и карактеру њиховог избора, истичући да оне нимало не одговарају потребама нашег радништва /подвукао Н.Ц./, јер су то углавном забавне књиге и студије о естетици. „Оно што се даје нашем раднику таквог је карактера, да не може задовољити његове реалне

---

138 О покретној радничкој библиотеци, Недељне повине, 18. XI 1934. Непотписани чланак, ауторство означено у архивској збирци С. Димитријевића.

погледе на свет". Ту наглашено критички указује да међу пристиглим књигама нема ни једног дела из области друштвених наука, ни о радничком питању, док је из области економије присутна само једна једина књига „О новом југословенском задругарству". Свестан важности политичког и културно–образовног уздизања радништва и чињенице да култура није ствар појединих привилегованих слојева друштва, већ саставни и неодвојиви део борбе за ослобођење рада, Димитријевић се с правом питао: да ли се тим и тако оскудним и сасвим неадекватним избором књига може подићи културни ниво радништва?

У тежњи да докаже како те пристигле књиге не одговарају истинским потребама радника и да не могу да задовоље његова реална хтења, он илустрације ради наводи неколико наслова: „Приче тајанства и маште" Едгара Алана Поа, „О васпитању укуса" Богдана Поповића, те студије о Ничеу и Шопенхауеру. На крају примећује да није нимало чудно што су из ове књижнице, за првих петнаест дана узете само три књиге, а тај се број неће знатније увећати ни касније.

Обратимо укратко пажњу на литературу коју С. Димитријевић помиње у вези са радом скојевских и партијских организација, као и на поједине изјаве које дају податке о његовом обезбеђивању и тумачењу одговарајуће марксистичке и партијско–политичке литературе.

Пишући о раду прве илегалне омладинске комунистичке групе С. Димитријевић помиње прораду марксистичке литературе којом је иначе располагао, као и припреме за рад са средњошколцима. И додаје да су сви чланови групе добијали домаћу литературу за прорађивање, док је ону страну, користио сам за припрему реферата, које су повремено држали и остали учесници. У напомени бележи да су као литературу користили и следеће књиге: „Увод у дијалектички материјализам" А. Талхајмера, „Аграрно питање" Лењина, „Општу историју социјализма" М. Бера, „Питање лењинизма", Стаљина /на француском/, „Комунистички манифест" Маркса и Енгелса, „Анти–Дириг" Ф. Енгелса, „Жена и социјализам" А. Бебела, „Нова жена" А. Колонтај, „Политичка економија" Сегала, као и илегалну партијску брошуру о бр. 10 – о С. Марковићу и критици његових ставова по националном питању.¹³⁹

---

139 С. Димитријевић. Партија и Ској у Лесковцу... стр. 18. нап. бр. 14.

Приказујући стварање сеоске партијске организације у Вучју /1934/ и њег састав, Димитријевић помиње столарског радника Стевана Антића, који је пуно читао и сам предано прорађивао партијску литературу и материјале.

При једном каснијем сусрету /4. октобра 1969/ са С. Крстићем и поменути С. Антићем и столарским радником Љупчом Стаменковићем, члановима те партијске организације, у заједничком разговору, подсетили су се на садржај тог партијско–политичког рада, као и на литературу коју су тада прорађивали. Поред већ наведеног Леђиновог „Аграрног питања” и партијске брошуре о случају Симе Марковића, ту се помињу Хорјабинове „Основе економске географије света”, умножени делови из Стаљинових „Основа леђинизма”, као и читање и тумачење „Пролетера”.¹⁴⁰

Занимљиво је да при крају ове напомене Димитријевић бележи да су, између осталог, политичке разговоре водили и са учитељем Вукојем Божовићем. А овај стари учитељ, сећајући се година проведених у Вучју, говори и о томе како им је С. Димитријевић доносио напредну и комунистичку литературу.

Највећи број књига, брошура, листова, часописа овде поменутих испунио је своју подстрекачку, идејно–сазнајну, акциону и културно–образовну сврху и намену у том бурном и динамичном времену. Скоро свака је имала више и од највећег броја читалаца који су их на сваковрсне начине умножавали, преносећи сазнато, откривено, подстицајно и на друге знане и незнане појединце. Многе од њих су поново штампане и прештампаване у деловима, преко шапирографа умножаване, кроз немогуће околности преношене да би се појединцу, скојевској групи, партијском активу и свакој новој генерацији у измењеним условима идејно–политичке борбе – на нов начин обзнањивале и откривале.

Многе од тих књига, брошура, свака плакета, истргнути одељак, умножено поглавље, имало је одређену функцију и намеру, и ако је њихов опсег често био различит, али подстицајни смисао политичког и идејног уздицања и изграђивања, скоро увек јединствен, вероватно, са неуједначеним домашјима. Када се овако зброје, згомилају прости библиографски пописи тих књига, само се чини да их је било много, и јесу биле бројне, али увек у помањкању у односу на истинску страв за сазнањем. И скоро је извесно да међу њима није било излишних,

---

140 Ибид., стр. 33, напомена 46.

неплодотворних, иако из данашње перспективе неке /„Историја СКПБ”/ могу и да изгледају некорисне, заблудне. Поједине од тих књига и писанија задовољавале су нарасле потребе и хтења; а оне одабраније, изузетније су их подстицале, бодриле. Најбројније међу њима бориле су се за ново, упућивале на откривање непознатог, док су друге афирмисале и у свести активиста заснивале абецеду нове идеологије. Неке од тих књига су жељно ишчекиване, на душак, или уз белешке и изводе читане и прочитаване, а било је и оних за које су се читаоци морали ваљано, дуго и стрпљиво припремати и кроз акцију, чином и делом им дорастати. Оне књиге, а са њима и читаоци, које су прерастале своје време и отварале перспективе и видике новог раздобља, суделовале су у промени ритма историјског хода...

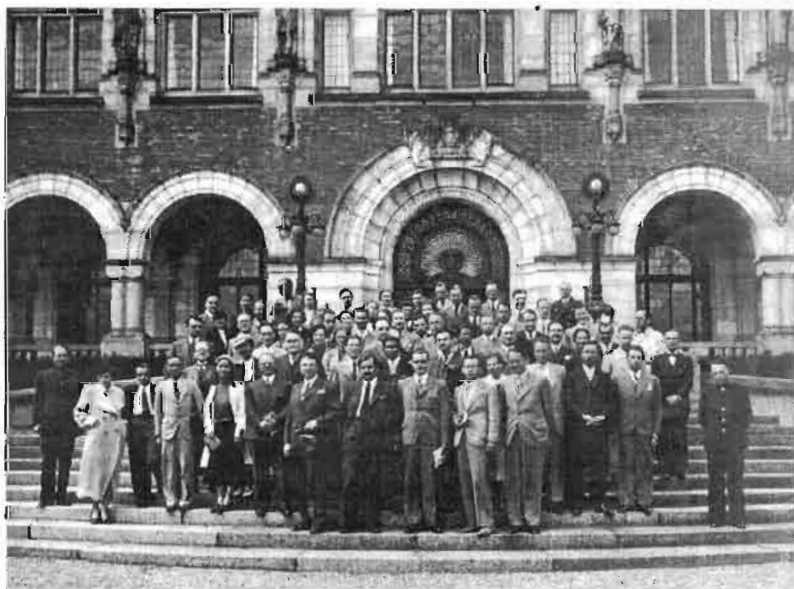
*Ђак V разреда ђимназије у дворњићу куће са мајком Софијом и оцем
Миланом*

Серђије Димииријевих

*Скуј из Моравске у народној пошњи
Словенски скаутски слей у Прагу 1931. год.
Снимио Серџије Димитријевић из Лесковца*

*Снимак начињен у Хаџу 1937. године са полазницима Академије за
међународно право*

Ексџедиција њо Јабланицџи 1934. џодине

На броду, на џуџу за Смедерево

*Учесници у дискусији о писању историје Лесковца.
Лесковац, децембар 1970. године*

На Хвару, јануар 1985. године

*Видови активнос̄ти
С. Димитријевића у
Француској*

НЕКИ ВИДОВИ АКТИВНОСТИ СТУДЕНАТА БЕОГРАДСКОГ УНИВЕРЗИТЕТА У ПАРИЗУ (1935–1937. ГОДИНЕ) СА ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА ДЕЛАТНОСТ СЕРГИЈА ДИМИТРИЈЕВИЋА

Париз је, током тридесетих година, био место окупљања напредних студената, будући да је Француска, која је неговала демократске традиције, у то време била отворена за сва прогресивна струјања. Француска је, поред осталог, и колевка народнофронтског покрета, који је убрзо добио велики размах и масовност, а имао је и знатан одјек у свету. Зато је ова земља, а посебно Париз, била привлачни центар многим напредним, прогресивно оријентисаним људима. Често се догађало да комунисти, које су протеривали режими, као и они који нису могли да нађу окриље у другим европским центрима и метрополама, пронађу прибежиште у Паризу који је предњачио у демократским и другим слободама, а посебно у погледу идејно–политичке отворености.

Слободоумни студенти који су дошли у сукоб са полицијом у својој земљи, или они којима је претила опасност да падну под руку диктатуре и терора, склањали су се на париски Универзитет, заједно са већ раније компромитованим комунистима, скојевцима и симпатизерима. У том периоду у Француској је била доста јака југословенска економска емиграција. По једној слободној процени знатан број студената, потом више стотина индустријских радника и нешто политичких емиграната из Југославије. Међу студентима је било, по свој прилици, неколико десетина организованих комуниста, скојеваца или активистички усмерених симпатизера.¹⁴¹

---

141 Др Сергије Димитријевић, Рад на стварању интерпационалних бригада у шпанском рату, и одлазак Југословена преко Париза. Наше стварање. 1975, бр. 1–3, стр. 39.

Оцењујући снагу и размах организованог дела југословенских партијских и синдикалних радника у Француској у то време, С. Димитријевић даље констатује да је „постојала релативно јака југословенска партија и синдикална организација... А излажући њену организациону структуру дословце пише: „Стожер читаве југословенске комунистичке организације у Француској представљала је тзв. југословенска подсекција која је била при Комунистичкој партији Француске (секција комунистичке интернационале). То је била партијска организација која је обухватала све Југословене, чланове Француске комунистичке партије, односно све чланове КПЈ настањене у Француској (изузев чланова ЦК КПЈ). Југословени, чланови Комунистичке партије који су трајно боравили у Француској, не само да су били повезани и радили у оквиру Француске комунистичке партије, они су једновремено имали и своје посебне југословенске партијске групе које су биле окупљене у поменутој подсекцији и представљале посебну организацију која је политички радила и деловала међу југословенским емигрантима”.¹⁴²

О угледу који су у Француској уживале југословенске партијске и синдикалне организације и њихово руководство говори и чињеница да су имале своје седиште и просторије у самој Француској синдикалној централној у улици Grange aux Belles бр. 33. Из тога се види природа и карактер веза југословенских организација са француском синдикалном централом (ЦГТ), тзв. МОИ (Main d'oeuvres immigrés – усељена радна снага). А поменуто седиште и просторије биле су основни пункт и станица окупљања југословенских студената, потом добровољаца који су преко Париза одлазили на шпанско ратиште и других.

Поред тога, овде треба поменути и Исељеничко удружење које су обновили водећи кадрови југословенске подсекције, на основу утврђених смерница за рад у масовним организацијама, потом Комитет жена против рата, беде и фашизма у Pas de Calais-у, па радничко културно певачко друштво „Слога” у Паризу, као и већи број масовних организација и културно-уметничких удружења и секција попут хорске групе „Јадран”, која се касније трансформисала у хорско-музичку секцију Удружења југословенских студената.

Када је реч о броју партијских и симпатизерских група и обухвату чланова у њима у периоду пред шпански грађански рат, он се донекле може сагледати на основу сачуваног „Извештаја о раду централне

---

¹⁴² Ибид., стр. 37.

југословенске секције КПФ за друго полугође 1935. и два прва месеца 1936.”¹⁴³ Поменуте групе обухватале су 47 партијаца и 173 симпатизера, што укупно износи 220 политички организованих радника и студената. Уз то, треба поменути и 118 чланова југословенског Исељничког удружења и синдикалне групе југословенских радника. (Напред изложеним бројевима нису обухваћене прокомунистички оријентисане југословенске организације, културно–уметничка друштва, ни новостворене групе у париском рејону).

У наведеном студијско–мемоарском тексту С. Димитријевић закључује: „Крајем 1936. године укупан број политички организованих и међусобно повезаних југословенских радника и студената достигао је 700–800 лица (по личном сећању)”.

О овом периоду постоје и значајна сећања академика Павла Савића који је у Париз дошао непуну годину после Димитријевића и тамо се са њим непосредно упознао најпре у оквиру рада Удружења југословенских студената, а потом и у раду студентских комунистичких и симпатизерских група. Говорећи о својој активности и боравку у Паризу у периоду од краја 1935. до краја 1939. Савић дословце каже:

„Испраћао сам револуционаре у Шпанију, дочекивао преживеле у повратку. У партију сам примљен 1939. године, у време највећих тешкоћа у раду са ураном. Сретао сам многе наше револуционаре Кидрича, Влаховића, Сергија Димитријевића, Прежихова Воранца” (подвукао Н. Ц.). После краћег присећања на Прежихова Воранца помиње да је по налогу Партије био председник Удружења југословенских студената, да је посећивао марксистичке кружоке и проучавао одређену литературу.¹⁴⁴

У другој прилици П. Савић се опширније сећа активности Удружења југословенских студената у Паризу које је било достојан представник „револуционарног студентског покрета, какав се стварао у то време у земљи”. сарадње са Борисом Кидричем и сусрета са другом Титом у своме дому у Паризу. У овом смислу могу бити занимљива и сећања Бранке и Павла Савића која се односе на каснији период, а забележио их је Момчило Стефановић.¹⁴⁵

¹⁴³ Архив за југословенски раднички покрет Фонд КИ, бр. 237/V.

¹⁴⁴ Брана Црнчевић. Скица за више портрета академика Павла Савића. Дуга, 15. марта 1980., Н. Ц. бр. 158, стр. 22.

¹⁴⁵ Момчило Стефановић, Тајни сусрет у Паризу. Политика, 25. III 1980.

Пре него што се детаљније осврнемо на појединости о раду Удружења југословенских студената у Паризу, укажимо на неколико појединости из партијско–политичке биографије С. Димитријевића. Илегалним револуционарним радом Димитријевић се бави од 1931., док је члан КПЈ постао у јуну 1933. Као студент одржавао је везу између Покрајинског комитета у Београду и илегалне партијске организације у Лесковцу. Био је делегат Окружног комитета Лесковца на IV партијској конференцији за Србију (Београдски део) одржаној у Београду 1934. године. По завршетку студија на Правном факултету у Београду, по партијском задатку прелази у Париз, децембра 1934, од када и суделује у међународном радничком покрету. У два маха био је секретар југословенске студентске партијске организације у Паризу, и то од пролећа 1935. до јесени 1937. године, и поново 1938/39. Од 1935. године био је председник Удружења југословенских студената у Паризу. Исте године улази у руководство југословенске партијске организације у Француској (Југословенска подсекција КП Француске – секција Коминтерне) чији је секретар био од јесени 1935. до јесени 1937. У периоду 1935–1936. издавао је „Организациони билтен који је садржао директиве за рад партијских и синдикалних организација у Француској. Уз то био је и представник југословенског илегалног комунистичког покрета у Међународној студентској организацији против рата и фашизма, од 1935. до септембра 1937. године; а у раздобљу 1936–1937. југословенски представник у Међународном комитету за формирање међународних бригада у Шпанији. Учествовао је на Међународној конференцији омладине за мир одржаној 29. фебруара и 1. марта 1936. године у Бриселу, као и на Међународној студентској конференцији за помоћ републиканској Шпанији, одржаној почетком 1937. године у Паризу.¹⁴⁶

ПОЈЕДИНОСТИ О РАДУ УДРУЖЕЊА ЈУГОСЛОВЕНСКИХ СТУДЕНАТА У ПАРИЗУ

У првим данима пролећа 1935. организовани су избори за нову управу Удружења југословенских студената у Паризу, што је уз неколико претходних акција и представљало почетак његове обнове у

---

146 Н. Цветковић, Учешће лесковачких скојеваца и младих комуниста у међународном радничком покрету у периоду између два рата. Лесковачки зборник, XX. 1980. стр. 65–67.

отежаним политичким условима. Јер, један број чланова претходне управе био је разјурен и похапшен после атентата у Марсељу. Удружење скоро распуштено, тако да је било неопходно предузети одређене организационе мере у смислу његовог оживљавања. Тада је, уз активно суделовање југословенске илегалне комунистичке групе, која је имала у виду важност тога да се на челу управе нађу партијски организовани студенти, скојевци и симпатизери, договорено да се истакне кандидатска листа са Бором Благојевићем на челу. То је практично била народнофронтска опозициона листа под руководством комуниста на којој је био и Бора Барух као секретар Удружења, потом Љубиша Илић као члан управе, Сергије Димитријевић као потпредседник итд. У ствари, организатор обнове Удружења била је југословенска комунистичка студентска група, коју је организовао С. Димитријевић заједно са свим другим студентима опозиционо усмереним. Може се рећи да су у ово настојање да се обнови Удружење биле укључене и све напредне народнофронтске снаге које су биле ангажоване и у ширим процесима рада и деловања симпатизерских и комунистичких група.

Повремено на појединим организованим састанцима Удружења југословенских студената у Паризу, долазио је и узимао учешћа у раду Љуба Илић који је такође имао и друга сложена и одговорна задужења и обавезе. Он је тако непосредније суделовао у раду Удружења, као и на скуповима и манифестацијама припреманим од стране Удружења. О многим акцијама и манифестацијама Удружења студенти су се договарали у оквиру комунистичких и симпатизерских група, па су то касније спроводили у дело.

Задржимо се мало опширније на сачуваном *Извештају Управе Југословенског студентског Удружења у Паризу о раду у 1935. год.*, као и на условима у којима је радило ово Удружење.

На самом почетку Извештаја говори се о неповољним околностима у којима је изабрана нова Управа чија је активност требало да се одвија после једног периода у коме је „нормални рад у Удружењу био онемогућен услед репресија које су наступиле после Марсејског атентата“. У тој политички сложеној атмосфери нова управа је од претходне примила „једино печат Удружења, непотпуна правила и дуг од 65 франака“, како дословце стоји у поменутом Извештају, а то значи да је морала практично да крене из почетка, у погледу организовања или окупљања, припреме програма, уз напоре око „оздрављења“ независне материјалне ситуације и стварања основних услова за рад. Ситуација је била утолико деликатнија што су нове организационе

мере и избор Управе извршени негде у пролеће 1935., па је радна периода, како пише у Извештају „била краћа него ли обично“. А што је још важније рад Управе, па и Удружења као целине, био је утолико више отежан што је број ранијих чланова сведен на минимум, па је ваљало организовано приступити њиховом активирању, уз обухватање нових чланова и омасовљење Удружења. Осим тога, Удружење је испрва радило у условима када нису могле да се успоставе званичне везе са постојећим студентским удружењима у земљи, око чега је Управа била ангажована.

Нећемо погрешити ако кажемо да је С. Димитријевић, заједно са Б. Барухом, Б. Благојевићем и другим био обновитељ Удружења југословенских студената у Паризу. Нова Управа са њима на челу морала је да предузме опсежне мере ради оживљавања рада овог Удружења на више различитих подручја.

Из Извештаја се, поред осталог, види да су одржана три редовна састанка и да је на једном од њих, што је посебно значајно, вођена дебата о питању студентског уједињења, тј. о ликвидирању „Југословенског Академског националног студентског удружења“ које је тада створено од Посланства, у разбијачке сврхе. Сматрајући питање студентског уједињења прворазредним политичким питањем, С. Димитријевић који је својеручно писао Извештај, даље прецизније подвлачи да је цепање студентских редова услед деловања поменуте профашистичко–националистичке организације била опасност коју је требало отклонити. Наиме, тада је постојала тенденција да се створи и Правничко Удружење које би, како се прецизира у Извештају, „било потпуно одвојено од постојећег Удружења“, које је обухватало студенте свих струка, што је успешно спречено захваљујући по свој прилици деловању истакнутијих чланова нове Управе. Нова Управа удружења водила је борбу против реакционарног Југословенског Академског националног удружења када су, упркос отпору и потешкоћама, створени услови за његову ликвидацију. Ово је утолико значајније што је Академско студентско удружење било режимско и окупљало је националистички оријентисане студенте.

Насупрот Југословенском Академском националном студентском удружењу, које је настојало да на основама подвајања према структурама – разбије јединство студентских редова – деловали су студенти правници, тежећи окупљању на народнофронтовским основама. Поменуто Академско удружење је углавном окупљало студенте медицине, технике и других углавном мање политизираних струка. Тако је, на пример, лекар Ј., који је касније прешао на позицију НОБ–а.

био један од барјактара ове националистички расположене и усмерене групе. Међутим, тим релативно малобројним снагама врло успешно су се супротставили студенти правници, који су већ према природи својих студија, били много више политички упућени, па је скоро природно што је највећи број опозиционо и антирежимски расположених младих људи потицао управо из тих редова.

Нагласимо да је, поред ових настојања, Управа удружења југословенских студената у Паризу, у врло кратком периоду од пролећа до лета 1935. године остварила више конкретних акција. Једна од њих је: издавање прогласа којим се осуђује рад „цепача студентских редова, ствараоца овог Удружења“, и у њему објављује искључивање седморице актера тих реакционарно–секташких тенденција,¹⁴⁷ што је наставак напред поменутих напора и борбе за очување јединства студентских редова на основама прогресивне и опозиционе народнофронтовске оријентације. Потом, Управа је према наводима из истог документа: протествовала против хапшења студената, што је супротно закону, као и поводом сумње, била садржана наглашена политичка компонента деловања нове Управе удружења.

Саставни део садржаја рада овог Удружења чинило је одржавање разних предавања, као и активност на музичко–хорском пољу и сличним видовима културно–стваралачког деловања. Тако су, према овом Извештају, у оквиру редовних састанака одржана предавања на којима су С. Димитријевић и Н. Лалић говорили о томе „Да ли је задругарство начин за решавање данашњих друштвених проблема“, док је другом приликом Михајло Смирнов говорио „О друштву народа“. Уз то, захваљујући вероватно ангажовању Управе удружења, као и ширем интересовању чланства, за богатији музичко–стваралачки живот, створена је музичко–хорска секција, у којој су се, поред старих чланова „Јадрана“ окупили остали студенти.

Пошто је Удружење било у неповољном материјалном положају јер је, као што смо управо истакли, наследило и извесно дуговање, покренута је акција прикупљања добровољних прилога, потом је тражено од дужника да врате примљене позајмице, а наплаћен је и део чланских улога. Поред тога, Управа је у више махова организовано захтевала од одговарајућих установа југословенског Office scolaire–а и Посланства неопходну материјалну помоћ, и према истом документу

---

147 Поменути проглас, у виду летка, са именима седморице искључених студената добио је С. Димитријевић из архиве Коминтерне и његову копију чува у својој збирци.

„успела је да добије на име потпоре 100 фр. од прве установе (Office scolaire) и 300 фр. као помоћ за стварање хора од друге” (Југословенско посланство у Паризу, Н. Ц.) – Та скромна средства, поред прилога и уплата чланарине, представљала су материјалну основу за рад Удружења југословенских студената у Паризу.

Припремане су и различите културно–уметничке акције и манифестације од Управе и чланова Удружења. Једна од њих је била и изложба слика југословенских уметника који су се у то време налазили у овој метрополи модерне уметности. На изложби организованој 1937. године, која је окупљала најзначајнија имена наше савремене уметности, поред осталих, учествовала је и Љубица Сокић са серијом драгоцених цртежа са буље пијаче, потом Васа Поморишац, Бора Барух и Пеђа Милосављевић, који је радио као секретар Југословенског посланства у Француској. Занимљиво је да је С. Димитријевић сачувао две фотографије са изложбе која је за то време била репрезентативна и представљала својеврстан догађај за наше људе у Француској. Са тих фотографија се види да је на изложби учествовао и Васа Поморишац, на пример, те тако оне представљају својеврсно сведочанство о њеном одржавању.

Од 1935. до почетка рата променило се неколико управа на челу Удружења југословенских студената у Паризу. Председник једне од њих био је Павле Савић, а друге Миодраг Ђорђевић Микица, из породице земљорадника десничара, који је истовремено био народнофронтовски оријентисан и врло присно и непосредно сарађивао са студентима комунистима, чије је ставове у основи прихватао, а њихову демократску суштину чак и симпатисао.

Удружење је, иначе, све време било под утицајем студентске партијске организације из које је потицало главно акционо језгро саме Управе. С. Димитријевић је непосредно утицао на креирање политике и основних смерница рада удружења у време када је био секретар овог партијског руководства (1935–1937 и 1938–1939) дајући боју и тон свакој иницијативи.

При резимирању појединих резултата у оквиру рада Удружења југословенских студената у Паризу уочавају се и истичу у првом реду: моменат освајања Удружења од комунистичких и народнофронтовских снага, потом, формирање нове управе и усмеравање активности с њене стране, као и стварање југословенског студентског партијског руководства и више комунистичких симпатизерских студентских група. У том обухватном и разноврсном раду могло је бити

и ситних пропуста, али је најважније да је оријентација овог Удружења била прогресивна.

Додајмо овде да је до првог сусрета и познанства између Бориса Кидрича и Сергија Димитријевића, које ће се после Кидричевог поновног доласка у Париз, на повратку из Москве, претворити у дубљи другарски и сараднички однос, дошло негде крајем 1935., или почетком 1936. године, у време када је Кидрич као секретар СКОЈ–а боравио у Паризу. Тај је сусрет био у свему радни и информативно–политички, јер је Димитријевић онда, поред осталог, био и секретар југословенске партијске студентске организације. У том својству, по директиви партије, Димитријевић се повезао са Кидричем, видимо из разговора који је вођен са Бибером. „Чини ми се да нас је повезао члан Политбироа Хенри (Ловро Кухар), рекао је Димитријевић Д. Биберу. Тада сам изложио другу Кидричу стање наше студентске партијске организације и њен рад, примајући директиве за даљу активност на овом пољу”.

Том приликом дошло је до неколико састанака и разговора између ова два партијска радника. На сваком од њих они су поред питања о раду поменуте студентске организације¹⁴⁸ и Удружења југословенских студената у Паризу, додиривали и проблеме рада и деловања Међународног студентског комитета против рата и фашизма, у коме је од пролећа 1935. Димитријевић био стални представник илегалног југословенског студентског комунистичког покрета, а за шта се Кидрич посебно интересовао. Уз то, свакако, је било речи и о раду у оквиру југословенске подсекције која је истовремено била повезана са ЦК КП Југославије и Француске комунистичке партије. За све то, без сумње, било је потребно више сусрета и разговора ради узајамног инофрмисања и подробнијег упознавања.

УЧЕШЋЕ НА БРИСЕЛСКОЈ МЕЂУНАРОДНОЈ КОНФЕРЕНЦИЈИ ОМЛАДИНЕ ЗА МИР

С. Димитријевић са Београдског универзитета је, као што смо већ напоменули, постао стални представник илегалног југословенског студентског комунистичког покрета у Међународној студентској организацији против рата и фашизма, и то од пролећа 1935. до септембра

---

148 Ксерокс копија Разговора са др Сергијем Димитријевићем (Његови утисци о Кидричу као човеку и другу), у виду изјаве дате Биберу.

1937. године. О томе на свој начин пише Тодор Вујасиновић истичући да је од Покрајинског комитета тражено да се у Француску легално упути један студент који би тамо могао да се задржи дуже време. Он би, према његовом публикованом сведочењу, трбало ваљано да познаје прилике у земљи, а у првом реду у омладинском и студентском покрету како би могао да уђе у руководство Међународне студентске организације за бобрбу против рата и фашизма. „У договору с Трајком Стаменковићем и Јоцом (секретар Земаљског бироа КПЈ тзв. Зембиља, Ђорђе Митровић) решили смо да то буде Сергије”.¹⁴⁹ Тако је С. Димитријевић представљао и студенте Београдског универзитета, као и цео југословенски напредни студентски покрет у овом значајном међународном форуму.

У то време је Светска студентска левичарска организација са седиштем у Паризу, односно Међународни студентски комитет против рата и фашизма, била у рукама напредних комунистичких снага. Ова у свему прогресивна светска студентска организација је у јесен 1935. године донела акциони план и програм борбе против рата и фашизма, а дала је и свој значајан допринос у припреми бриселске Међународне конференције омладине за мир, као и касније женевске конференције. У изради тог акционог програма борбе¹⁵⁰ непосредно је суделовао и поменути учесник у београдском илегалном студентском комунистичком покрету. Окосницу тог програма чинило је настојање усмерено у правцу уједињења свих прогресивних снага студентске омладине у одбрани и очувању мира.

Поменута Међународна студентска организација, као што смо истакли, била је један од иницијатора и организатора Међународне конференције омладине за мир, одржане 29. фебруара и 1. марта 1936. године у Бриселу. У раду ове конференције активно су учествовале, осим комунистичких и неке друге народнофронтовски оријентисане, прокомунистичке, социјалистичке и напредно усмерене организације из више земаља; оне су биле не само званични учесници већ су се пред светским јавним мњењем показале као сазивачи и непосредни организатори.

Овде треба подвући да је Удружење југословенских студената у Паризу делегирало свог председника С. Димитријевића. О свом легал-

---

149 Т. Вујасиновић, Мучне године. Свјетлост, Сарајево, стр. 116.

150 Др С. Димитријевић, Сећања о Међународној конференцији за мир... Сећања узео М. Васић. Заведсно у Архиви радничког покрета Југославије фонд МГ II, 2Б, 88.

ном представнику из иностранства Удружење се званично изјаснило на пленарном састанку, када је за делегата предложен и Шемза Дервишевић, који је, иначе, тада био народнофронтовски оријентисан.

У Бриселу је председник Удружења југословенских студената у Паризу добио партијску везу са Ивом Лолом Рибаром, који је био једини делегат омладинског и студентског напредног покрета из земље. „Постоји могућност да је он био делегат не само београдских студената, већ и неке друге напредне омладинске организације из земље, као нпр. загребачких студената...”, али је сасвим извесно да осим њега и поменутих делегата из Париза, југословенски омладински и студентски комунистички покрет није имао других представника на бриселској конференцији.¹⁵¹

Да би Лола Рибар и Сергије Димитријевић могли несметано да се припремају за своја иступања, да дотерују и усклађују своје реферате и да се међусобно консултују и договарају, они су другог поменутог представника Удружења југословенских студената у Паризу Ш. Дервишевића предложили за члана радног председништва у коме су биле заступљене све делегације. То им је омогућило да слободно раде на текстовима својих реферата које су заједнички усклађивали, уносећи одређена прецизирања. Колико се С. Димитријевић сећа он је донео готов прекуцан текст свог реферата, а И. Л. Рибар га је написао у Бриселу.

„На самој конференцији по првој тачци политички реферат одржао сам ја, а по другој тачци организациони реферат одржао је друг Лола Рибар”, стоји дословце у забележеним сећањима С. Димитријевића. Ово најбоље могу да потврде материјали са конференције уколико су сачувани, јер се међу њима по свој прилици могу пронаћи стенограми и два поменута реферата, што би отклонило неке недоумице и погрешна указивања на садржај тих реферата (Милица Дамјановић). На основу тих рефератских текстова које су Лола Рибар и С. Димитријевић заједнички ускладили, могла би се тачније прецизирати и појединачна улога и функција ових делегата. Једно је извесно да су ови реферати били врло запажени по критичкој смелости и одлучности са којима су указивали на растућу опасност од фашизма, на потребу уједињавања свих прогресивних снага на народнофронтовским основама, што је Димитријевић врло интензивно заговарао све време бављења у Паризу, а нарочито у време одржавања конференције. У те

---

151 Ибид., стр. 2.

реферате била су уграђена и значајна борбена искуства и сазнање из тада већ врло развијеног револуционарног покрета београдских студената афирмисаног и у међународним релацијама. Димитријевић је у свом реферату у првом реду говорио о политичким приликама и студентским борбама у Југославији, користећи вероватно поједине елементе из своје студије „Искуства партијског рада у Србији и Македонији”. А искуства београдског студентског покрета која су била врло драгоцене, користила су му и за оформљење реферата, појединих ставова и гледишта. Уосталом сва су та значајна и у пракси проверена искуства илегалног студентског комунистичког покрета на Београдском универзитету непосредно примењивана код свих студената који су активно политички радили и у Србији, Црној Гори и Босни и Херцеговини.

При крају ове бриселске конференције догодила се једна мало необична незгода, јер је донета одлука да се радно председништво претвори у стални Биро конференције; а то је значило да би онај трећи делегат кога су Рибар и Димитријевић на известан начин удаљили од себе и изоловали, требало да уђе у састав тог врло важног међународног омладинског форума. Два поменута делегата комунистичке омладине и студена Београдског универзитета то нису никако могла прихватити, па су после донете одлуке одлучно интервенисали код председништва, те је извршена измена, „тако да је у стални Биро конференције у име југословенске омладине ушао Сергије Димитријевић” – стоји дословце у изјави коју је у виду сећања забележио М. Васић.

Нагласимо да је Димитријевићев избор у стални Биро Међународне конференције омладине за мир представљао једну врсту легализације његовог чланства у међународним омладинским организацијама будући да је он још од 1935. године био делегиран као стални представник илегалне југословенске студентске комунистичке организације у Међународну студентску организацију против рата и фашизма у Паризу. А ко га је делегирао у ову Међународну организацију? Можда ЦК СКОЈ–а, илегална студентска комунистичка организација на Београдском универзитету, или ЦК КПЈ, Димитријевић то не зна. – „Ја сам добио директиву од члана Политбироа КПЈ Ловра Кухара, познатог књижевника Прежихова Воранца да се повежем са комунистом Андре Виктором, румунским студентом из Бесарабије,

иначе, руководиоцем ове организације”¹⁵² - додаје С. Димитријевић у једном од каснијих разговора који смо водили са њим.

„Исто тако, избор Акционог одбора стручних студентских удружења Београдског универзитета за члана Светске студентске организације за мир, слободу и културу, за време ове конференције, такође представља само легализацију тог чланства, јер је Акциони одбор илегално већ од пролећа 1935. године мојим делегирањем у ову организацију био приступио истој.”¹⁵³

Пошто смо навели исказ у коме се помиње Акциони одбор стручних студентских удружења Београдског универзитета, забележен од М. Васића, тражимо да нам Димитријевић неке појединости у вези са тим мало појасни и прецизира.

Према његовом ауторизованом казивању Акциони одбор стручних студентских удружења Београдског универзитета, или Акциони одбор студената, не може се у свему тачно сетити званичног назива, био је легализован још 1934. године. (Тај Акциони одбор, у другој прилици, сазвао је велики састанак у Физичкој сали Филозофског факултета (Капетан Мишино здање) на коме су учествовали представници студентских удружења, на пример, медицинара, агронома, техничара и сл., као и Побратимства и др. На том састанку се, поред осталог, расправљало и о различитим студентским питањима и проблемима). „Ја сам тада на неки начин био илегални представник југословенског студентског комунистичког покрета у Међународној организацији против рата и фашизма у Паризу и то од пролећа 1935. године. Са мојим уласком у стални Биро Међународне омладинске конференције као представник југословенских студената – легализовало се чланство београдског студентског комунистичког покрета у поменутом међународном студентском форуму”.

Ту Димитријевић додаје да су илегалне студентске комунистичке организације из Немачке и Италије послале своје делегате на ову

---

152 Мр Н. Цветковић, Учесће С. Димитријевића на Међународној конференцији омладине за мир, Наше стварање, 1978, 5–6, стр. 116–118.

153 Др С. Димитријевић, Сећања о Међународној конференцији за мир, одржаној 29. фебруара и 1. марта 1936. године у Бриселу, Сећања узео М. Васић, април 1965., стр. 3. У каснијем разговору (Хвар, 9. II 1986.) С. Димитријевић напред наведени текст коригује и прецизира на следећи начин: „Исто тако долазак делегата београдских студената за време ове конференције, такође представља неку врсту укључења југословенског студентског покрета у студентску међународну организацију, у којој сам илегално већ од пролећа 1935. представљао југословенски студентски револуционарни покрет”.

конференцију. На бриселској конференцији је договорено да се не објављују имена делегата из оних земаља и покрета који су били илегални или полулегални.

У вези са овим само по себи се наметнуло питање: како је дошло до тога да С. Димитријевић буде упућен у Париз и тамо по директиви Ловра Кухара буде укључен у Међународну студентску организацију против рата и фашизма?

О намери да се С. Димитријевић упути у Париз недвосмислено сведочи и писање Тодора Вујасиновића о коме смо већ цитирали. А како је до тога дошло за сада се може само претпостављати. Једно је извесно – половином тридесетих година илегални студентски комунистички покрет на Београдском универзитету био је најразвијенији у земљи. Имао је велики број организованих партијских и симпатизерских група, борбено се, још од почетка тридесетих година, потврђивао у бројним антирежимским демонстрацијама, а остваривао је и сваковрсне акције. У тој ситуацији је по свој прилици Политбиро ЦК КПЈ или руководство СКОЈ–а, или неки други виши форум, затражио од Покрајинског комитета за Србију да одабере и предложи једног делегата. А политички и организациони секретари ПК за Србију, који су лично познавали марксистичку и политичку изграђеност С. Димитријевића, определили су се за њега, имајући у виду креативне могућности овог кандидата. Тако је он, вероватно, на њихов предлог и упућен у Француску.

Напомињући да на Међународној конференцији омладине за мир у Бриселу нису присуствовали само представници комунистичких него и свих других прогресивних покрета и организација из низа земаља, Димитријевић овим речима оцењује учешће на самој конференцији: „Велики успех представљала је сама чињеница да су на ову конференцију дошла три легална делегата револуционарне југословенске омладине. Мада сам на конференцији наступио под правим именом, што ће се сигурно наћи у материјалима конференције у Бриселу, организатори конференције су се постарали да се имена представника студентских организација из земаља где је комунистички покрет био прогањан не објављују у штампи.”

АКТИВНОСТ СТУДЕНАТА БЕОГРАДСКОГ УНИВЕРЗИТЕТА У ПАРИЗУ СРЕДИНОМ ТРИДЕСЕТИХ ГОДИНА

Напредни студентски покрет Београдског универзитета непосредно и стваралачки је везан за револуционарни раднички покрет. Овај омладински покрет имао је значајну улогу у буђењу и стварању напредне свести и демократског духа, у отпору режимским снагама, и то преко многих масовних демонстрација, протеста, штрајкова и других, организованих облика деловања. Београдски универзитет је био, као што је познато, упориште антифашистичког отпора, стетиште и окриље из кога су поникли многи прегаоци и учесници народноослободилачке борбе.

Поред разних активности у земљи, напредни студентски покрет Београдског универзитета се, као што је лепо примећено, „због своје револуционарности, принципијелности, доследности и интернационализма, афирмисао и постао познат и цењен у свету”.¹⁵⁴ Уз то, потврдио се и као врло битан фактор у међународном омладинском па и радничком покрету, настојећи да окупи и ангажује све напредне снаге у борби за демократска права, за одбрану мира, а против надирућег фашизма. „Борба за мир нека постане један од основних водича који ће покренути демократску и мирољубиву омладину у Народни фронт” – писало је у „Резолуцији о раду и задацима СКОЈ–а с посебним освртом на Народни фронт слободе и мира”, прихваћеној на IV земаљској конференцији СКОЈ–а, крајем августа 1935.

---

154 Миролуб Васић, *Међународна сарадња студената Београдског универзитета уочи другог светског рата*, Зборник радова о студентском и омладинском револуционарном покрету на Београдском универзитету, Београд 1970, стр. 175–176.

М. Васић, *Студенти Београдског универзитета у међународном омладинском покрету (1935–1941)*, Београдски универзитет у предратном периоду, ослободилачком рату и револуцији, Београд 1983, стр. 103. и даље.

године.¹⁵⁵ У то време је омладина, окупљена, између осталог. и на широким народнофронтовским основама, развијала и снажила демократску свест, јачала организован отпор против режима, власти и угњетачких притисака; али је, излазећи из својих националних и територијалних граница, и шире заснивала и учвршћивала међу-народну омладинску сарадњу, тражећи и отварајући могућности за активно стваралачко деловање.

Гледано у целини, студенти Београдског универзитета имали су значајну улогу у међународном омладинском и ширем радничком покрету, о чему је мало писано, углавном у оквиру биографских и монографских разматрања неких значајнијих личности или друштвено–историјских појава. У том погледу су најзначајнији прилози др Мирољуба Васића, који стваралачки одређује појам међународног омладинског покрета и у неколико студија обрађује ову недовољно истражену и узредно изучавану проблематику. Имајући у виду да је релативно мало писано о појединачном доприносу, личном уделу и активности студената Београдског универзитета у међународном омладинском радничком покрету ми ћемо се овом приликом осврнути на неке облике и садржаје активности руководећих појединаца и партијско–симпатизерских група у Паризу средином тридесетих година.

Стваралање идеалне комунистичко–симпатизерске студентске групе

У периоду након атентата на краља Александра у Марсељу (9. X 1934) настали су прогони југословенских житеља у Француској. Притисци и хапшења су се нарочито испољили у Паризу, међу напредно оријентисаном студентском омладином. На удару су најпре били поједини истакнутији чланови управе Удружења југословенских студената у Паризу.¹⁵⁶ Ти прогони, хапшења и малтретирања имали су

---

155 АЦК СКЈ, Фонд КОИ, МФ 192/747/145.

156 Пишући као сведок и учесник о активности Југословенског студентског удружења, Сергије Димитријевић указује на хапшење неколико чланова управе „углавном студената из Хрватске, међу којима је било и присталица самосталца, опозиционе партије Свегозара Прибићевића, који је тада био у емиграцији. Неки од њих су задржани у затвору више од месец дана”. – С. Димитријевић, *О идејној делатности Боре Баруха у Француској*, Саопштења и прилози са научног скупа „Напредни студентски покрет у југоисточној Србији”. Марксистички центар Универзитета у Нишу, Ниш мај 1987.

несумњив одјек међу нашим студентима у Паризу који су почели да се мало повлаче и склањају под овим притисцима. Све је то, поред осталог, утицало и на организоване облике рада и деловања југословенских студената у овом граду.

У тим веома неповољним политичким условима биле су донекле блокиране и онемогућене активности како партијских и симпатизерских група, тако и Удружења југословенских студената у Паризу. Стога је скоро сасвим извесно да крајем 1934. године у Паризу нису радиле ни деловале партијске и симпатизерске комунистичке групе. Тек је почетком 1935. године дошло до обнављања рада и стварања илегалне комунистичко–симпатизерске групе. Ту групу је основао и њоме руководио Сергије Димитријевић, студент права. У саставу групе био је Бора Барух, студент права и сликар, који се на изванредан начин афирмисао као симпатизер напредног студентског покрета још приликом студентских демонстрација у Београду. Потом, члан групе је био и Љубиша Илић, студент агрономије,¹⁵⁷ који се укључио преко Боре Баруха. (Ова два сиромашна студента морала су да раде као келнери у неком малом ресторану, у Латинском кварту, да би се издржавали.) Четврти члан групе био је Радмило Миловановић, студент права из Врања. За Миловановића је С. Димитријевић, још пре одласка у Париз, добио препоруку преко секретара ОК КПЈ Лесковац, Благоја Николића, који је био у непосредној вези са Симом Погачаревићем, руководиоцем врањске партијске организације. Студент Р. Миловановић, судећи према овим изворима, сарађивао је са Симом Погачаревићем.¹⁵⁸ У групи је био још и један музичар, кога С.

---

157 *Љубиша Илић* (Краљево, 1912). Гимназију је завршио у родном месту. У Париз отишао вероватно 1934. Био члан студентске партијско–симпатизерске групе, основане 1935, и члан КП Француске. Радећи као асистент на Пољопривредно–шумарском факултету у Београду, помагао је напредни студентски покрет на Београдском универзитету. У току НОБ учествовао у антифашистичким акцијама омладинског покрета у окупираном Београду. После ослобођења активно ради у оквиру Народног фронта и на заснивању народне власти у Београду. У два мандата био је члан ЈНОФ у овом граду; а учествовао је и у раду других друштвено–политичких организација на факултету и шире. Признат му је статус борца.

158 У студијско–мемоарском тексту *Партија и СКОЈ у Лесковцу од 1931–1934* (Лесковачки зборник, 1969, IX, стр. 15) С. Димитријевић детаљније пише о Р. Миловановићу: „У време мог одласка у Француску добио сам преко Б. Николића препоруку за студента из Врања Радмила Миловановића са којим је Погачаревић сарађивао. Са Миловановићем сам се одмах по мом доласку у Париз био повезао и обухватио сам га југословенском студентском комунистичком групом коју сам

Димитријевић означава са Н.Н., како му не би стварао неприлике, пошто се већ дуже налази у иностранству.

Поједини чланови ове илегалне студентске комунистичке групе, на пример, Барух и Димитријевић, познавали су се још из Београда и учешћа у напредном студентском покрету, у антирежимским демонстрацијама и другим акцијама на Правном факултету. Са Радмилом Миловановићем је веза добијена преко лесковачког, односно врањског партијског политичког руководства.¹⁵⁹ Тако је међу члановима групе постојало узајамно поверење још од првих сусрета и контаката. Они су међусобно били повезани и присним другарским, сарадничким и другим везама. Због честих сусрета и разговора о различитим политичким питањима имали су узајаман увид у одређене ставове, идеолошку изграђеност и усмереност.

Након првих сусрета и повезивања убрзо су почела и организована састајања на основу договора о одговарајућим темама које су биле предмет разговора у претходним приликама. На тим састанцима разматране су идејно–политичке и марксистичке теме и литература, потом партијска штампа („Пролетер” и сл.), питања о развоју социјализма, о друштвено–економским проблемима капитализма, одјецима економске кризе; анализирана је актуелна политичка ситуација у Југославији, Француској и у свету. При том се говорило о искуствима октобарске револуције, о совјетској Русији, процесима колективизације и индустријализације у првој земљи социјализма, али и о народнофронтском организовању које је тада узимало маха и представљало унеколико већ опробану основу за повезивање свих прогресивних снага. (У студентским демонстрацијама на Београдском универзитету, на пример, још од 1931. године, па надаље, пре него што су формулисана начела народнофронтске политике, активно учествују припадници скоро свих политичких струја и партија. Та народнофронтска искуства се стичу и у раду правничког и других сличних удружења.)¹⁶⁰

створио у Паризу у рано пролеће 1935., и даље њоме руководио. Негде крајем те године искључио сам га из групе левих застрањивања”.

159 *Радмило Миловановић* (Врање, 1910–1984 Београд). Гимназију завршио у Врању. Пришао радничком покрету почетком тридесетих година и активно сарађивао са С. Погачаревићем. У Паризу боравио од 1934.–1939. када се враћа у Београд. У Паризу одржавао везе са Б. Барухом и другим напредним студентима. Приликом одласака у Врање (1941) контактирао са С. Погачаревићем. После педесетих година бавио се адвокатуром. Сарађивао је у стручним правним часописима и периодичи.

160 Ручкописне белешке из разговора са С. Димитријевићем, Хвар, 3. II 1987.

У овој по свој прилици првој илегалној студентској комунистичкој симпатизерској групи, формираној после марсељског атентата, свакако је Сергије Димитријевић, њен оснивач, био највише идејно–политички изграђен, са значајним искуством из илегалног рада у студентском комунистичком покрету на Београдском универзитету још од почетка тридесетих година, када се догађа његова обнова и оживљавање. Он активно учествује у антирежимским демонстрацијама против диктатуре, због којих је касније и кажњаван од дисциплинског суда на Универзитету. Уз то, непосредно суделује и на другим протестним скуповима и у политичко–опозиционим борбама на Правном факултету. Захваљујући практичном политичком искуству, стеченом у напредном покрету и међу студентима, у пролеће 1932. године, формира скојевску организацију у Лесковцу која ће касније, поред ученика, обухватити и младе раднике. У то време суделује у обнови и преузимању Удружења студената у Лесковцу од стране комуниста. А у раду студентских семинара и расправа на Правном факултету иступа са изразито класно–марксистичких позиција. Наредне 1933. године, вође лесковачког пролетаријата: Благоје Николић и Коста Стаменковић примају га у КП Југославије. Тада успоставља и партијску везу између ОК Лесковац и ПК у Београду, одржавајући партијску везу с Јагодином, Кумановом и другим местима у Србији и Македонији. Студентски покрет на Београдском универзитету, поред утицаја на оживљавање скојевских и партијских организација у Србији, имао је велики значај и за успостављање одређених партијских веза и заснивање одговарајућих партијских центара. У лето 1933. године био је ухапшен у вези са оптужбама због листа "Млади бољшевик"; а у позну јесен исте године формирао је и водио једну илегалну студентску групу у Београду, да би у децембру био осуђен због учешћа у нападу на зграду немачког посланства. Сергије Димитријевић је први на југу Србије у летњим месецима 1934. године, створио партијске организације у Вучју и Чукљенику, којима је и руководио, као и месном скојевском организацијом која је тада имала пет група и око 25 чланова. Са групом напредних интелектуалаца врло плодно сарађује и у лесковачким „Недељним новинама”, пишући о нужности борбе против капитализма, о економској кризи, колективизацији у Совјетском Савезу и сл.

Бора Барух је пре одласка у Париз суделовао у политичкоопозиционим борбама, студентским демонстрацијама и другим сличним акцијама на Београдском универзитету, па је такође био у приличној мери политички и идејно оформљена личност. (Браћа Барух су, истичу,

њихови биографи, још у гимназијским данима били задојени комунистичким идејама, па су се благовремено укључили и у рад напредних студената.)¹⁶¹ Зато је С. Димитријевић, који се најпре сам повезао и учланио у Комунистичку партију Француске, после неког времена то предложио и за Бору Баруха и Љубишу Илића. Овде треба поменути да су, иначе, чланови КПЈ који су политички радили у Француској, осим чланова ЦК КПЈ, били укључивани у КП Француске. Међутим, појединци који из ових или оних разлога нису били прихватљиви за илегалну партијско–политичку активност, учлањивани су само у КП Француске, како би се ту могли политички припремати и изграђивати.

Имајући у виду Барухову политичку изграђеност и то да је на неки начин био проверен у студентским демонстрацијама Сергије Димитријевић га је примио у КПЈ, а касније га је увео и у југословенско студентско партијско руководство (од средине 1935). Барух је, како на једном месту пише „испуњавао услове за конспиративан рад у илегалном комунистичком покрету, што, чини се, испрва није био случај са Љубишом Илићем. Уз то, Барух је био и секретар Удружења југословенских студената у Паризу.¹⁶² Почетком 1937, као један од руководилаца поменутог Удружења, према неким подацима, суделовао је у организовању изложбе слика веће групе југословенских сликара који су тада боравили у Паризу. Пре тога ушао је у руководство југословенске подсекције КП Француске, где је обављао техничке послове, под партијским псеудонимом Мика. Као сарадник и помоћник С. Димитријевића, Барух је од пролећа 1937. учествовао у раду на стварању интернационалних бригада за Шпанију, под новим партијским псеудонимом Емил. С тим послем је наставио и касније, када је Димитријевић напустио тај сектор рада, о чему сведоче бројни искази:

---

161 Мирјана Белић–Корочкин. Радивоје Давидовић, *Повести о браћи Барух*. Београд 1988. стр. 16.

Додајмо овде да аутори, помињући С. Димитријевића, на стр. 35., истичу да је био представник у Међународном комитету за слање добровољаца у Шпанију до фебруара 1937, што је нетачно, јер је на овој дужности остао и после средине 1937. године.

162 *Бора Барух* (Београд. 1911–Јајинци 1942). Матурирао у цишкој гимназији 1929. где се упознаје са напредним погледима и схватањима. У Београду уписује Правни факултет. Учествоје у напредном студентском покрету на Београдском универзитету. Поред студирања правних наука, бавио се и сликарством. Од 1935–1938. живео и радио у Паризу, где је примљен у КПЈ. Суделовао у раду Комитета за помоћ републиканској Шпанији. Био затвореник Билећког концентрационог логора (1940). У НОР од 1941. као комесар Космајског и Ваљевског партизанског одреда. Заробљен од четника и стрељан у Јајинцима.

др Ђуре Мештровића, Војислава Милошевића, Ђорђа Андријевића—Куна, Наде Кун и других.¹⁶³

Љубишу Илића је организатор групе С. Димитријевић упознао посредно, преко Боре Баруха. Овај марљиви студент агрономије, који је у Париз стигао по свој прилици 1934, живео је врло скромно и сиромашно, од незнатне стипендије, па је морао да ради као конобар у вегетаријанском ресторану. У Паризу је боравио све до 1936. године, када се вратио у Југославију. Био је веома честит, тих, миран и повучен, „добар као памук, али баш због тога не и погодан за илегални партијско—политички рад”, каже о њему С. Димитријевић у једној прилици. Али касније, по повратку у Југославију, повезао се са напредним снагама на Пољопривредно—шумарском факултету, где је испрва радио као приправник, да би убрзо постао асистент. Када је 1941. почео устанак у Србији, партијска организација којом је руководио Драгослав Мутаповић, организовала је ударне групе на Пољопривредно—шумарском факултету за борбу у окупираном Београду. „На пољопривредном отсеку групом руководи Љубиша Илић, а на шумарском Томо Бунушевац – оба асистенти на Факултету” – пише Д. Мутаповић.¹⁶⁴

Ова првобитна симпатизерска група, коју је формирао С. Димитријевић, учлањивањем Б. Баруха у КП Француске и КП Југославије, као и Љ. Илића у КП Француске, прерасла је у илегалну студентску комунистичку групу.

Како се с временом развијала друштвено—политичка активност међу напредним студентима у Паризу, дошло је до формирања нових симпатизерских група. Те су групе организовано настајале да би касније наставиле систематски да раде и делују. Оне су понекад, зависно од околности, мењале свој састав, нарочито у вези са почетком или завршетком школске године, услед долажења у Париз или одлажења појединих чланова у Југославију и на друге стране. Састав тих група је био променљив и доста еластичан, зависно од тога ко остаје или се, пак, враћа у земљу. Уз то, стваране су и извесне подгрупе које су произлазиле из првобитно створених партијско—симпатизерских група.

---

163 М. Бслић—Корочник, Р. Давидовић, *Повесћ о браћи Барух*, стр. 35–37.

164 Драгослав Мутаповић, *Рад КПЈ и СКОЈ—а на Пољопривредно—шумарском факултету од оснивања и до краја другог светског рата*. Београдски универзитет у предраатном периоду, народноослободилачком рату и револуцији, књ. 1. Београд 1986, стр. 332–333.

Тада је створено и југословенско студентско партијско руководство. На челу тог руководства налазио се као секретар управо Димитријевић, који је у њега, углавном, укључио оне студенте које је претходно учланио у КП Југославије. То студентско партијско руководство испрва је обухватало Радивоја Увалића,¹⁶⁵ студента права, и његову жену Злату, у чијем су се стану најчешће састајали, потом Вукашина Радуновића, студента историје, и Бору Баруха. Сваки од поменутих појединаца имао је задатак и обавезу да формира своју симпатизерску групу. Тако су на основу овог сведочења, нове илегалне студентске симпатизерске групе стварали и поменути чланови студентског руководства: Р. Увалић, В. Радуновић и Б. Барух.¹⁶⁶

У опсежним разговорима које смо са С. Димитријевићем водили о овоме, посебно смо се интересовали за начин организовања и стварања ових група, као и за партијско–политичко састајање, садржај рада и деловања.

„Почињало се најпре сасвим спонтано, другарски, кроз ненаметљиве разговоре о појединим политичким питањима”, казивао нам је Димитријевић. „При том се испитивала и проверавала склоност, општа оријентација и опредељеност. Ако би појединац показивао одређен политички интерес, настављало би се са индивидуалним радом, указивањем на одређену литературу, уз препоручивање и позајмљивање књига, коментарисања политичке ситуације и сл. Све је то испрва имало карактер индивидуалног рада са циљем да се упознају људи. То је бивало и онда када су ми препоручивали одређене појединце”, подвлачи Сергије тај моменат. „Али, после извесног времена када се појединци издиференцирају и изврши могући избор лица, у погодној

---

165 *Радивоје Увалић* (Бачка Паланка, 20. IV 1912 – Горган, Иран, 28. IX 1971). Студирао Правни факултет у Београду и Паризу, где је и докторирао 1939. Према неким подацима, 1932/33. активно суделовао у напредном студентском и радничком покрету Југословена у Паризу. Повезао се са члановима КПЈ у Француској и примљен у Партију 1935. Учествовао у шпанском грађанском рату (1937). Из Париза се вратио у земљу средином 1939. У НОБ учествовао од 1941. на подручју Топлице. Био је политички секретар у Топличком одреду, а потом предавач на партијско–политичким курсевима. Крајем 1944. био на дужности у Политоделу XXV дивизије, а потом у пропагандном одељењу Главног штаба НОВ и ПО Србије. Након ослобођења обављао одговорне дужности у Србији и Југославији, а радио је и као професор на Правном и Економском факултету у Београду, где је био и проректор. Провео је дуже време у дипломатији, а од 1957. био помоћник државног секретара за иностране послове. Објавио је већи број књига и студија из области економије. Носилац је „Партизанске споменице 1941” и више одликовања.

166 С. Димитријевић, *О политичкој делатности Боре Баруха у Француској*, стр. 3.

прилици се формира група, тако да су потом дискусије постојале планске, организоване студијске... И без посебног прецизирања да смо 'таква и таква група' – сви су знали да то јесмо и да тако делујемо".¹⁶⁷

У састав симпатизерске групе Радивоја Увалића, како пише Димитријевић, улазили су „у различита времена Павле Савић, студент физичке хемије, његова жена Бранка и три студента права: Владимир Полежина, Брана Маринковић и Ђорђе Николић.

У симпатизерској групи Б. Баруха били су Иво Шеремет, сликар, његова жена Тања, скулптор Стеван Боднарв и НН о коме намерно не дајем податке да му не би нашкодили."¹⁶⁸

Стварање тих илегалних студентских комунистичко–симпатизерских група и укључивање појединаца у њих, није било тако једноставно и лако како би се могло помислити. Наиме, већ тада, а касније још и више чињени су покушаји и настојања да се радом тих илегалних група, а у складу са народнофронтовском оријентацијом, обухвате и ангажују и студенти блиски по својим идејним схватањима и широј политичкој усмерености. Међутим, било је појединаца, који су, и поред симпатизерских и других склоности, избегавали организован политички рад. Неки су, као Душан Дохчевић, на пример, у једном периоду имали помало анархоидне ставове па су се, и поред симпатизерских склоности, клонили организованог групног рада и деловања. „Такве смо покушавали убеђивањем, разговорима, да приближимо нашим ставовима и облицима организованог деловања, али често без успеха”, казивао нам је С. Димитријевић. „Он је спреман да са мном лично дискутује о свему и много тога прихвата, али по сваку цену избегава укључивање у групу. Према мени као појединцу има поверења, али према групи као целини – не!” додаје Димитријевић указујући на неке тешкоће.¹⁶⁹ Доиста, било је тада, а и касније, оних који из бојазни, или неповерења и сумњичавости, нису прихватили организовано и систематско политичко деловање. Иза њиховог изјашњавања против сваке организације, као да се прикривао страх од могуће провале и хапшења. То се догађало чак и са неким марксистички изграђеним појединцима који су чак писали и објављивали напредне и борбено усмерене чланке. Иако су прихватили марксистичке позиције и опредељивали се за напредни покрет, ипак су

---

167 Никола Цветковић, *Живетић и њим животојом*, Лесковац 1996, стр. 196.

168 С. Димитријевић, *О политичкој делатности Боре Баруха у Француској*, стр. 3.

169 Ибид., стр. 207.

избегавали свако „организовање”, изјашњавајући се за „индивидуалну изградњу”. То је, поред осталог, била и нека врста реакције на оне понекад драматичне моменте из рада Партије, када су појединци били хапшени и малтретирани због припадништва комунистичком покрету. А илегална политичка активност и организовано деловање у одговарајућим студентским комунистичким групама тада, средином тридесетих година, у Паризу, била је вид политичке храбрости, која је подразумевала и одређен ризик, коме се појединци, углавном добро материјално ситуирани студенти, нису хтели да излажу.

Партијско–политичко састајање и деловање

Југословенске партијске и симпатизерске групе у Паризу састајале су се најчешће по собама самачких хотела, у приватним становима, уметничким атељеима и на другим местима. У тој метрополи модерне уметности постојао је онда велики број хотела у којима су се изнајмљивале само собе за становање. Већина студената Југословена, становали су у таквим собама. А ти хотели су се налазили на раскрсницама линија метроа, у близини факултета и библиотека, што је омогућавало лакше комуницирање, сусретање и састајање. И управо те и такве собе биле су место за партијско–политичко састајање и деловање, пошто је улазак у хотел ван контроле и надзора, па су пријатељи и знанци могли несметано да улазе и излазе, да међусобно комуницирају, а да то не изазива никакво подозрење. У таквим хотелима је обично становало по четири–пет пријатеља и познаника, који су већ и сами представљали једну мању групу. Чitava група Хрвата комуниста и симпатизера, по казивању С. Димитријевића, становала је у једном таквом хотелу. Такав је случај био с Гргом Гамулином и његовом женом Анђом, па са Зденком Мунк, Рудијем Супеком, Зденком Вујиновићем и другима. Поменути појединци чинили су састав групе загребачких студената. Ова се група стално састајала у соби Грге Гамулина и његове жене.

Тај „Hotel meble”, налазио се у близини саме Сорбоне у Латинском кварту. Због предавања на факултету и близине библиотека, ту су се често кретали и налазили студенти и они који су организационо и на други начин суделовали у раду поменуте партијско–симпатизерске групе. С. Димитријевићу, који је иначе редовно долазио на састанке тих група и непосредно руководио политичким радом у њима, није било тешко да наврати до Гамулинових, где се одржавао састанак или договор о неком заједничком послу, и да лично суделује у свему.

У разговору о начину овог састајања Димитријевић нам илустративно и дословце казује: „Када се, на пример, нађем са Шакотом, онда пођемо заједно до Гамулинових и он се укључи у рад и разговоре. Сви они виде да је Шакота са мном, јер се ту уклапа одмах, на лицу места, али не знају за састав осталих група и појединаца са којима ја политички радим.”

Тако је појединац могао лично да суделује и политички руководи већим бројем партијско–симпатизерских група а да то, из конспиративних разлога, нису знали ни чланови тих група.

И доиста, онде где су муж и жена били партијци или симпатизери, увек је било лакше организовати састанак, јер су ту већ двоје, и довољно је само да се прикључи још неко трећи, ту, из непосредније близине, и да састав буде потпун. Такав је случај био са Гамулиновима, па се Шереметовима, Стојадиновићима и Увалићима. Ту се увек са лакоћом могло организовано радити, пошто су супружници партијци обично стварали круг истомишљеника око себе.¹⁷⁰

Поменули смо да је у партијско–симпатизерској групи Боре Баруха било више уметника, углавном сликара (Иво Шеремет, Стеван Боднаров и др.). С. Димитријевић је доста интензивно политички радио са сваким од њих појединачно, приликом другарских сусрета, разговора при обиласку сликарских изложби, ликовних галерија и музеја, а потом и на састанцима у оквиру групе.

На челу те симпатизерске групе уметника налазио се Бора Барух. Његов задатак био је да одржава везу између појединих чланова, да организује састанке и окупља људе у договорено време. А та група је, у ствари, била нека врста подгрупе оне раније, првобитне партијско–симпатизерске групе (Димитријевић – Барух). Димитријевић је присуствовао свим њиховим организованим састанцима, најчешће подносећи сам реферате, учествујући у дискусији и лично руководећи читавим идејно–политичким радом.

Састанци ове групе, према неким сведочењима,¹⁷¹ најчешће су одржавани у атељеу Боре Баруха, који се и према казивању Љубице

---

170 Занимљиво је да су супруги појединих партијских другова, живећи с њима, стварале услове и помагале окупљање. Карактеристичан је пример Јелене Маслеше, која је била присутна многим разговорима и договорима, па је учествовала у одређеним акцијама и настојањима, као и у разradi појединих планова, конспиција и намера.

171 Нада Куп, на пример, дословце тврди: „У његовом атељеу у Паризу одржавани су партијски састанци”. – Према књизи „Повест о браћи Барух”, стр. 37.

Сокић,¹⁷² налазио у улици Inpasse de Rouet, бр. 14. Барух, као сиромашни студент, спавао је у атељеу, који је пуних осам месеци делио са нашом познатом сликарком. То потврђују и уметничке слике Љ. Сокић и Б. Баруха, на којима је овај атеље приказан из различитих углова. Та соба–атеље била је врло скромно и оскудно намештена, имала је велики решеткасти прозор, испод кога је био постављен лежај, што се лепо може видети и на сачуваној слици у стану Димитријевић. где се налазе и многи цртежи и скице овог даровитог уметника.

Ова Барухова симпатизерска група, осим тога, састајала се и у стану или атељеу Ивана Шеремета. Међутим, врло погодно место за састанке била је и соба младог музичара, такође члана групе, који је свирао на клавиру. А како пијанисти пуно и стално вежбају, млади музичар се, углавном, увек налазио у собу. Барух и Шереметови, у друштву са С. Димитријевићем, повремено су долазили код њега, знајући да ће га вазда затећи за клавиром, и то је одмах била погодна прилика за радни политички састанак и договор.

И поред тога што су у саставу ове симпатизерске групе били уметници, организоване дискусије о партијско–политичким и марксистичким питањима вођене су сасвим независно и посебно од разговора о уметности, појединим актуелним појавама на изложбама, о модерним сликарским правцима. У свакодневном међусобном дружењу и контактима, они су стално причали о савременим токовима у уметности и сликарству, али је идејно–политички рад и марксистичко уздизање у оквиру групе био посебан облик организоване и систематске активности, а не нешто узгредно.

У време када су Б. Барух¹⁷³ и Љ. Илић морали сами да се издржавају и да раде као конобари у једном вегетеријанском ресторану, ту су одржавани и састанци појединих симпатизерско–комунистичких група. Тај ресторан налазио се у студентском Латинском кварту, негде иза цркве St. Suplice, и био је врло погодан за студентско окупљање. У неком скровитом углу засела би омања партијско–симпатизерска

---

172 Љ. Сокић, *Сећања на боравак у Паризу*, Београд, 20. IV 1988.

173 Према ауторима књиге „Повест о браћи Барух“, сликар Иво Шермет је отишао код председника Јеврејске општине и предложио да се Бори Баруху омогући стипендија за одлазак у Париз. Управни одбор Јеврејске општине одобрио му је потпору од 400 фрапака месечно.

– М. Белић–Корочкин, Р. Давидовић, *Повест о браћи Барух*, стр. 34. И С. Димитријевић пише да је Б. Барух добијао 400 фр. помоћи од Јеврејске општине, као и 100 фр. од једног београдског трговца исте народности, али је, и поред тога, морао да ради у вегетеријанском ресторану да би се изражавао.

група, заједно са С. Димитријевићем, и ненаметљиво, у тихом разговору разматрала неку раније планирану и договорену тему. Такав начин рада и састајања у вегетаријанском ресторану није скретао на себе пажњу и представљао је добру могућност за ову врсту организованог деловања.¹⁷⁴

Састанци поменутих симпатизерских група били су ваљано и спретно организовани. За скоро сваки од тих састанака припреман је одговарајући реферат за који је био задужен одређени појединац, уз назначену литературу и обезбеђен партијско–политички материјал. Благовремено се договарало о ономе што ће бити основна тема и предмет расправе на састанку, указивало се на потребну марксистичку и другу литературу коју треба консултовати, доношене су поједине књиге и сл.

На тим састанцима одвијао се стваралачки усмерен марксистичко–теоријски и идејно–политички рад, на основу адекватне литературе и партијско–политичке штампе и публицистике. При том се остваривало шире политичко информисање и упознавање; а разговарало се и о најзначајнијим друштвеним, економско–социјалним и другим појавама и догађајима, како у Француској тако и у ширим међународним релацијама, као и у односу на збивања у Југославији.

Чланови симпатизерске групе, на пример, договарали су се како би било добро говорити о духу и суштини политике Народног фронта. Онда би између себе потражили онога ко би то најбоље могао да припреми, па би га тада задужили обезбедити му потребан материјал, а онда су се и појединачно упознавали с том проблематиком, зависно од услова, могућности и расположиве литературе. Када је било речи о Лењиновој „Држави и револуцији” или о некој другој теоријској и економско–политичкој теми, онда је најчешће о томе говорио С. Димитријевић, а о сељачком и аграрном питању Љубиша Илић, који је студирао агрономију; док је Бора Барух, на пример, говорио о марксистичком погледу на социјалну уметност.

За рад ових симпатизерско–комунистичких група, С. Димитријевић, као њихов иницијатор и фактички идејни вођа, а и други појединци (Б. Барух), обезбеђивали су и доносили партијски лист „Пролетер”, извесне марксистичке и политичке брошуре, и то заједно

---

174 С. Димитријевић, *О политичкој делатности Боре Баруха у Француској*, стр. 2. Н.Цвековић, *Живети јуним живијом*, стр. 197.

прорађивали. Поред важнијих прилога из споменутог листа, проучавали су и разне препоруке, документа и резолуције, као и оно што се односило на ставове VII конгреса Коминтерне, и другу одговарајућу партијску публицистику, књиге и брошуре.

Догађало се да неко изрази интересовање за једно питање, на пример, о збивањима у Југославији, или о неким актуелним социјално–политичким превирањима у то време, онда би се одмах потражио одговарајући материјал, литература, чланак из „Пролетера” и сл., на основу чега би се припремио целовитији реферат или шире излагање, које би могло бити занимљиво и за друге. „Није постојао унапред припремљен план, већ је све произлазило из потреба, интересовања и склоности појединаца”, додаје Сергије, па поново наводи теме о којима се расправљало, наглашавајући посебно оно што се односило на империјализам, аграрно питање и сл. „То је био идеолошко–теоријско–политички рад” – инсистира Димитријевић на формулацији, јер се уистини радило о прорађивању и проучавању марксистичке и партијске литературе и периодике. А у каснијем периоду се, према његовом казивању, систематски обрађивала „Историја СКП (б)”, потом Лењиново разматрање о сеоској сиротињи, о чему је постојала брошура, што је олакшавало припреме.¹⁷⁵

Неки видови ујицаја на сѣуденїе

Поред рада у оквиру симпатизерских група, индивидуалног изграђивања и деловања у оквиру Удружења југословенских студената у Паризу, уздигнутији појединци су упражњавали и развијали разне видове ширег утицаја на студенте. Они су их, уз политику, окупљали и на другој основи: културно–аматерској, уметничко–ликовној, сазнајној, збавно–филмској и сл., а опет све са крајњим циљем идејног уплива, који није увек био видније изражен.

Између осталог, организовали су групно одлажење већег броја студената на биоскопске представе совјетских филмова у париским биоскопима. Најчешће су посећивали кинотеку совјетских филмова, која се у то време налазила у једном радничком насељу у близини гробља Пер Лашез. Ту су приказивани иначе радо гледани филмови: „Бура над Азијом”, „Оклопчача Потемкин”, „Чапајев” и др., који су имали знатног одјека међу народнофронтовски и помало левичарски настројеним младим људима.

---

175 Ауторизовани исказ С. Димитријевића у „Живети пуним животом”, стр. 234.

Неки студентски активисти, као и С. Димитријевић или Б. Барух, на пример, одлазили су на те представе и по више пута, водећи при том и различите другове на које су хтели да утичу, да чују њихова гласна размишљања, реакције и запажања, што је све у основи било у функцији идејног препознавања и каснијег одговарајућег политичког, па и партијског деловања. Догађало се да понекад право из „Капуладе“, кафане где су се најрадије окупљали југословенски студенти, оду онако колективно на те филмске представе. Тада им је нарочито било стало да укључе и окупе народнофронтовски оријентисане другове, да их упознају са достигнућима совјетске филмске уметности, посебно са класичним делима о руској револуцији и борби за класно–политичко ослобођење. После су о тим филмовима разговарали спонтано и ненаметљиво, препричавали и анализирали драматичне сцене као што је она на одеским степеницама, говорили о страдању или хероизму појединих ликова (Чапајев), дивили се филмском умећу Ајзенштајна, Довженка и др. Не ретко, детаље виђене на филмском платну доводилци су у непосреднију асоцијативну везу са актуелним збивањима у стварности тога времена, повезивали то са опозиционом и пролетерском борбом у Југославији, уз одговарајуће коментаре. Често се наметало питање: шта би било када би се нашли у сличној ситуацији на коју је указивао филм? У одговору на то и друга питања препознавале су се и разоткривале разне политичке боје и усмерења, која су углавном имала прогресиван дух и смисао.

У то време у Паризу је излазио један занимљив, богато илустрован часопис у издању Друштва пријатеља Совјетског Савеза. Та публикација, са пуно различитих фотографија и илустрација, доносила је написе о крупним достигнућима у индустријализацији, колективизацији, те о великом напретку у културном и просветном развоју. С. Димитријевић је овај часопис, као и друге сличне публикације и написе о совјетској Русији, показивао и читао друговима које је хтео да заинтересује за политичку активност, да види како гледају на поједина питања изградње социјализма и сл. „Људи су са интересовањем прихватили оно о чему је писао часопис, и то је имало извесног одјека, иако се чинило маргинално као вид деловања”, напомиње он говорећи о садржају и различитим видовима уплива на студенте.

Поједини чланови симпатизерско–комунистичких група организовано су долазили и сами окупљали и иницирали масовније присуство политичким скуповима и митинзима КП Француске, а нарочито манифестацијама Народног фронта, првомајским прославама или масовним излетима. То није ишло без извесних

тешкоћа, поготову што је требало заинтересовати и привући људе који су се опирали из неких својих разлога или из бојазни. А та мобилизаторска и подстрекачка активност, и поред истрајног деловања, убеђивања и „обрађивања” појединаца, није увек доносила одговарајуће резултате. И поред свега, људи су изостајали са масовних политичких манифестација, протестних митинга, програмираних излета и политички усмерених народних светковина. Па ипак они активнији чланови успевали су да укључе симпатизере, народнофронтovski оријентисане студенте и њихове другове и пријатеље, у протестне поворке и манифестације, ако не увек као судионике, оно бар као посматраче. С. Димитријевић, Б. Барух и други одводили су читаве групе студената на ове масовне скупове, што је такође био значајан облик друштвеног, па и партијско–политичког деловања.

На пример, организовани су народнофронтovski митинзи и манифестације, нарочито у време првомајских прослава, или поводом великог француског националног празника 14. јула – пада Бастиље. Масовне поворке су тада окупљале по пет хиљада људи, а на њиховом челу ишли су руководиоци свих партија обухваћених Народним фронтом (комунистичке, социјалистичке, радикал–социјалистичке и других), као и синдикална руководства. Ти митинзи и демонстрације и сличне народно–фронтovski манифестације окупљали су велики број напредних људи, комуниста, симпатизера и опозиционих елемената.

На митинге се одлазило увек групно, у већем друштву. Сваки активиста трудио се да поведе што већи број другова, пријатеља, познаника. „То је био један од начина да се мобилише велики број људи, који су касније, као учесници митинга, били у прилици да дођу под изванредан утицај импресивних говора уз обухваћеност општереволуционарним расположењем маса. На тај начин су на ове манифестације довођени бројни студенти без обзира на њихову класну припадност и политичка опредељења родитеља. Међу њима је било и радикала, земљорадника, демократа, самосталаца и других, обухваћених од стране југословенског студентског удружења. Догађало се да под упливом говора и општег револуционарног расположења, уз повремену политичку рад са њима, почињу да мењају своју политичку оријентацију и опредељење.”¹⁷⁶ Неки митинзи су се одржавали и у великим салама као што је Mutualité, или у великој сали

---

176 Ауторизован исказ С. Димитријевића у „Живети и умић живићом”, стр. 245.

зимског Веледрома, која је могла да прими близу сто хиљада људи. На њима су говориле политичке вође: Морис Торез, на пример, Андре Марти и други, уз познате јавне и културне раднике, писце (Анри Барбис), уметнике, филозофе. Надахнути, подстицајни говори, напредне и хуманистичке идеје, имале су великог уплива на младе који су упијали сваку реч. При том су певане револуционарне песме, узвикиване пароле, проламао се аплауз, исказивали захтеви за више слободе и демократије... Југословенски студенти налазили су ту нешто од оне динамичне и набојите атмосфере са скупова и демонстрација на Београдском универзитету у првој половини тридесетих година.

Комунистичка партија Француске и лист L'Humanité организовали су масовне излете у Гаршу, који су имали политичко обележје и садржај. С. Димитријевић, Б. Барух, Љ. Илић, Р. Увалић и њихови пријатељи, чланови партијско-симпатизерских група, активно су учествовали на њима. После политичких говора и иступања са јасним циљем, певале су се борбене песме, а излет се претварао у неку врсту народне светковине.

Разилажење са ових масовних излета, демонстрација, митинга било је такође погодна прилика и могућност за изражавање борбеног расположења. „Учесници тих масовних скупова углавном су се разилазили у групама и при том певали француске револуционарне песме и сличне песме других народа, које су постале међународне. На пример, познату италијанску борбену песму ‚Бандиљера роса‘ или песме шпанских бораца, француских комунара. Тада би се испуниле све улице и метрои, застајало на трговима и са свих страна би се орила песма, борбени поклич и пароле”, прича С. Димитријевић.¹⁷⁷

Казивања Елвире Барух о упознавању са Бором, негде почетком 1936, донекле дочаравају и употпуњују ову атмосферу. Они су се непосредније упознали приликом повратка са неких великих демонстрација у Паризу на којима су учествовали. „Враћајући се према нашем кварту те вечери, ишло нас је четворо, петоро. Међу њима је био и Бора...” (У тој групи су, према нашим истраживањима, били и С. Димитријевић и Љ. Илић, а можда и Р. Увалић.) „Неколико дана касније срели смо се када смо поново пошли на неке демонстрације”. наставља Елвира Барух. – „Бора ми је рекао да не идем, јер нису тако важне, али ја сам убедила и њега па смо отишли заједно.”¹⁷⁸ И овај

---

177 Ибид., стр. 246–247.

178 М. Белић–Корочкин, Р. Давидовић, Повест о браћи Барух, стр. 37.

исказ, поред осталог, потврђује чињеницу о учесталом одржавању демонстрација и сличних јавних манифестација на којима су активно учествовали и страни студенти.¹⁷⁹ Занимљиво је да и Димитријевић у својим сећањима говори о групном повратку са демонстрација, и назначавача атмосферу о узајамном другарском убеђивању да се заједнички пође на демонстрације.

Додајмо овде да је Бора Благојевић на научном скупу „Београдски универзитет у предратном периоду, народноослободилачком рату и револуцији“, изнео сећање на прославу Светог Саве коју је 1935. организовала краљевска амбасада. Студенти су, према његовом казивању, сматрали да то треба онемогућити, па су тим поводом издали летке, које су напољу делили, покушавајући да спрече Французе да уђу у салу. „Они су ипак улазили. И неки наши људи, али, и ми смо ушли у салу, па смо онда мало викали, лупали и тако онемогућавали прославу. То је била политичка акција, политичка провера.“¹⁸⁰

Полазећи од ових Благојевићевих казивања, поменуо сам растурање Светосавске прославе у тексту који говори о појединостима из рада Удружења југословенских студената у Паризу. На тај помен, као и на мемоарско казивање Б. Благојевића, С. Димитријевић је врло оштро и убедљиво реаговао у једном од хварских разговора: „Ми бојкотујемо Светосавске прославе, али не манифестационим онемогућавањем, викањем и лупањем, већ договореним недоласком на ту прославу. Једноставно, договоримо се да нико не оде тамо, а не никако јавним иступањем, растурањем, или отвореним протествовањем, када се све то прати од стране посланства и званичних школских власти... Реагујем на то тако одлучно, искључиво, јер то уопште није било у духу наше народнофронтовске политике и начина деловања, поготову када су у питању стипендисти.“ У наставку Димитријевић, истичући да су у Београду бучно демонстрирали, вичући и лупајући, против Струвеа, на пример, али се нису борили против светосавских прослава у самој земљи, пореди те услове и појединости. При том оцењујући карактер Благојевићеве политичке усмерености: „Бора Благојевић је био опозиционо настројен, зато смо

---

179 Елвира је, према неким сведочењима, била ћерка шпанског комунисте, емигранта. У то време када се у Паризу упознала са Б. Барухом, са којим ће се убрзо венчати, студирала је виолину.

180 Борислав Благојевић, *О неким аспектима деловања Југословенског удружења студената у Паризу*. Београдски универзитет у предратном периоду, народноослободилачком рату и револуцији“. књ. I. Београд 1986, стр. 273.

га и ангажовали за председника Удружења, али у свему томе он је био умерен, неекспониран, па у извесном смислу и аполитичан, када се радило о суптилнијим партијско–политичким питањима која му нису била позната. Укратко, Благојевић није био политички верзиран, нити је био у току са свим видовима политичке борбе око освајања Удружења од стране комуниста”. Поново се враћа на онемогућавање Светосавске прославе 1935. у Паризу, подвлачећи да је на такве прославе одлазио веома мали број студената – „и то је био бојкот, а не никакво насилно супротстављање, па да неко јавно држи говор против и растура прославу”, додаје, уз напомену да треба проверити: да ли је у то време и када Никола Степановић био у Паризу.

Из изложеног се може закључити да су студенти Београдског универзитета имали видну и значајну улогу у међународном омладинском па и радничком покрету. Почетком 1935. године дошло је до обнављања рада Удружења југословенских студената у Паризу и до стварања илегалних комунистичко–симпатизерских група и подгрупа. Убрзо потом формирано је и југословенско студентско партијско руководство, чији су чланови имали задатак да створе нове илегалне студентске симпатизерске групе. У оквиру тих група одвијао се садржајан политички и идејно–теоријски рад. Поред индивидуалне политичке и марксистичке изградње, оствариван је организован шири утицај на студенте: преко културно–политичког, аматерског, уметничко–ликовног, забавно–филмског рада са изразитијим идејно–политичким упливом; уз учешће на политичким скуповима и митинзима КП Француске, на манифестацијама Народног фронта, првомајским прославама и масовним излетима, демонстрацијама и сл. У том смислу посебно је била запажена активност Сергија Димитријевића, Боре Баруха, Радивоја Увалића, В. Радновића и других.

АКТИВНОСТ С. ДИМИТРИЈЕВИЋА И Б. БАРУХА У ЈУГОСЛОВЕНСКОЈ ПОДСЕКЦИЈИ КП ФРАНЦУСКЕ

Динамична и разноврсна партијско–политичка активност, у првом реду С. Димитријевића, а у мањој мери и Б. Баруха, међу студентима у Паризу, није могла остати незапажена и без одјека. Неки чланови руководства КП Југославије, као, на пример, Ловро Кухар, члан Политбироа ЦК КПЈ, учили су Димитријевићеву предузимљивост око стварања илегалних студентских симпатизерско–комунистичких група и организовања студентског партијског руководства. Уз то, може се претпоставити и да је руководство КП Југославије у Француској на одговарајући начин примило информације о овом учеснику у бројним акцијама напредног студентског покрета на Универзитету, или од ПК за Србију, или пак од комунистичког студентског руководства Београдског универзитета. Та свеукупна Димитријевићева организациона делатност, као и марксистички идејно–политички уплив, који је преко предавања и јавних наступа вршио на студенте, омогућила је да убрзо буде укључен у Југословенску подсекцију КП Француске. А и јавно деловање правника и сликара Боре Баруха, секретара Удружења југословенских студената у Паризу, учесника на сликарским изложбама, брата хапшеног Јоже Баруха и сарадника комунистичких активиста, такође је скренуло пажњу појединим члановима руководства КП Југославије, што је стварало погодности за његово касније ангажовање у поменутој подсекцију.¹⁸¹

С. Димитријевића је у Југословенску подсекцију КП Француске увео Ловро Кухар, вероватно у мају 1935. године. На челу те подсекције, у чије је централно руководство ушао, тада се налазио стари и искусни комуниста Владимир Мајдер–Курт, из Сиска. Са Куртом га

---

181 М. Белић–Корочкин, Р. Давидовић, *Повесћ о браћи Барух*, Београд, 1988, стр. 35 и 40.

је довео у везу управо Л. Кухар, и то или преко адресе коју му је при том дао, или можда преко заказаног састанка, што нисмо могли утврдити.

Пошто је у септембру 1935. године В. Курт отишао у Москву на партијско дошколовање, С. Димитријевић га је заменио постајући секретар Југословенске Подсекције КП Француске. Подсекција је тада обухватала све организоване југословенске комунисте у Француској, осим чланова ЦК КП Југославије. Она је руководила свеукупним политичким и синдикалним радом читаве југословенске емиграције у Француској. У руководство Подсекције, према сећањима С. Димитријевића, улазило је и неколико радника и комуниста, од којих посебно помиње Љубу Кујунџића из индустријског предграђа Париза Женевјев–а, „а остали чланови централног руководства Подсекције долазили су из других група лоцираних у радничким предграђима и квартовима”.¹⁸²

Рад и деловање у Подсекцији донекле се разликовао од политичке активности у студентским комунистичко–симпатизерским групама. Најпре није било честог састајања, пошто су били у питању радници уморни од тешких послова, па је и интензитет рада био мањи; док су сусрети и састајања са студентима били врло чести у самом Удружењу или пак у одређеним симпатизерским групама, на некој манифестацији. Али је зато особена природа рада у Подсекцији тражила да се у договорено време обилазе поједине групе и ћелије у удаљеним радничким реонима и предграђима Париза. Б.Барух је заједно са С. Димитријевићем обилазио те групе и одржавао састанке са југословенским партијским и синдикалним активистима у радничким предграђима Париза.

Првих неколико месеци по уласку у Подсекцију С. Димитријевић је био нека врста помоћника Владимиру Курту, поред осталог, и ради одржавања одговарајућих веза и комуникација са Французима. Као најближи сарадник и помоћник руководиоцу Подсекције, водио је преписку са групама у унутрашњости, достављао им партијски материјал и директиве и сл. а пошто је подробно, преко више листова, пратио опште политичке токове у Француској, посебно политику КП Француске, Димитријевић је тада имао задатак да упознаје наше раднике и студенте са партијском и синдикалном политиком у овој земљи.

---

182 Ауторизован исказ С. Димитријевића у тексту Н. Цветковић, *Партијско политички рад Југословенске подсекције КП Француске међу југословенским емигрантима*, стр. 2.

И то у првом реду зато што В. Курт као политички емигрант, није довољно познавао француски језик, па и није могао све то да прати. Он је у тим околностима био упућен на разрађивање директива ЦК КП Југославије, на анализу и тумачење прилика у земљи, затим на непосредније ангажовање око прикупљања Црвене помоћи за породице похапшених и на друге послове. И управо захваљујући Димитријевићевом укључивању у рад Подсекције почела је целовитије да се прати и разрађује француска политичка проблематика, а са тим да се уноси и нов садржај и карактер, поготову у вези са синдикалним питањима која су била и од животног значаја за југословенске раднике у иностранству.

„Пошто је то руководство у самом почетку било једновремено и партијско и синдикално, одржавао сам везе у три правца – објашњава нам С. Димитријевић у намери да изнесе неке нове аспекте тог рада и састајања. „Један смер је ишао по синдикалној линији са Мораном, секретаром ЦГТИ, који је после синдикалног уједињења постао један од секретара новог уједињеног ЦГТ и задржао све везе са организацијама иностраних радника; други са представником ЦК КП Француске Ледиком; а трећа веза је била са југословенским ЦК КП Југославије преко Ловра Кухара, који је био члан Политбироа.“¹⁸³

Додајмо овде да је постојала разлика између начина рада и деловања В. Курта и С. Димитријевића, с једне стране, и осталих чланова руководства Подсекције, укључујући ту и Б. Баруха, с друге стране. Док су Курт и Димитријевић преко писама одржавали везе и комуникације са партијским и синдикалним организацијама Југословена у унутрашњости, остали чланови овог руководства учествовали су само у раду у оквиру париског региона. „Они су на договорним састанцима добијали задатке, извештавали о раду група, подносили одговарајуће информације и организовали састанке на које сам долазио као секретар и држао одређене реферате. Једновремено са свим члановима руководства Подсекције, каже С. Димитријевић – одржавао сам политичке и организационе састанке на којима смо прорађивали партијску политку КП Југославије и КП Француске, као и синдикалну политику у Француској. На тим састанцима планирано је и организовано обилажење свих група у париском региону. И Б. Барух је био

---

183 Ибид., стр. 2.

врло активан у обилажењу група на партијском подручју”, подвлачи Димитријевић.¹⁸⁴

Тај систематски рад са члановима руководства Подсекције имао је у основи сличан па чак и исти идејно–политички и сазнајно–теоријски смисао и карактер, као и рад са једном партијском групом. Јер било је неопходно, поред директног партијског рада, ваљано политички и теоријски припремити чланове руководства и самостално вођење појединих група.

Пошто је С. Димитријевић укључио Б.Баруха у југословенско партијско руководство подсекције КП Француске, почели су заједно да раде, користећи и ранија сарадничка искуства. Барух је одмах активно и зналачки почео да суделује на састанцима руководства Подсекције, да учествује у расправама износећи своје погледе и схватања, како је сам био у приличној мери изграђен, марксистички усмерен и добро информисан, помагао је и доприносио у формулисању тадашње политике, у стварању и развијању концепције даљег рада. Те прихваћене ставове он је потом стваралачки преносио и заступао у раду на терену обилазећи југословенске партијске и синдикалне групе у радничким предграђима Париза.

Из сачуваног „Извештаја ЦК СКОЈ–а о раду Омладинске организације у Француској”¹⁸⁵ се поред осталог, види да је испрва техничке послове у раду Подсекције обављао Миша /један од партијских псеудонима С. Димитријевића/, а касније их је преузео Мика /псеудоним Б. Баруха/. Из тог документа се види да је Барух био додељен и ангажован као помоћник секретару Подсекције. Уз то у Извештају се на једном месту констатује да је „Мика /Барух/ преузео техничке послове”. У почетку је Барух помагао Димитријевићу око припремања и слања партијског материјала, око преписке и слично, а онда када се прихватио тих техничких послова, сам је обављао доста обимну кореспонденцију са партијским и синдикалним организацијама у унутрашњости Француске; потом извлачио је на шапирографу „Организациони билтен”.

У Подсекцији се радило и на растурању и пласирању партијске и друге периодике, брошура, марксистичких публикација, билтена и сл. Према поменутом Извештају, за кратко време од средине 1935. и у прва два месеца 1936. године, растурено је 4363 примерака листова и 636

---

184 Ибид., стр. 3.

185 АЦК СКЈ, Фонд КИ 142/1936.

брошура. Пласирање те партијске штампе и литературе, као и исељеничких и других сличних листова, био је један од техничких послова којим се бавио и Бора Барух. То је, разумљиво, уз остале друштвене и партијско–политичке послове, захтевало пуно времена и труда, које је Барух откидао од студија сликарства. Али они који су га тада познавали и друговали са њим (Љ. Сокић, на пример) кажу да је он вазда имао при руци папир и оловку и сваки тренутак, међупаузу, користио је да нешто скицира и забележи на хартији: детаљ са састанка, портрет, кроки цртеж из кафане, са улице, нешто из свакодневице живљења и стварности која га је у то време окруживала. О томе недвосмислено сведоче и бројни цртежи које је сачувао С. Димитријевић.¹⁸⁶

Према личним сећањима С. Димитријевића, а и неких архивских извора, крајем 1936. године збирни број политички организованих југословенских радника и студената у Паризу и унутрашњости Француске достигао је 700 до 800 лица. Не улазећи у питање броја партијских симпатизерских, синдикалних и других група, у њихову структуру, међусобну повезаност, бројчани састав и сл., о чему је С. Димитријевић писао у два маха,¹⁸⁷ назначимо неколико појединости о групама за које смо се посебно интересовали, а улазиле су у састав Подсекције.

На основу наших истраживања најзначајнија је била група металних радника комуниста из индустријских предграђа Париза Genvilliers–а i Levallois, у оквиру париског региона. Том групом руководио је секретар Љубо Кујунџић који је и био члан руководства југословенске подсекције КП Француске. Према писаној изјави Љ. Кујунџића, „Димитријевић је често долазио у Genvilliers i Levallois (департман Сене), где сам становао, на састанке југословенске партијске и синдикалне групе, којом сам руководио”.¹⁸⁸ Вредно је помена да је велики део те групе, предвођен Кујунџићем, у априлу 1937. отишао у

---

186 У архиви С. Димитријевића налази се већи број цртежа, скица, назначених детаља рађених оловком, тушем, пастелима, које је овај марљиво прикуњао и успео да сачува. Занимљиво би било да неко од стручњака направи избор од тих Барухових цртежа и објави то као малу збирку графичких радова, или књигу мапа.

187 С. Димитријевић, *Рад на стварању интернационалних бригада у шпанском рату и одлазак Југословена преко Париза*, стр. 37–47.

188 С. Димитријевић, *О политичкој делатности Боре Баруха у Француској*. Саопштења и прилози са научног скупа „Напредни студентски покрет у југоисточној Србији”, Марксистички центар Универзитета у Нишу, Ниш, мај 1987.

Шпанију.¹⁸⁹ Тада је постојала и једна радничко–комунистичка група у кварту Vagnolet у североисточном делу Париза. А изгледа да су ту радиле и две синдикалне групе¹⁹⁰

У рударском крају Pas de Calss деловала је већа партијска организација, којом је руководио Флоријан (Словенац). Пре одласка на шпански фронт, где је погинуо, Флоријан је био секретар регионалног југословенског партијског руководства у овом угљенокопном ревиру. Њега је после одласка у Шпанију на тој дужности заменио Јошко Странић, односно Јосип Јакоповић, који је претходно био секретар југословенске регионалне комунистичке омладинске организације на том подручју.

Састав и број тих група често се мењао, допуњавао или смањивао, што је све зависило од услова и околности. „А било је и Југословена партијаца и симпатизера растуриених по разним деловима Париза које смо повремено окупљали, са њима се састајали политички радили“, каже С. Димитријевић, узгред помињући три брата касапска радника, са којима су, на пример, имали такву везу и контакте. Дакле, поред уобичајеног групног, ћелијског и колективног састајања и разрађивања одређених партијско–политичких питања, С. Димитријевић, Б.Барух и други чланови руководства Подсекције, радили су и индивидуално, са одговарајућим особама прилагођавајући се конкретним условима. Тако, на пример, било је политичких емиграната из Југославије који су се краће време, скоро у пролазу, задржавали у Паризу, да приме задатке, да се мало припреме, пре него што пођу у унутрашњост Француске. Такве појединце су они идејно и политички инструкирали, шире информисали и упућивали у синдикалну и партијску политику Француске или у међународну и друштвено–економску проблематику, а онда их ваљано припремљене и добро обавештене слали у унутрашњост Француске у рударске ревири и индустријска средишта на рад и боравак. Тако су, на пример, у једном каснијем периоду упутили неке полит емигранте у Sent Etijen, или басен Loire где су били рудници гвожђа.

---

189 Писана изјава Љубе Кујунџића, Београд, 25. IX 1959. – Архивска абирка С. Димитријевића, ксерокс копија у збирци Н. Цветковића.

190 Из индустријских предграђа Париза Genvilliers–а и Levallois отишла је група металца, на чијем је челу био друг Љуба Кујунџић, секретар југословенске партијске групе овог подручја, стари члан руководства југослов. партијске подсекције и члан непосредно формираног југословенског синдикалног комитета“. С. Димитријевић, Рад на , стварању интернационалних бригада, стр. 43.

Подсекција је везу са тим политичким емигрантима добијала посредством чланова ЦК КПЈ, који су вероватно пре тога били благовремено обавештени о њиховом доласку, могућностима и опсегу за ангажовање и сл. И то утолико пре што је њихова улога и обавеза била да политички раде у тим новим срединама у које ће бити упућени и да на терену буду иницијатори и организатори одговарајућег деловања. Зато су у поменута и друга места слати и усмеравани већ претходно опробани и проверени појединци који су били у стању да одговоре обавезама и задацима.

Осим ових делатно–политичких, постојали су и други разлози за њихово запућивање у унутрашњост Француске. Пре свега, требало им је помоћи да нађу прикладне услове и околности у којима ће живети, што није било једноставно. Најчешће се догађало да они преко одговарајуће везе стигну у радничку средину, а онда их тамо солидарно прихвате, омогуће им смештај, исхрану и друге основне потребе. Убрзо они се тамо снађу, уклопе, развију политичку активност, одржавајући везу са подсекцијом преко које добијају одговарајући партијско–политички материјал, информације и директиве.

Руководство Подсекције, које су чинили искусни, проверени и изграђени појединци у овим и неким сличним случајевима постављало се врло витално, са разумевањем за сваку особенију ситуацију, али и са спремношћу да се стваралачки укључи, што је омогућавало успех и резултате. То политичко припремање, усмеравање и инструкирање политичких и економских емиграната из Југославије било је у свему организовано, без импровизације, па су на тај начин стварани и добри услови како за деловање у унутрашњости, тако и за касније одржавање добрих узајамних веза.

Када је реч о окупљању људи са врло пространог париског подручја, из више радничких насеља и предграђа, било је такође извесних проблема и потешкоћа. Са студентима је то било лакше и једноставније, али је доста деликатно било ангажовати и окупити раднике, са разних страна, уморне после рада и то у сменама које се често нису могле усагласити. Одржавање састанака зависило је од фабричких смена, од њихове решености да изморени дођу из велике удаљености, па понекад и од спремности послодавца да их на време пуне. У тим неповољним околностима, пробе и припреме културно–уметничких приредби у оквиру радничко–певичког друштва „Слога”, биле су повољна прилика за састајање са радницима из далеких предграђа и радничких квартлова. Ту, у оквиру друштва, успостављани су међусобни контакти и везе, долазило је до

уознавања, зближавања, провере појединих ставова, па и до политичких разговора и расправа. „У радничком друштву *Слоџи* људи су се окупљали и без уговорених састанака једноставно су навраћали да се сусретну са неким земљаком; неки су учествовали у раду хора, или драмске аматерске групе, док су други само онако навраћали да би присуствовали или просто поразговарали... Све смо то користили као могућност за политички рад и деловање”, каже Димитријевић.

Састанци руководства Подсекције одржавали су се у згради синдикалне централе ЦГТУ у Rue Grande aux Belles 33. Ту је Подсекција имала две просторије, које су поред Југословена користили и Пољаци и други. Димитријевић је тамо имао свој сто, где је држао документацију и материјале. У ту канцеларију је обично долазио после ручка и остајао је, зависно од потреба, цело по подне, а некада и касно увече. Чланови руководства Подсекције су се ту окупљали, договарали се информисали, припремали и организовали одређене акције. На састанцима су прорађивани материјали, држани реферати о којима се расправљало, анализирани актуелне друштвене појаве, разрађиване директиве... Индустриски радници који због рада у сменама нису увек могли да присуствују договорним састанцима, долазили су у време када им је то највише одговарало. После завршених послова, увече, С. Димитријевић и Б. Барух би свраћали у један оближњи бистро на кремвишле и пиво.

Пошто је у међуратном периоду у Француској била прилично масовна економска и политичка емиграција, (нарочито из Италије, Југославије и Пољске), ЦК КП Француске је организовао партијске школе и курсеве за руководеће кадрове постојећих подсекција. Неке од тих школа и курсева за изградњу и уздизање кадрова похађали су и завршили С. Димитријевић и Б. Барух. „Централну вишу политичку школу” за руководеће кадрове страних подсекција, као и школу за политичке говорнике завршио је Димитријевић, док је Б. Барух, према Димитријевићевом сведочењу, завршио само ову другу.

Предавачи на овим школама и курсевима који су трајали два до три месеца, нису били педагози са академским звањима, већ партијско–политички и синдикални активисти и високи руководиоци КП Француске, као што су, на пример, три партијска секретара: Морис Торез, Жак Дикло и Марсел Житон... При том је, на пример, о концепцији политике синдикалног покрета говорио Фажон, а о аграрном питању Валдек Роше; о проблемима спољне политике говорио је коментатор „Иманитеа” Габријел Пери. Поред тога, као предавачи су били ангажовани политички најкомпетентнији појединци, креатори

ондашње политике КП Француске, чланови Политбироа, који су износили своје погледе на актуелне појаве и проблеме, са освртом на политичку стратегију и тактику.¹⁹¹ То су, у ствари, била предавања са врло живом и динамичном расправом.

Партијске школе и курсеве похађао је ограничен број од 20–25 полазника; углавном секретари подсекција и њихови најближи сарадници, а код оних партија са најбројнијом емиграцијом и друга лица... С. Димитријевић је врло активно учествовао у дискусијама износећи изворна запажања из практичног партијско–политичког рада у Француској. Његова особенија разматрања су била одмах запажена и он се брзо афирмисао међу француским руководећим кадровима. Курс за партијске говорнике посећивао је заједно са Б. Барухом. На предавања са практичним вежбама одлазили су по неколико пута недељно, и то је трајало око два месеца.

Према речима С. Димитријевића, људи који су се враћали са шпанског ратишта, где су учествовали у борбама, или пак они који су се враћали из Москве, нису могли у свему разумети специфичне услове народнофронтског рада и деловања у Паризу, па донекле и у Југославији. Тим повратницима из средине где се водила отворена борба свидели су се, на пример, говори и наступи Мирка Кујачића са отвореним револуционарним паролама о „крвавом режиму краља Александра”, о невиним жртвама диктаторске власти, о хиљадама похапшених и осуђених комуниста и сл. Такви ставови и пароле могле су се допасти и онима који су седели у Коминтерни у Москви, по канцеларијама, без непосреднијег увида у стварне услове борбено–опозиционих покрета који су деловали под притиском и присмотром режима. А напредни југословенски студентски покрет у Паризу окупљао је студенте на борбеним народнофронтским и опозиционим паролама, припремајући их за активан политички рад у земљи, за деловање у тешким илегалним условима.

Међутим, Марић и Кусовац који су дошли из Москве, фразирање о револуцији, о крвавом и борбеном устанку прихватили су са задовољством, па су хвалили оне који су пропагирали такву платформу и бунтарске позиве. То се догодило и Павлу Савићу, Р. Увалићу и другима, јер лепо је звучало без обзира што је одударало од ондашње стварности. А смисао окупљања оствариван је на истинским ан-

---

191 С. Димитријевић у прилогу о Б. Баруху, поред већ наведених, помиње и следеће предаваче: М. Cachin, Vaillant-Couturier, F. Bronte, A. Marty, Cognot, Manmousseau.

тирежимским паролама, на борбено– опозиционој платформи, али не са геслом о револуционарном превратништву и оружаном устанку. Јер у Удружењу и око њега окупљали су се и стипендисти који нису кидали везу са посланством, Office colleug од чега су им зависили животни услови, исплата месечних примања, повртак у земљу. Посланство и агенти су пратили, надзирали и контролисали њихов рад, слали извештаје о њиховом држању и понашању. Зато су такозване револуционарне паролe и позиви Мирка Кујачића и њему сличних, могле више да штете, да разгоне и растурају студенте уместо да их ангажују и окупљају на ширем програму борбе.

Ποῶσορ

О ПОЛИТИЧКОЈ АКТИВНОСТИ СЕРГИЈА ДИМИТРИЈЕВИЋА

Књига „Живот као делање”, која сведочи о партијско–политичкој активности Сергија Димитријевића, у много чему допуњује, уз извесна скоро неизбежна понављања његов животопис у делу под насловом „Живети пуним животом” Николе Цветковића. Поред пролога, са прилогом за биографију С. Димитријевића, у првом делу се налазе текстови о организационом и партијско–политичком деловању Димитријевића. Други део је посвећен видовима његове активности у Француској; а на крају је придодато неколико занимљивих докумената.

Први текст под симболичким насловом „Човек на звезданом трагу будућности”, представља неку врсту увода, у форми сажетог биографског прегледа, који у основним ставовима резимира претходну књигу овог аутора о С. Димитријевићу. Текст је својевремено, заједно са једном песмом, био објављен у зборнику радова са научног скупа о животу и стваралаштву С. Димитријевића („Живот и дело др Сергија Димитријевића”, Лесковац, 1989, стр. 113–126).

Први одељак почиње студијско– мемоарским приказом политичко–опозиционих борби на Београдском универзитету, почетком тридесетих година, у којима је Димитријевић живо и непосредно учествовао. На њега се надовезује разматрање о активностима у илегалној студентској комунистичкој организацији. У поменутиим текстовима се, поред краћег историјског приказа, налазе мемоарски искази С. Димитријевића у првом лицу, које је својевремено он сам ауторизовао.

О радничко–студентским демонстрацијама у Смедереву писао је доста кратко и сажето С. Димитријевић, поводом једног јубилеја, у листу „Рад”.

То је, поред ширих мемоарских присећања, послужило као основа Н. Цветковићу да уобличи један шири и целовитији осврт на те догађаје.

Ови текстови, као и још неколико других, објављују се по први пут, а настали су током вишегодишњих разговора вођених на Хвару, у зимским месецима, као и у Београду.

О IV покрајинској конференцији за Србију (београдски део) Димитријевић је писао у студијско–мемоарским разматрањима „Партија и СКОЈ у Лесковцу (1931–1934)”. Обиман прилог у овој књизи о томе проистекао је из допунских истраживања и накнадних мемоарских казивања С. Димитријевића.

Два краћа текста који се налазе у средишњем делу ове књиге, а посвећена су начину и облицима партијско–политичког рада, такође се објављују по први пут. Димитријевић је често, у разним приликама, писао и говорио о садржају и методама партијског рада, о пребацивању и популаризацији марксистичке литературе, и сл., па је то Цветковићу био повод да забележи неколико занимљивих појединости о тој активности у којој је Димитријевић непосредно суделовао.

Половином осамдесетих година Н. Цветковић се доста интензивно бавио историјом Београдског универзитета у међуратном периоду. На то недвосмислено упућује и библиографски преглед прилога у зборницима и серијским публикацијама.¹⁹²

У овој књизи он објављује неке од тих прилога, који су представљали саопштења на научним скуповима организованим у вези са богатом и занимљивом историјом Београдског универзитета. У првом одељку о организационом и партијско–политичком раду, хронолошки је ситуиран текст о стварању првих илегалних студентских комунистичких група на Београдском универзитету. Након уводног дела о напредном студентском покрету, уобличеног на основу широког увида у литературу, Цветковић посебно пише о организовању група и подгрупа, као и о видовима, облицима и садржајима рада („Стварање једне од првих илегалних студентских комунистичких група на Београдском универзитету зборник „Идеје и покрети на Београдском универзитету од оснивања до данас” – Саопштења и прилози са симпозијума одржаног у Београду 15–17. новембра 1988. године, књ. 2, Београд, 1989, стр. 73–84).

---

192 Библиографија о Београдском универзитету (1838–1987), Универзитет у Београду, Савремена администрација, Београд, 1988.

У посебном, наредном одељку о видовима активности С. Димитријевића у Француској, Цветковић преузима два текста из зборника са научних скупова о историјату и развоју ове високошколске установе. Продубљено пише о видовима активности студената Београдског универзитета у Паризу и даје целовитији осврт на разнородне активности Сергија Димитријевића. Ту је посебно занимљив осврт на појединости о раду Удружења југословенских студената у Паризу; а у завршном делу аутор пише о учешћу овог револуционара на Бриселској међународној конференцији омладине за мир („Неки видови активности студената Београдског универзитета у Паризу /1935–1937. године/ са посебним освртом на делатност Сергија Димитријевића“, Зборник „Београдски универзитет у предратном периоду, народноослободилачком рату и револуцији” – Саопштења и прилози са симпозијума, књ. 1, Београд, 1986, стр. 262–272).

Нагласимо да је Н. Цветковић студиозно анализирао и целовито преиспитивао делатност студената Београдског универзитета у Француској, нарочито средином тридесетих година. Притом је писао о стварању илегалне комунистичко–симпатизерске студентске групе. у периоду после атентата на краља Александра у Марсељу. У том контексту разматрао је облике партијско–политичког деловања и састајања, а осврнуо се и на неке видове утицаја на студенте („Активност студената Београдског универзитета у Паризу средином тридесетих година”, Зборник „Идеје и покрети на Београдском универзитету од оснивања до данас” – Саопштења и прилози са симпозијума одржаног у Београду 15–17. новембра 1988. године, књ. 2, Београд, 1989, стр. 97–112).

За крај књиге аутор је од два приближно слична текста који говоре о активности Југословенске подсекције КП Француске међу студентима и југословенским емигрантима,¹⁹³ издвојио онај у коме се подробије пише о делатности уметника Боре Баруха. У широј верзији захваћено је више занимљивих детаља који употпуњују представу о правнику и сликару Бори Баруху, као и о обухвату, природи и карактеру његовог деловања у Паризу.

О процесу настајања ових текстова постоји посебан дневник Н. Цветковића који региструје неке важније моменте, али и више свезака

---

193 Партијско–политички рад Југословенске подсекције КП Француске међу југословенским емигрантима. – Оригинал у архиви аутора, ксерокс копија код писца поговора.

са белешкама и казивањима Сергија Димитријевића о најразличитијим темама што се односе на његову партијско–политичку активност, на студијски рад у каснијем периоду, као и на животне појединости из свакодневице. За те свеске и белешке што су настајале последњих деценија Димитријевићевог плодотворног рада, заинтересовано је неколико института, али оне као животворни материјал остају у архиви Н. Цветковића. То су својеврсне само назначене и скициране „књиге” о књигама, делу и животном путу и стваралаштву Сергија Димитријевића.

Владимир Цветковић

Прилози

izborničnoj republičkoj upravi u Zagrebu
o pravi u 1935 god.

Kasa je uprava izabrana posle jedne
periode u kojoj se normalni rad u Udruženju
bio onemogućen usled represija koja se nastupilo
posle Murskeofortifikacija. Od stare uprave
primili smo jedino pečat udruženja, nepotpuno pravilo
i dopis od 65 pes.

Ušto je izbor uprave ^{izvršen} izvršen pri kraju
prošle godine, radna je perioda naše uprave
bila uskraćena nego li obično.

Održano su 3 (tri) pregovora između
na jednu od njih održana je debata po
pitanju studentskog ujedinjenja, tj. likvidiranja
Društva Nacionalnog Udruženja. Na drugom
određena su opširna sučeljenja između
Kerice Lalić i Dimitrijević povodom su o tome
„Bili se razgovarati način za rešavanje
damašnih okolnosti problema ^{koje} kako
Smisao je povodio „O Društvo Nazoda“.

Udruženje je vodilo borbu protiv
dva pokušaja skapanja studentskih redova.
Stvaranje Pravničkog Udruženja koje
bilo potpuno odvojeno od postojećeg Udruženja
sprečeno je. Borba protiv postojanja Društva
Nac. Akad. stud. Udruženje nije imalo potpuni
uspeh jer ovo nije likvidirano ali se
bar stvorili uslovi zato.

Uprava je izdala proglas kojim je
osudila rad ceošta studentskih redova,

stvarovaca novog udruženja i objavila u njemu
isključeno sedmorice od njih

Upravu je protestovala protiv
dijeljenja da su studenti protiv zakona
držani u pritvoru i povodom ograničene
slobode švelovanja u investicionu

Da bi se stvorila mogućnost
za ovd. udruženja skupljani su dobrotvorni
prijlozi, traženo je od društva da vrste
prijateljske pozajmice i naglašava se kao
čulobor.

Uprava je u više navrata istakla
svoje zultove prema Piffar kolektiv-u i
postarostvu i uspjela je da dobije na
kome put pore 100 fr od prode ustanove i
300 fr kao pomoć za stvaranje doma od
druge.

Stvorena je unaziona seccija bez
gde su se okupili porad stvarit članova
"Kulturna" uglavnom stignudiste i ostali
studenti.

Uprava je pokušala kao uspeha da
uspostavi adrese i veze sa studentima
u druženjima u zemlji.

Rad u upravu je kao otkaz

Barbara

što je bio jedan članovi
u Piffar kolektiv-u
Dimitrijević

I Z J A V A

Izjavljujem da je drug DIMITRIJEVIĆ BERGIJA došao kao politički internirani iz Francuske u KL Buchenwald /Thuringija, Nemačka/, te je za vrijeme svojeg boravka u toku 1944. i 1945. godine bio politički organiziran.

Za to vrijeme on je usprkos svojeg lošeg zdravlja, TBC, tako da je najveći dio proveo na bolovanju u logorskoj bolnici, razvio političku djelatnost kao član rukovodstva aktiva ilegalne logorske organizacije KPJ. Bio je odgovoran za grupu od oko 120 Jugoslovena na bloku 40, gdje je rukovodio sa 3 partijske i 17 simpatizerskih grupa.

Drug Dimitrijević je sudjelovao u organizaciji ilegalne vojne organizacije, sa kojom su rukovodili komunisti. Ta je organizacija raspolagala sa naoružanjem /mitraljez, oko 100 pušaka, veći broj panzerfausta i drugog, lakog naoružanja/, koje je ukrala iz obližnjih tvornica i česovačkih kaserani. U času nadolaska američke vojske, ta je organizacija napala 60 stražar, razrušila ih i radila na čišćenju okolnog terena. To je bio vojni zadatak, koje američke tenkovske jedinice u tom času nisu mogle ispuniti, i vojna organizacija bila je pohvaljena od komandanta 3. američke armije.

Ove činjenice poznate su mi, jer sam bio tada sekretar ilegalne organizacije KPJ u logoru. Za istinitost ovih navoda jamčim svojom čašću.

Štamp. fašizmu - Sloboda narodu.

Ovjeravam potpis "dr. Supek" *A.P.*

dr. Supek Rudi, zvan. predavao

tajnik,

Zagreb, Prilaz JNA 10

Zgb. 12. III. 1953

Mogu također sa svoje strane da potvrdim gorenje navode, jer sam kao liječnik u logoru bio zadužen od partijske organizacije da vodim brigu o zdravlju Jugoslovena, pa sam tako i sa svojom brini i drugu Bergija Dimitrijevića, koji je i pored svojeg teškog oboljenja /TBC/ razvio veliku političku aktivnost i odlikovao se vanrednim optimizmom i dobrim moralom.

Štamp. fašizmu - Sloboda narodu.

Zagreb 2. III. 1953.

/dr. Bela Kon / a.r.

Da je ovaj pretpostavljeni svedok organizator
koji je bio na čelu ilegalne organizacije

3473 10/11 1953

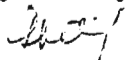
I Z J A V A

Decembra 1941 godine drug Sergija Dimitrijevic prebacen je iz koncentracionog logora Vernet u koncentracioni logor La Guiche a zatim u logore Recebedou i Noe. U tim logorima drug Dimitrijevic je ostao do jula 1944 godine kada je prebacen u Nemačku u koncentracioni logor Buherbald.

U logorima u Francuskoj drug Dimitrijevic bio je partijski povezan sa jugoslovenskim gradjanima koji su bili u spanskoj republikanskoj armiji i drzao se ispravno i citavo vreme aktivno radio.

Ova izjava izdaje se drugu Sergiju Dimitrijevicu radi regulisanja invalide i radnog staza.

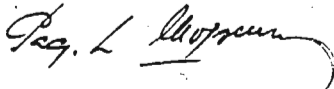
Beograd, 12 aprila 1955 g.

L. Latinovic

opunomoceni ministar u DSIP-u

Potvrđujemo da je izjavu potpisao svojeručno drug Latinovic

Po ovlasćenju
nacelnika

I Z J A V A

Druga Sergija Dimitrijevića, rođj. 19.III.1912 godine u Pirotu poznajem iz koncentracionog logora Vernet. Od vremena kada sam došao u taj logor, početkom 1940 godine pa do kraja 1941 godine, kada je Dimitrijević prebačen za koncentracioni logor - sanatorijum La Guishe pratio sam njegov rad. Drugi Dimitrijević je za celo to vreme bio partiski povezan i aktivno je radio na partiskim zadacima. Učestvovao je u svim akcijama zatvorenika, a prilikom jedne akcije, povodom rđjave hrane, koja je od francuskih vlasti bila okvalifikovana kao pobuna, bio je zatvaran i tučen. U svemu logorskom životu Dimitrijević je imao borbeno i ispravno držanje. Ova se izjava daje u svrhu regulisanja radnog staža.

Vlajko Begović
/Vlajko Begović/

Da je ovu izjavu dao i svojeručno potpisao drugi Vlajko Begović, direktor Instituta za međjunarodnu politiku i privredu tvrdi,

ZA SEKRETARIJAT,

Beograd, 14.VI.1956

Izjava

Druga Sergija Dimitrijevića , sa ilegalnim imenom Miša , rođenog u Pirotu, poznajem od početka leta 1935 godine, kada je prvi put došao u rudarsku oblast Pas de Calais, tj u Lens gde sam ja bio. Drug Dimitrijević je došao sa mandatom jugoslovenske potsekcije Komunističke partije Francuske iz Pariza, s tim da ga povešam sa jugoslovenskim partijskim i sindikalnim organizacijama u Pas de Calais-u. Tom je prilikom u Lens-U i drugim rudarskim centrima u okolini, koje je obilasio, boravio oko tri nedelje.

Kasnije sam doznao da je sekretar jugoslovenske potsekcije M Komunističke partije Francuske , i to preko drugeva političkih emigranata, koji su dolazili kod mene po partijskim zadacima. Sa drugom Dimitrijevićem održavao sam redovne partijske veze i primao od njega direktive o partijskom i sindikalnom radu.

Isto tako poznajem drugu Dimitrijevića sa rada na odašiljanju naših dobrovoljaca u Španiju. Prako njega sam poslao tri grupe naših izseljenika u Španiju. A sa četvrtom grupom prvog oktobra 1936 došao sam i ja. Drug Dimitrijević me je dočekao sa grupom koju sam doveo na stanici i odveo nas je u sindikalnu centralu ,33 rue Grange aux Belles, gde je imao svoju kancelariju. Sve formalnosti oko ovog odlaska u Španiju obavio je drug Dimitrijević, od koga smo dobili karte, novac i sva potrebna uputstva za prelaz preko granice.

Godine 1942 godine kada sam došao u koncentracioni logor Vernet, drug Dimitrijević je bio u njemu. Poznato mi je da je radio na partijskim zadacima i da je bio povezan sa logorskom jugoslovenskom partijskom organizacijom, kojoj sam i ja pripadao.
S.F-S.N.

29/oktobar 1956
Zagreb

Jakopović Josip,
pensionisani major JNA

Da je grednju izjavu dao i potpisao drug JAKOPOVIĆ Stjepana JOSIP zvani
Stranić, potvrđuje i ovjerava Općinski Komitet SKH Trnje Zagreb

Protiv fašizma - Sloboda narodu

Zagreb 8.XI.1956

za kancelariju

Izjavljujem, da o drugu Sergiju Dimitrijeviću, rođenom 19.3.1912 u Pirotu, znam sledeće podatke o njegovom revolucionarnom radu u prošlosti:

1/ Prilikom mog boravka kao političkog emigranta i partičkog radnika u Parizu u 1936-37 godini, sećam se da je drug S.Dimitrijević bio sekretar jugoslovenske partičke organizacije - sekcije KP Francuske, koja je brojala 600-800 članova. U to vreme Dimitrijević je uredjivao i ilegalni partički list "Organizacioni bilten" ove sekcije. Radio je i sa jugoslovenskim sindikalnim grupama, gde sam i ja radio, i to u Parizu i obilazeći jugoslovenske kolonije u unutrašnjosti Francuske. U isto vreme Dimitrijević je bio jugoslovenski predstavnik u Međunarodnom komitetu za pomoć Španiji, pod rukovodstvom Andre Marti-ja. U vezi sa celokupnom tom aktivnošću, a naročito u vezi sa organizacijom odlaska dobrovoljaca za Španiju, Dimitrijević je imao stalno radno vreme od 10-12 časova dnevno, sa svojom kancelarijom u sedištu sindikata CGTU i CGT, 33, Rue Grande aux Belles.

2/ Sa Dimitrijevićem ponovo sam se našao u francuskom koncentracionom logoru Vernet, početkom 1940 godine kada je jedna grupa jugoslovenskih španskih dobrovoljaca bila prebačena u ovaj logor. Za vreme njegovog boravka u logoru, a pre mog dolaska Dimitrijević je bio partički povezan sa Frederikom Runge-om, članom CK KP ČSR i Franciscom Leonom, članom CK KP Italije, sa kojima je radio u ćeliji. /Drugi Jugosloveni - partijaci u to vreme u logoru nije bilo/. Za vreme našeg zajedničkog boravka u Vernet-u, tj. do maja 1941 g. Dimitrijević je bio član jugoslovenskog partičkog rukovodstva kvarta "B", čiji sekretar sam ja bio. Posle mog odlaska iz logora on je zauzeo moje mesto kao jugoslovenski predstavnik u međunarodnom partičkom komitetu. Aktivno je učestvovao u svim akcijama zatvorenika i prilikom jedne pobune bio i zatvaren i tučen.

3/ U svim unutrašnjim partičkim borbama protiv trockista i ostalih devacionista Dimitrijević je stalno, i u 1936-37 a u 1940-41 /kada sam ja bio sa njim/, imao pravilan partički stav.

./.

Ova se izjava daje u svrhu regulisanja radnog staža i invalidnine.

Bgd, 11.4.1955. g.

Generalpotpukovnik

Dušan Kveder
/Dušan Kveder/

Da je ovu izjavu dao i svojeručno potpisao generalpotpukovnik DUŠAN KVEDER, tvrdi i overava:

SEKRETAR REDAKCIJE
Potpukovnik,

Ljubomir Hristić
/Ljubomir Hristić/

I Z J A V A

Druga SERGIJA DIMITRIJEVIĆA rođenog u Pirotu 1912 g. poznajem kao naprednog studenta u Beogradu od 1931 god. gdje je učestvovao u mnogim studentskim akcijama i demonstracijama. Oj marta 1937 god. kada sam došao u Paris učestvovao sam u radu ilegalne markističko-komunističke studentske grupe koju je vodio Sergije Dimitrijević.

U ljeto 1938 godine drug Dimitrijević bio je protjeran iz Francuske i proveo je mjesec dana u zatvoru na belgijsko-francuskoj granici. Poznato mi je također, da je u toku 1938 godine nekoliko mjeseci i ilegalne živio u Parizu.

U septembru 1938 godine postao sam član studentskog-partiskog rukovodstva gdje je radio i pok. drug Boris Kidrič a sekretar je bio drug Dimitrijević. U tom rukovodstvu bili su osim pomenutih i drug Grga Gmulin tada profesor u Zagrebu, Ratimir Stojadinović i Rade Stojadinović iz Beograda, a namije su primaljeni Zdenko Štambuk i Pavle Savić akademik iz Beograda.

Drug Dimitrijević ostao je sekretar i poslije mog odlaska iz Pariza tj. poslije 12 jula 1939 godine.

Sart fašizmu Sloboda narodu !

27 jula 1955 godine
u Sarajevu

Dušan Sakota
/Sakota Dušan/

Da je gornju izjavu dao i potpisao drug Sakota Dušan, generalni direktor Narodne banke FNRJ-Centrale za Bosnu i Hercegovinu, ovjerava:

Sarajevo, 27 juna 1955 god.

Sekretari

/D. Samaković/

Izjava

Drugi Sergije Dimitrijevič sa ilegalnim imenom Miša pozvan od 1935 godine. U proleće 1935 godine Dimitrijevič je ušao u rukovodstvo jugoslovenske potsekcije KP Francuske u kome sam i ja tada bio. U septembru 1935 godine postao je generalni sekretar jugoslovenske potsekcije KP Francuske i ostao sa tom dužnosti do mog odlaska u međusrodne brigade u Španiju, u aprilu 1937 godine. U to vreme bio je i glavni urednik "Organizacionog biltena" organe jugoslovenske potsekcije KP. U isto vreme bio je i sekretar jugoslovenske sekcije MOI, sindikalne centralne stranskih radnika u okviru CGTU, revolucionarne sindikalne organizacije. MOI je ostao i posle fuzioniranja CGT i CGB CGTU. Kad je počeo građanski rat u Španiji Dimitrijevič je ušao kao jugoslovenski predstavnik u Međunarodni komitet za pomoć Španiji /Za formiranje Međunarodnih brigada/ sa čijem je čelu stajao André Marty, sekretar KP i sekretar izvršnog komiteta Kominternae. Drugovi koji su odlazili za Španiju, među kojima sam bio i ja sa čelu jedne jugoslovenske grupe iz Gennevilliers-a, kao i oni ~~iz~~ jugoslovenski iz drugih zemalja, koji su išli preko Pariza, npr Belgije, SSSR-a i sl., javljali su se Dimitrijeviču koji je organizovao odlazak za Španiju, pribavljao dokumente, novac, karte i ostalo. Za vreme ovog rada po političkoj i sindikalnoj liniji, Dimitrijevič je često dolazio u Gennevilliers i Levallois/Departement Seine/, gde sam stovao, sa sastanke jugoslovenske partiske i sindikalne grupe, kojom sam je rukovodio.

25/IX 1959

S P -S N

Ljube Kujundžić
Ljube Kujundžić, službenik

preduzeća kola za spavanje i ručava je.

Da je ova izjava doo i svojeručno potpisao tvrdi i overava

OPRENIK
Ljube Kujundžić
Ljube Kujundžić

/1931-1934/

U vezi sa studentskim demonstracijama 1931/1932 godine formirane su na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu ilegalne studentske komunističke grupe. To je bilo negde u jesen 1931. ili početkom 1932. godine. Na svakoj godini postojala je po neka takva grupa. Brana Jevremović je pripadao grupi starijih drugova, druge ili treće godine. Nisam samo siguran da li je bilo tih grupa i na prvoj godini.

Brana Jevremovića sam upoznao u skautskoj organizaciji koja je u to vreme imala jednu napredno usmerenu grupu, i to još dok sam živio u Mostaru. Dolazio sam tada na sastanke i skupove skauta u Beograd, gde smo se susretali i zblížili. Susretali smo se, takodje, na Bjelašnici prilikom održavanja tečaja za vođe skautske organizacije. Na tom tečaju sam pored Brane Jevremovića, Lee Matson i drugih i ja bio jedan od predavača.

Pošto smo se združili Brana je insistirao da kada predam pored Učica, svratim kod njega na dan-dva. Tako sam jednom bio u kući njegovih roditelja.

/Brana bio je u to vreme bio predsednik opštine, a otac Slobodana Penesića potpredsednik. To se rata sa anegdoteski pričalo: - Sada su se vremena promenila, Slobodan Penesić je ministar, a Brana Jevremović, pomoćnik ministra./

Učestvovao sam i u prvim studentskim demonstracijama 1931. protiv Petra Živkovića, učini u Studentskom domu, pa me je otac Jevremović takodje poznao. On me je poveo sa Vejinom Kurčevićem, koji je bio sekretar ilegalne studentske komunističke grupe na drugoj godini Pravnog fakulteta, u kojoj su od osnivanja bili još i Sergije Dimitrijević i Erša Koš, a vrlo kratke i Djordje Karamlajić i Zdravko Boricavljević.

Nano je u tu grupu uveo Brana Jevremović. Pošto smo se

poznavali iz školske organizacije, kao i iz demonstracija, Brana me je pitao: Uoću li da se uključim u rad jedne studentske grupe, šta sam ja prihvatio, a on me je potom doveo u vezu sa Vojinom Kurtevićem.

U razgovoru napominjemo da S. Dimitrijević u "Partiji i SKOJ-u u Leskovcu 1931-1934" tvrdi da B. Jevremović nije organizovao tu grupu, te da je rukovodilac grupe bilo drugo lice.

Mene je Brana Jevremović uveo u tu grupu, penovo pedvla-
ši Zoltan Biro. - A Sergija je verovatno uveo Vojin Kurtević, koji je bio prvi sekretar te grupe. ~~Ima napravljenih listi i listića sa imenima članova grupe.~~ Po mom mišljenju grupu je formirao Brana Jevremović. /To piše i u izvaji Zapisniku, koju je Z. Biro dao S. Dimitrijeviću 15. XII 1954. godine/. Nije isključena mogućnost da su tu grupu zajednički formirali Brana Jevremović i V. Kurtević u dogovoru, dodaje Zoltan Biro. Oni su bili djeca Ušićke gimnazije, iako je Brana stariji godinu-dve dana, pa su se u svemu dobro poznavali i dogovarali oko svih važnijih stvari. Zato je vrlo verovatno da su i jedan i drugi bili inicijatori stvaranja te grupe kojom je rukovodio Vojin Kurtević. Međutim Sergije isričito tvrdi da je to bio Vojin Kurtević zbog toga što je tada Kurtević bio veoma angažovan oko osvajanja studentskog Pravnčkog udruženja i imao rukovodeću ulogu?

Toj grupi na Pravnom fakultetu pripadao je jedno ~~ime~~ kraće vreme i Djordje Karaklaić, koji se ubrzo povukao, kao i Zdravko Borisavijević iz Nove Varoši, također vrlo kratko. /Borisavijević je umro od tuberkuloze/. Zdravka je uveo Kurtević, dobro su se poznavali pošto su zajedno bili iz Sandžaka. Mislim da se naredne godine Zdravko nije više ni pojavio u Beograd, sigurno zbog bolesti.

Godine 1932/33 na ~~ima~~ XII godini Pravnog fakulteta, formirana je ilegalna studentska grupa kojom sam rukovodio. Sećam se da ~~su~~ u tu grupu privili Klajna, ^{kao i} i listu Burdževića.

ИЗЈАВА

о политичком раду Сергија Димитријевића из Београда

Друга Сергија Димитријевића познајем одавно. Заједно смо студирали на Правном факултету у Београду. Када се, крајем 1931 г., на Београдском универзитету развила интензивна политичка борба друг Димитријевић се укључио у рад напредне студентске омладине. Управо у јесен 1931 год. ми смо на Универзитету почели да развијамо широку акцију за организовање омладинско-комуниста. У јесен 1931 год., рачније постојало избора Пере Живковића и састанка посланика изабраних на тим изборима - и то вероватно новембра или децембра, друг Димитријевић је ушао у једну од ових група. Ово ми је познато због тога што сам ја ову групу и организовао. Ово су биле илегалне омладинске групе студената марксиста на Универзитету. Оне су служиле као руководни политички орган међу студентима на Универзитету. Као члан ове групе друг Димитријевић је узео најактивнијег учешћа на свим облицима тадашње студентске борбе, како у широким протестним акцијама тако и у илегалном раду.

Познато ми је да је друг Димитријевић такође био учесник једне групе од десетак студената која је била добила за задатак да разлуча тадашње немачко посланство, у знак протеста због осуда изречених у Лајпцигу. Тај задатак је био и извршен, али је ова група била похапшена и мислим да је била камџена са по месец дана затвора на сваког од учесника. Колико се сада сећам Димитријевић је у касније био хапшен али се не могу сетити због чега оди знам да је хапшен због илегалног политичког рада ~~xxx~~ само се не могу сетити осталих детаља.

Током 1933 год. у Србији је већ била развијена широка акција за успостављање илегалних организација КП. Друг Димитријевић је тада служио као веза између ПК у Београду и илегалне организације у Лесковцу. Ово ми је познато због тога што сам ту везу ја био успоставио и одржавао. Преко њега сам слао и илегални штампани материјал а и друге усмене директиве. Колико се сада сећам то је било почетком 1933 год. и тада је, мислим, друг Димитријевић постао и члан КП, односно сигурно је да је био члан КП када је ову везу одржавао између ПК и организације у Лесковцу. Он је одржавао везу између мене и друга Трајка Стаменковића који је некако у то време био изашао са издржавања казне. Колико се сада сећам осталих Трајка одржавали смо везу и са још једним столаром из Лесковца чијег се имена сада не сећам.

Одржавање даље везе ја сам, приликом тога одласка из Београда, предао другу Тодору Вујасиновићу који је дошао на моје место оди који је наставио да обавља тоју функцију одржавања везе са организацијама у унутрашњости.

Толико се сада о овоме раду могу сетити.

14 јануара 1955 год.
у Београду

(Бранко Д. Јевремовић)
Госп. Јевремова ул. бр. 35.

Друг Димитријевић је био члан КП у Београду, а не у Лесковцу.

Всего на 1980 год в соответствии с планом работы, утвержденным

Начальником Главного управления культуры, культуры, культуры,

С. С. С. С.

Д. Д. Д.
/ Д. Д. Д. /

Z A P I S N I K

Sastavljen na dan 15 decembra 1954 god. po pitanju revolucionarnog rada Dimitrijević Sergija, glavnog saradnika Ekonomskog Instituta NRS.

Oz Zavoda prisutni: Čirović Momčilo kao referent i Olga Popović kao zapisničar.

Svedok: Biro Zoltan sudija Vrhovnog privrednog suda iz Beograda sa stanom u ul. Koste Glavinića br. 1, rođj. 30. III. 1912 god. u Budikepešti poznat po ličnoj karti br. 26404 - Beograd, neorođan, neosudjivan, opomenut na kazivanje istine, izjavi:

Povodom studentskih demonstracija 1951 godine protiv režima Pere Živkovića osnovane su na beogradskom univerzitetu ilegalne grupe komunističke omladine, koje je prerasle u organizaciju SKOJ-a. Na drugoj godini formirana je grupa od stotane druge Brane Jevremovića u kojoj smo bili članovi od početka drug Dimitrijević i ja, živ je još i Erik Keš književnik pomoćnik direktora Narodnog muzeja u Beogradu. Ove grupe u slupu Univerzitetske organizacije omladine radila je neprekidno do kraja školske 1954 god. kada smo diplomirali. Aktivnost organizacije sa sastajala u rukovodjenju i organizovanju svih legalnih, polulegalnih i ilegalnih akcija na Pravnom fakultetu. Grupa je aktivno radila na organizovanju demonstracija kojih je bilo više u tom periodu i drug Dimitrijević je aktivno učestvovao u istima. Jednom prilikom je bio izvečen pred Univerzitetsko disciplinski sud i bio kažnjen. Radili smo na rasturanju ilegalne literature i letaka kako na univerzitetu tako i na varoši. Za vreme ferija drug Dimitrijević je radio na organizovanju omladine u Leskovcu o čemu je podneo izveštaj o tome može da da podatke Krtić Svetozar, Drž. sekretar za pravosudnu upravu NRS. U navedenom periodu drug Dimitrijević je bio dva puta u zatvoru i to: povodom održavanja Lajpeškog procesa protiv Dimitrova, učestvovali smo po nalogu organizacije zajedno u noćnom napadu na nemačko poslanstvo i tom prilikom bili sme osudjeni na mesec dana zatvora i na jedno-godišnje proterivanje iz Beograda. Zašto smo izdržali, a do proterivanja nije došlo usled masovnog zauzimanja celokupne studentske omladine za nas. Pored toga drug Dimitrijević je bio umešen u grupu koja je radila na štampanju lista "Boljševik" u Beogradu, a koji se rasturao u Bosni, no posle izvesnog vremena provedenog u zatvoru pušten je i nije izveđen pred sud. Napominjem da je drug Dimitrijević bio jedan od najaktivnijih studenata cele naše organizacije i kao takav je i sada poznat našim generacijama. Poslednje godine naša grupa se u stvari pretvorila u neku vrstu komiteta, pošto je svaki član grupe formirao svoju posebnu grupu, pa je i drug Dimitrijević bio rukovodilac jedne takve grupe. Za cele vreme radili smo i po liniji crvene pomoći. Prikupljali smo priloge za pomoć drugovima koji su se nalazili u zatvorima u Beogradu na izdržavanju kazne. Drug Dimitrijević je češće stavio svoj stan na raspoloženje radi održavanja ilegalnih sastanaka kao i za skrivanje pojedinih drugova koji nisu mogli da spavaju radi progona policije kod svojih kuća. Prednji mi je poznato po tome

što smo za vrijeme školske godine također bili svakodnevno zajedno i
saradivali smo u svim akcijama, obzirom da sam ja bio dve godine ru-
kovodilac grupe kojoj smo pripadali.

Za tačnost iskaza jamčim svojim potpisom

Antun Čupić
.....

Zapisničar,

O. Popović

Referent,

M. Čirović

СВЕТОЗАРА Ђ. КРСТИЋА, државног секретара за правосудну управу НРС - Београд

Друга СЕРГИЈА М. ДИМИТРИЈЕВИЋА, ванредног професора универзитета, из Београда, рођ. у Пироту, познајем лично, јер сам са њим био у истом разреду гимназије у Лесковцу од првог разреда па до матуре. После матуре студирали смо права у Београду и били у најприснијим односима.

Док смо били у гимназији у вишим разредима, друг Сергије Димитријевић био је запажен од ђака и професора као напредан ђак. Он је активно радио у литерарној дружини "Вуловић". У гимназији давао напредне књиге друговима и својом дискусијом утицао да се његови другови оријентису за прегресивну литературу и да симпатизу раднички покрет, Совјетски савез и његове успехе.

Ради таквог његовог става, подлижија га је запазила и сећам се да су на полицији тражили да се другови, Сергије и још неколико, због напредних идеја на неки начин уклоне из гимназије. Међутим, директор Росић се томе искротивно, јер је лично волео друга Сергија као најбољег ђака у гимназији.

Васпитаван од родитеља који су били комунисти, друг Сергије имао је честе контакте са радницима у Лесковцу, а свакодневно се дружио и помагао сиромашне ђаци из села и града.

За време студија на Правном факултету у Београду познато ми је да је друг Сергије још од првих дана био у редовима напредних студената. Он је учествовао у организовању и помагању многих студентских организација и демонстрација и у њима активно учествовао. Нема скоро ни једне демонстрације у којима друг Сергије није учествовао. Он је био врло активан у разношењу илегалног материјала и марксистичке литературе међу студентима, а нарочито међу својим друговима из Лесковца. Знао и то да је мени лично давао илегални материјал који сам растурао у Београду. Он је био задужен за пренос илегалног материјала за партиску организацију - Лесковац. Ја сам му често пута помагао у преношењу овог материјала из Београда у Лесковац. Пошто је полиција стално мотрила на кретање друга Сергија, а често му вршила кућни претрес, он је морао да се камуфлира и да скрива материјал код мене и других другова.

Мени је такође познато да је друг Сергије учествовао у демолирању немачког посланства, ради чега је био ухапшен и задржан око 20 дана.

У току студирања 1933/34 год. Сергије је долазио више пута у село Вучје и друга села ради проучавања овог краја и ширења комунистичке пропаганде. Тако је провео лето 1934 год. у Вучју, где смо заједно активно политички радили. Том приликом друг Сергије формирао је прву илегалну партиску јединицу, којом је руководио до одласка. После његовог одласка у Лесковац и Београд овом организацијом, коју је друг Сергије био повезао са партиском организацијом у Лесковцу, руководио сам ја. Сличну

илегалну организацију активиста друг Сергије је формирао у селу Чукљенику, коју је био повезао са организацијом у Вучју.

После завршених студија друг Сергије је отишао у Париз. Ја сам и даље писменим путем одржавао везе са њим. Он ми је често пута слао илегални материјал као лист "Пролетер" и др.

За све наводе у овој изјави готов сам да сносим материјалну и моралну одговорност.

Изјаву дајем ради регулесања радног стања.

19 маја 1955 године
Б е о г р а д

Садржај

СЛОВО О ПОЛИТИЧКОЈ ДЕЛАТНОСТИ СЕРГИЈА ДИМИТРИЈЕВИЋА	7
ПРОЛОГ	15
ЧОВЕК НА ЗВЕЗДАНОМ ТРАГУ БУДУЋНОСТИ	17
ОРГАНИЗАЦИОНО И ПАРТИЈСКО-ПОЛИТИЧКО ДЕЛОВАЊЕ	31
ПОЛИТИЧКО-ОПОЗИЦИОНЕ БОРБЕ НА БЕОГРАДСКОМ УНИВЕРЗИТЕТУ	33
ДЕЛОВАЊЕ У ИЛЕГАЛНОЈ СТУДЕНТСКОЈ КОМУНИСТИЧКОЈ ОРГАНИЗАЦИЈИ	45
СТВАРАЊЕ ЈЕДНЕ ОД ПРВИХ ИЛЕГАЛНИХ СТУДЕНТСКИХ КОМУНИСТИЧКИХ ГРУПА НА БЕОГРАДСКОМ УНИВЕРЗИТЕТУ	55
ОРГАНИЗОВАЊЕ ПОДГРУПА	62
РАДНИЧКО-СТУДЕНТСКЕ ДЕМОНСТРАЦИЈЕ У СМЕДЕРЕВУ	71
УЧЕШЋЕ У РАДУ IV ПОКРАЈИНСКЕ КОНФЕРЕНЦИЈЕ КПЈ ЗА СРБИЈУ (БЕОГРАДСКИ ДЕО)	83
ПРЕБАЦИВАЊЕ ИЛЕГАЛНОГ ПАРТИЈСКОГ МАТЕРИЈАЛА	113
РАСТУРАЊЕ И ПОПУЛАРИЗАЦИЈА МАРКСИСТИЧКЕ ЛИТЕРАТУРЕ И НАПРЕДОВАЊЕ БЕЛЕТРИСТИКЕ	123

ВИДОВИ АКТИВНОСТИ СЕРГИЈА ДИМИТРИЈЕВИЋА У ФРАНЦУСКОЈ	141
НЕКИ ВИДОВИ АКТИВНОСТИ СТУДЕНАТА БЕОГРАДСКОГ УНИВЕРЗИТЕТА У ПАРИЗУ (1935-1937. ГОДИНЕ) СА ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА ДЕЛАТНОСТ СЕРГИЈА ДИМИТРИЈЕВИЋА	143
АКТИВНОСТ СТУДЕНАТА БЕОГРАДСКОГ УНИВЕРЗИТЕТА У ПАРИЗУ СРЕДИНОМ ТРИДЕСЕТИХ ГОДИНА	157
СТВАРАЊЕ ИЛЕГАЛНЕ КОМУНИСТИЧКО - СИМПАТИЗЕРСКЕ СТУДЕНТСКЕ ГРУПЕ	158
ПАРТИЈСКО-ПОЛИТИЧКО САСТАЈАЊЕ И ДЕЛОВАЊЕ	166
НЕКИ ВИДОВИ УТИЦАЈА НА СТУДЕНТЕ	170
АКТИВНОСТ С. ДИМИТРИЈЕВИЋА И Б. БАРУХА У ЈУГОСЛОВЕНСКОЈ ПОТСЕКЦИЈИ КП ФРАНЦУСКЕ ...	177
ПОГОВОР	187
ПРИЛОЗИ	193

Никола Цветковић
ЖИВОТ КАО ДЕЛАЊЕ

Издавач
Народни музеј - Лесковац

Ликовни уредник
Ленка Кнежевић - Жуборски

Технички уредник
Чедомир Цвијетић

Тираж
600 примерака

Штампа
„Напредак“ - Лесковац

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

929:93/99 Димитријевић С.

ЦВЕТКОВИЋ, Никола

Живот као делање : (политичка делатност
Сергија Димитријевића) / Никола Цветковић. -
Лесковац : Народни музеј, 1997 (Лесковац :
Напредак). - 218 стр. : илустр., факс. ; 21 см. -
(Библиотека Народног музеја у Лесковцу ;
књ. 45)

Тираж 600. - Стр. 187-192: О политичкој актив-
ности Сергија Димитријевића / Владимир
Цветковић.

а) Димитријевић, Сергије (1912-1987)
ИД= 57527308